

KÜRESEL GÖÇ ve TÜRKİYE

Editörler:

İmre S. Ersoy - Mehmet Fatih Aysan - Erdal Kurğan

KÜRESEL GÖÇ ve TÜRKİYE

Editörler

**Prof. Dr.
İmre S. Ersoy**

**Prof. Dr.
Mehmet Fatih Aysan**

**Dr.
Erdal Kurğan**

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Marmara Üniversitesi Yayınları: No. 903

KÜRESEL GÖÇ VE TÜRKİYE

Editörler

İmre S. ERSOY

Mehmet Fatih AYSAN

Erdal KURĞAN

E-ISBN: 978-975-400-471-7

DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/MUBooks.4>

Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü

Göztepe Kampüsü Enstitüler Binası. Kat 3, Kuyubaşı Kadıköy / İstanbul

Tel: +90 216 777 18 00 - **E-Posta:** europa@marmara.edu.tr

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Göztepe Kampüsü, Kadıköy 34722 İstanbul

Tel: +90 216 777 14 00 - **Fax:** +90 216 777 14 01 - **E-Posta:** yayinevi@marmara.edu.tr

Yayıncı Sertifika No: 40023

Bu esere atıfta bulunurken, referansa DOI numarasının eklenmesi önerilir.

Bu eser Creative Commons Atıf-Ticari Olmayan 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında lisanslanmıştır.

Küresel Göç ve Türkiye /editörler Prof. Dr. İmre S. Ersoy, Prof. Dr. Mehmet Fatih Aysan, Dr. Erdal Kurğan.

İstanbul : Marmara Üniversitesi, 2025.

XVI, 167 sayfa ; 24 cm. ___ (Marmara Üniversitesi Yayınları ; No. 903)

Bibliyografya.

e-ISBN 978-975-400-471-7

1. Europe -- Emigration and immigration -- Government policy 2. Avrupa -- Göç ve göçmenlik -- Devlet politikası 3. Turkey -- Emigration and immigration -- Government policy 4. Türkiye -- Göç ve göçmenlik -- Devlet politikası 5. Refugees -- Social aspects 6. Mülteciler -- Sosyal açıdan 7. Immigrants -- Social aspects 8. Göçmenler -- Sosyal açıdan

JV7595

İÇİNDEKİLER

Takdim.....	v
Teşekkür.....	vii
Extended Summary.....	ix
Başlarken.....	xvii
Dublin 4.0: Avrupa Birliği'nin Yeni Göç ve İltica Uzlaşısının Getirdikleri <i>T. Mesut Eren.....</i>	1
Kadınların Emek Göçü: Türkiye'den Avrupa'ya Giden İşçi Kadınlar Üzerine Literatür İncelemesi <i>Zeynep Selen Artan.....</i>	23
1990 Sonrasında Balkanlar'dan Avrupa'ya Göç <i>Ali Erken.....</i>	43
Kolonyalizmden Postkolonyalizme: Orta Doğu, Göç ve Küresel Düzenin Yeni Hali <i>Erdal Kurğan.....</i>	53
18 Mart Mutabakatı ve Türkiye-AB İlişkilerinin Göç Üzerinden Dönüşümü <i>Çiğdem Nas.....</i>	75
Suriyeli Üniversite Öğrencilerinin Kadın ve Erkek Bakış Açısından Türk Toplumuna Uyumu: Zorluklar ve Fırsatlar <i>Muzaffer Dartan ve İmre S. Ersoy.....</i>	91
Mülteci Çocukların İyi Oluşlarına Yönelik Psikososyal Müdahale Programları <i>Hanife Büşra Feyizoğlu Doğrusadık ve Asil Ali Özdoğru.....</i>	117
Türkiye'de Demografik Yaşlanma: Kurumsal Yaşlı Bakımı ve Göçmenler <i>Özgen Güneş ve Mehmet Fatih Aysan.....</i>	145

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

TAKDİM

Göç, insanlık tarihi ile özdeş bir olgudur. İnsanlar, günümüze kadar uzanan süreçte çeşitli nedenlerden dolayı birey olarak, gruplar ya da büyük kitleler halinde göç etmişlerdir. İnsanlık bugün de göç sürecini yoğun bir şekilde yaşamaktadır. Göçmenler, özellikle savaşlar, doğal afetler, bulaşıcı hastalıklar ve ekonomik nedenlerden dolayı yaşadıkları ülkeleri terk ederek başka ülkelere sığınmak durumunda kalmaktadırlar. Türkiye, göçün en yoğun yaşandığı bir coğrafyada yer almaktadır ve bunun sonucu olarak özellikle Orta Doğu, Avrupa ve Kuzey Afrika arasında önemli bir göç alan ve göç veren ülke konumundadır.

Bu perspektiften yakın dönemde ilk akla gelen göç hareketlerini hatırlatmak isterim:

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan Balkanlar ve Kafkasya bölgelerinden Anadolu'ya doğru gerçekleşen göç hareketleri,

1923'ten sonra Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan arasında gerçekleşen göç mübadelesi,

1960'lardan itibaren Türkiye'den Batı Avrupa ülkelerine yaşanan iş gücü göçü,

1989'da yaşanan zorunlu göçle Bulgaristan'daki Türk azınlığın Anadolu'ya gelmesi ve

2011'den itibaren çok sayıda Suriyelinin Türkiye'ye sığınması olmuştur.

Bu göç hareketleri ve diğerlerinin, Türkiye'nin demografik yapısı başta olmak üzere sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel etkileri olmuştur. Bunun sonucu olarak, göç konusu, dönemsel farklılıklar göstermekle beraber Türkiye'nin önemli gündem maddeleri arasında yer almıştır. Bu bağlamda başta üniversiteler olmak üzere göç araştırmalarına eğilim giderek artmıştır. Marmara Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren ihtisas enstitülerimiz de göç konularında uzman yetiştirerek, ulusal/uluslararası konferans, seminer, çalıştay vb. etkinliklerde uzmanları bir araya getirip tartışma platformları oluşturarak ve bilimsel araştırmalar yaparak katkı sağlamaktadırlar. Bütün bu çalışmaların sonuçlarını da yayınlar yaparak karar alıcıların ve kamuoyunun bilgisine sunmaktadırlar. İşte bu çalışma, Türkiye'nin önemli bir meselesi olan göç konusuna farklı bakış açılarından yaklaşması açısından önemlidir.

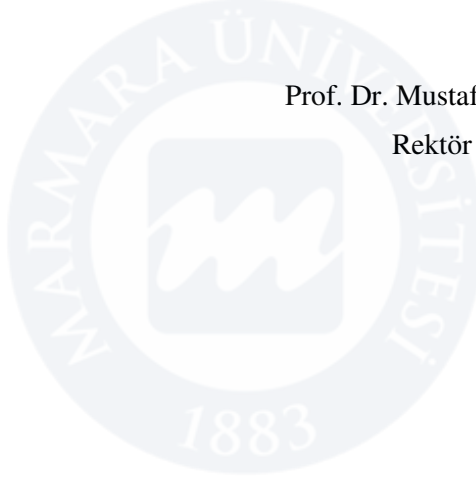
Bu göç kitabının bir özelliği de Üniversitemizin üç farklı alanda faaliyet gösteren ihtisas enstitülerinin ortaklaşa çalışması olmasıdır. 9 Mayıs 2024 Avrupa Günü dolayısıyla düzenlenen Avrupa Haftası etkinliklerinde Avrupa Araştırmaları Enstitüsü, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü ile Nüfus ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü birlikte bir göç konferansı düzenlediler. Her üç enstitüden

bildiri sunan uzmanların kendi ihtisas alanları açısından göç temasını ele almaları, konunun çok boyutlu incelenmesini sağlamıştır. Suriyeli sığınmacılardan dolayı Türkiye kamuoyunda göç konusunun yoğun tartışıldığı bir dönemde bu kitabın yayımlanarak, kamuoyuna sunulmasını önemsiyorum.

Yeni akademik çalışmalara ilham vereceğine inandığım bu kitabın hazırlanmasında emeği geçen üç enstitümüzü de tebrik eder, akademik birimlerimiz arasında benzer iş birliklerinin devamından duyacağım memnuniyeti özellikle ifade etmek isterim.

Prof. Dr. Mustafa KURT

Rektör

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

TEŞEKKÜR

'Küresel Göç ve Türkiye' adlı bu kitap projesinin başlangıcı, 9 Mayıs 2024 Avrupa Günü münasebetiyle, Marmara Üniversitesi 'Avrupa Araştırmaları', 'Orta Doğu ve İslam Ülkeleri' ve 'Nüfus ve Sosyal Araştırmalar' enstitülerinin ortaklaşa düzenledikleri göç konferanslarına dayanmaktadır. Üniversitemiz bünyesinde farklı alanlarda faaliyet gösteren üç ihtisas enstitünün birlikte yürüttüğü bu akademik etkinliğe, her zaman olduğu gibi her türlü desteği sağlayan Sayın Rektörümüze çok teşekkür ederiz.

Her üç enstitüde görevli akademisyenler, göç eksenli farklı içerikli tebliğleri sunarak, katılımcıların görüş ve önerileri -gerekli görmeleri halinde- revize ederek çalışmalarını yayına hazır hale getirdiler. Makalelerin hazırlanması ve sunumundaki emekleri ve göç literatürüne katkıları için yazarlara şükranlarımızı sunarız.

Her zaman olduğu gibi bu kitabın da bütünü üzerine yaptığı yorumlar ve basım aşamasında teknik önerileriyle verdiği destek için Prof. Dr. Emirhan Göral'a teşekkür ederiz.

Kitabın sayfalarının tasarımında yaptığı özverili katkısıyla Arş. Gör. Sinem Güvendi ve birimler arasındaki iletişimi ve yazışmaları büyük bir titizlikle yapan Enstitü Sekreteri Nurcan Zengin'e teşekkür ederiz.

Marmara Üniversitesi Yayın Kurulu, kitabın Marmara Üniversitesi Yayınevi tarafından basılması için gerekli koşulların yerine getirilmesi konusunda bizlere her türlü desteği sağladı. Bu süreçte Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Hasan Korkut başkanlığındaki Üniversite Yayın Kurulu'nun değerli üyelerinin her birine ayrı ayrı teşekkür ederiz. Ayrıca yayın aşamasındaki desteklerinden dolayı Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanı Dr. Önder Bayır'a ve Yayınevi Şube Müdürü Öğr. Gör. Birgül Çakıral'a teşekkür ederiz.

Bu kitabın, göç çalışmalarına ışık tutmasını dileriz.

Editörler

Prof. Dr.
İmre S. Ersoy

Prof. Dr.
Mehmet Fatih Aysan

Dr.
Erdal Kurğan

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

EXTENDED SUMMARY

GLOBAL MIGRATION AND TÜRKİYE

Türkiye, due to its geographical location, is an important transit country on migration routes in the Middle East, Europe and North Africa triangle. Considering that approximately three-quarters of global migration movements in 2023 came from five countries (Afghanistan, Syria, Venezuela, Ukraine and Sudan), the importance of Türkiye's geographical location becomes clearer. The countries with the highest forced migration are Afghanistan and Syria with 6.4 million immigrants, and Türkiye is on the most important route to Europe for forced migrants from these two countries. In addition, the number of Sudanese displaced due to the civil war in Sudan reached 11 million in 2023. For Sudanese who participated in forced migration, Türkiye is also one of the most important migration routes to Europe.

As a matter of fact, Türkiye has hosted a significant number of regular and irregular migration throughout history, depending on developments in the world. Migration movements arise from many reasons. The main ones are climate changes such as drought, natural disasters such as floods or earthquakes, political crises such as violations of human rights or civil wars, economic problems such as very low-income levels due to poor living conditions, and cultural factors such as conflicts arising from sectarian and ethnic differences. As a result, migration mobility can occur within a country, from one country to another in the same geography, or between different geographies. Due to historical reasons that involve many global dynamics, there is a migration movement from the southern hemisphere, which consists mostly of underdeveloped countries, to the northern hemisphere, which consists mostly of more developed countries.

The United Nations 2024 Migration Report defines the main routes followed by global migrant mobility as follows:

Long-term data on international migration has taught us that migration is not uniform around the world, but is shaped by economic, geographic, demographic and other factors, resulting in different patterns of migration, such as the development of migration “corridors” over many years. The largest corridors tend to be from developing countries to larger economies, such as the United States, United Arab Emirates, Saudi Arabia and Germany; Major corridors can also reflect protracted

conflicts and associated displacement, such as from the Syrian Arab Republic to Türkiye (the second largest corridor in the world).

The consequences of the civil war that has been going on for years in Türkiye's neighboring country, Syria, constitute the most striking example of the migration movements experienced at the global level in the first quarter of the 21st century. Syria has become the center of the world's largest displacement crisis, with 13.8 million people forcibly displaced inside and outside the country by the end of 2023 due to civil war. While 7.4 million of the Syrian citizens in question settled in other regions within the country, the remaining 6.4 million were dispersed to surrounding countries and other geographies. The top three countries hosting the highest number of Syrians are Türkiye, Lebanon and Jordan. A smaller number of Syrians migrated to other geographical regions, especially European countries.

Türkiye has opened its doors to Syrian refugees since April 2011 and protected millions of Syrian women, men and children until the end of 2024. It was initially assumed that political stability would be achieved in Syria in a short time and the refugees would return. However, the opposite of what was expected happened and the political crisis in Syria continued for years and the stay of Syrian refugees in Türkiye was prolonged. As a result, Türkiye had to undertake a huge financial burden brought by millions of refugees. The impact of the migration of millions of Syrians to Türkiye is not limited to the financial dimension alone but covers many dynamics and directly affects many areas such as economic, social, political, demographic and security.

The increasingly strict closing of Europe's doors to immigrants causes the number of forced immigrants aiming to go to the West via Türkiye to increase and their stay in Türkiye to extend. As a result, it has become mandatory for Türkiye to handle migration management in a multidimensional manner and to develop and implement policies for solution proposals.

This book titled 'Global Migration and Türkiye' includes eight articles examining the issue of migration from different dimensions:

The first article is written by T. Mesut Eren and it is about Dublin 4.0: Implications of the European Union's New Compromise on Migration and Asylum. In recent years, one of the most challenging issues for the European Union (EU) and its member states has undoubtedly been irregular migration and asylum claims. The issue of a potential new regulation in this field, which has been dubbed the 'refugee crisis', has been a topic of discussion in Brussels and other European capitals for some time. The fluctuations within the Union that this has caused have been significant. It can be argued that EU countries are confronted with a dual challenge in the domains of asylum, migration and immigration. On the one hand, there is the obligation to fulfil their legal and humanitarian responsibilities arising from international conventions on the protection of refugees. On the other hand, there is

the difficulty of coping with the economic and social problems caused by migration at the level of member states. The increasing xenophobia and political shifts caused by this can be seen as examples of the derivative problems that the Union is facing.

In a significant development, the EU countries have reached a consensus in May 2024 to address the long-standing issue of migration and asylum. The recently agreed compromise, which comprises four principal elements, is designated the “Migration and Asylum Pact”. The four components of the pact are as follows: the establishment of secure and better-protected external borders; the acceleration and streamlining of asylum procedures; the implementation of an effective system of solidarity and responsibility sharing; and the fostering of effective international cooperation on migration.

The Asylum and Migration Pact, which was drafted with the intention of replacing the Dublin III system, has been enacted in the form of an EU Regulation, the majority of which has a directly effective and directly applicable norm structure. Despite entering into force in June 2024, full implementation was postponed until June 2026, allowing Member States to enact domestic legislation.

The study was conducted through an evaluation of the texts of the original Regulations, accessed through the Eurlex database, with a view to identifying similarities and differences. The study revealed problems and setbacks arising from the functioning of the asylum and migration system, called Dublin III, and evaluated the new regulations and directives issued in order to correct them. This study closely analyses the innovations introduced by the EU's new migration and asylum compromise and the amended regulations, comparing them with the previous system. The final section evaluates the views expressed in the context of criticisms of the system.

The main findings of the study could be summarized as follows: The recently negotiated migration agreement aims to detain prospective refugees, including young children and families, in conditions akin to prison facilities at the EU's external borders. Furthermore, accelerated procedures at the EU's external borders will become the standard procedure for all asylum seekers from countries with an asylum grant rate below 20 percent. The extension of this procedure to all asylum seekers in the event of a crisis is perceived by many as a departure from the European values that have hitherto been espoused. Conversely, the new system will facilitate greater cooperation and solidarity between member states on asylum and migration issues, which could contribute to a fair distribution of responsibility, ease the excessive burden on some border countries in particular, and help to make attitudes and behaviour towards refugees more humane.

The most significant limitation of the study is that the regulations were already established in 2024, resulting in a paucity of literature on the subject. Given the

paucity of Turkish literature on the new Dublin System, the study makes a significant original contribution to the existing literature on the subject.

The second article is about Women's Labor Migration: A Literature Review on Female Workers from Türkiye to Europe and it is written by Zeynep Selen Artan. The labor exchange agreements that Türkiye signed with a series of Western European countries between 1961 and 1973 led to a significant population movement toward Europe. In the early years, this movement predominantly consisted of men, but the number of women increased over time. Moreover, many women traveled to Europe without their spouses or families. Even though this labor migration from Türkiye to Europe has been extensively studied in academic literature, research focusing on the role of women workers in this process is understudied.

Recent research has drawn attention to the lack of women's narratives in migration literature. Additionally, some research suggests that literature addressing migrant women often examines them within the context of family reunification, thereby relegating them to a passive role. However, there are also women who migrated to Europe for employment purposes, often on their own. Despite this, no studies have explored the structure of the literature on these women. This study systematically examines the literature on women who migrated to Europe under the labor agreements between 1961 and 1973. Covering twenty-three studies published in Turkish and English, this analysis identifies the main focal points of the literature, its transformation over time, and its gaps, thereby highlighting the need for new research in this area.

The third article is on Migration from the Balkans to Europe after 1990 and it is written by Ali Erken. This article aims to provide a summary assessment of population movements from the Balkans to Western Europe after 1990. The migration movements in the first half of the 20th century were predominantly caused by the Muslim population moving towards the East. The target country for migration has mostly been Türkiye. After 1989, when socialist governments began to collapse, the direction of population movements began to change and headed towards Europe. At this point, it is possible to talk about the influence of different factors. With the European Union expansion process, the Balkan countries gained membership or candidate country status; the regional population also had an easier time moving to countries with continuing labor needs such as Germany, Austria, France, Italy, Switzerland and the United Kingdom. Migrants from the Balkans to Western European countries were received mostly positively in terms of political discourse, and anti-foreigner discourses have not been directed against migrants from the region. On the other hand, migration, which has accelerated over the last 10 years, has caused the population structure in the region to become unbalanced and has begun to weaken the functioning of trade relations and the social security system.

The fourth article is written by Erdal Kurğan with the title of ‘From Colonialism to Postcolonialism: The Middle East, Migration and the New State of Global Order’. Political and cultural turmoil in the Middle East region has led to intense migration in the age of nation-states. In this context, migrations centered in the Middle East can be evaluated under two basic categories. These categories are out-migration outside the Middle East and in-migration to a more stable region within the Middle East. In this article, while the issue of out-migration and in-migration is discussed, the forms of migration from the colonialist period to the postcolonial period are evaluated. It also examines a factual reality that is almost never mentioned in the literature, namely the occupation and seizure activities carried out by the Israeli occupying state. The article mainly defines the Israeli practice of creating settlements through the conceptualization of in-migration. Thus, the article states that the dynamic which produces and constantly recreates instability in the Middle East is Israel's occupation practice, in other words, the settler transportation practice; and locates this in a global-historical context.

The fifth article is written by Çiğdem Nas with the title of ‘The March 18 Agreement and the Transformation of Türkiye-EU Relations through Migration’. An important effect of the civil war in Syria is the opening of the way for migration movements. Those escaping the dangers of the civil war and the oppression of the Assad regime were internally displaced and took refuge in neighboring countries such as Türkiye, Jordan and Lebanon. The migration of Syrian refugees did not stop here; the search for better living conditions also led them to turn towards the EU by following the sea and land borders through Türkiye. This situation has brought the issues of management of migration and prevention of irregular migration to the top of the agenda in Türkiye and the EU relations and has established a form of relationship that is seen as transactional or give-and-take based. The Türkiye-EU Declaration dated 18 March 2016 reflects the agreement reached between the parties and constitutes the most important focal point of the transformation in relations. This declaration, called the “Refugee Memorandum”, includes other topics that aim to revitalize Türkiye-EU relations, as well as preventing migration to the Aegean Islands belonging to Greece. Although the issue of migration management has created a new dynamism in relations, this dynamism has not created momentum to revitalize Türkiye's EU accession process or to trigger development areas such as the removal of visas and the updating of the Türkiye-EU Customs Union. On the contrary, it has reinforced Türkiye's position as a transit country at the external borders of the EU, where cooperation is needed but membership is not considered.

The sixth article is entitled ‘Integration of Syrian University Students to Turkish Society from the Perspective of Women and Men: Challenges and Opportunities’ and it is written by Muzaffer Dartan and İmre Ersoy. Syrians who have sought refuge in Türkiye since April 2011 are among the most important items on Türkiye's agenda in many areas such as security, economic, social and cultural issues. Initially, Syrian

refugees viewed Türkiye as a transit country, especially to reach European countries, but the “migration agreement” signed between Türkiye and the European Union in 2016 prevented their passage to Europe. Since the political stability has not been achieved in Syria over the last thirteen years and the conditions for return have not been met, the “process of becoming permanent” has begun for some of the Syrian refugees in Türkiye. For this reason, the implementation of integration policies that envisage Syrians in Türkiye living together with the host society is becoming increasingly important.

In this study, the educational dimension of the integration of Syrian students studying at universities in Türkiye is examined from the perspective of gender. In this research, the findings of the survey conducted at five public universities in Istanbul and the findings obtained from in-depth interviews were evaluated together. As a result of the research, considering the fact that at least some of the refugees in Türkiye will be permanent, the development and implementation of integration policies is becoming increasingly important. The implementation of these policies has become a necessity both for the peaceful coexistence of different cultures in Turkish society and for the welfare of the country. For this purpose, creating conditions especially for university students in Türkiye to successfully complete their education and have a job will be an important step in terms of their integration to Turkish society. When Syrian students in Turkish universities are examined by gender, it is seen that female students benefit less from educational opportunities and experience victimization than men. Despite all the obstacles, it is seen that Syrian women who receive university education and have a job can play an important role both in the positive change of the Syrian classical family structure and in integrating to Turkish society by expressing themselves better.

The seventh article is entitled ‘Psychosocial Intervention Programs for the Well-Being of Refugee Children’ and it is written by Hanife Büşra Feyizoğlu Doğrusadık and Asil Ali Özdoğru. Children are among the most affected groups by global migrations caused by war, disasters, and other compelling reasons. Both host countries and international organizations bear significant responsibilities in protecting the rights of migrant children to security, shelter, health, and education, as well as providing necessary services to these children and their families. In recent years, Türkiye has become one of the countries with the highest refugee populations due to intense migration movements. Psychosocial support programs implemented for refugees can positively impact the mental health and well-being of both refugee and host children and families. This section summarizes the psychological and social effects of migration on refugee children, followed by an examination of issues related to child labor and access to educational services among Syrian refugee children in Türkiye. The final part discusses key issues related to intervention programs for refugee children and provides information on representative programs from both Türkiye and around the world. Increasing the quantity and quality of

scientifically based psychosocial support programs is crucial to mitigating the negative effects of migration and contributing to individual and societal well-being.

The eighth and last article is written by Özgen Güneş and Mehmet Fatih Aysan and it is about Demographic Aging in Türkiye: Institutional Elderly Care and Migration. Demographic aging in Türkiye is directly linked to the growing need for institutional elderly care systems. The increasing proportion of the elderly population aged 65 and above, which has reached 10 %, coupled with socio-economic conditions and rising care demands, has led families to face difficulties in fulfilling caregiving responsibilities. Consequently, there has been a growing reliance on institutional care services. In Türkiye, institutional elderly care services are provided under the umbrella of the Ministry of Family and Social Services through official nursing homes, elderly care and rehabilitation centers, as well as private nursing homes and elderly care centers.

Currently, there are 464 long-term elderly care facilities serving a total of 29,846 elderly individuals across Türkiye. Additionally, 40 daycare care and elderly living centers provide services to 1,037 elderly individuals. This study aims to examine the needs and challenges emerging in institutional elderly care as a result of the increasing care requirements of the elderly population.

The data used in this research comprise secondary data obtained from various institutions, including the General Directorate of Disability and Elderly Services of the Ministry of Family and Social Services, the Directorate of Strategy Development, and the Elderly Services Unit of the Istanbul Provincial Directorate of Family and Social Services. Considering the changing societal structure, it is essential to support the traditional family caregiving role with institutional care systems.

Given Türkiye's rapidly aging population, it is imperative to introduce comprehensive structural reforms such as insurance options tailored to the economic conditions and care needs of the elderly, including care insurance schemes. Furthermore, increasing migration flows have contributed to the migration of healthcare and caregiving personnel from Türkiye to other countries while simultaneously enabling foreign nationals to provide caregiving services in Türkiye.

This study proposes the following recommendations to strengthen the elderly care system:

Improving the quality of caregiving roles in institutional elderly care.

Regulating the social rights of caregivers.

Expanding the capacity of state-run nursing homes.

Providing supportive measures, such as incentives or tax reductions, for private nursing homes.

Additionally, to meet the growing demand for elderly care, it is crucial to increase the number of qualified foreign caregiving personnel and to improve and regulate their employment conditions.

This book aims to contribute to the discussion of the issue of migration, one of Türkiye's important agenda items, among decision makers, civil initiatives and academic circles.

Editors

Prof. Dr.
İmre S. Ersoy

Prof. Dr.
Mehmet Fatih Aysan

Dr.
Erdal Kurğan

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

BAŞLARKEN

Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle Orta Doğu, Avrupa ve Kuzey Afrika üçgeninde göç yolları üzerinde önemli bir geçiş ülkesi konumundadır. 2023 yılında küresel düzeyde göç hareketlerinin yaklaşık dörtte üçünün Afganistan, Suriye, Venezuela, Ukrayna ve Sudan olmak beş ülkeden geldiği dikkate alındığında, Türkiye'nin coğrafi konumunun önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Zorunlu göçün en yüksek olduğu ülkeler, her biri 6,4 milyon göçmenle Afganistan ve Suriye olup, Türkiye bu iki ülkeden gelen zorunlu göçmenler için Avrupa'ya giden en önemli rota üzerinde yer almaktadır. Ayrıca Sudan'daki iç savaş nedeniyle yerlerinden edilen Sudanlıların sayısı 2023 yılında 11 milyona ulaştı. Zorunlu göçe katılan Sudanlılar için de Türkiye, aynı zamanda Avrupa'ya açılan en önemli göç yollarından biridir.

Nitekim Türkiye, tarihsel süreçte dünyadaki gelişmelere bağlı olarak önemli sayıda düzenli ve düzensiz göçe ev sahipliği yapmıştır. Göç hareketleri birçok nedenden kaynaklanmaktadır. Bunların başında; kuraklık gibi iklim değişiklikleri, sel veya deprem gibi doğal afetler, insan haklarının ihlalleri veya iç savaşlar gibi siyasi krizler, kötü yaşam koşullarına bağlı olarak gelir seviyesinin çok düşük olması gibi ekonomik sorunlar ve mezhepsel, etnik farklılıklardan kaynaklanan çatışmalar gibi kültürel faktörler gelmektedir. Bunun sonucu olarak göç hareketliliği, bir ülke içinde ya da aynı coğrafyada bir ülkeden diğerine olabileceği gibi farklı coğrafyalar arasında da olabilmektedir. Küresel anlamda birçok dinamiği içinde barındıran tarihsel nedenlerden dolayı çoğunluğu az gelişmiş ülkelerden oluşan güney yarımküreden yine çoğunluğu daha gelişmiş ülkelere oluşan kuzey yarımküreye doğru bir göç hareketliliği görülmektedir.

Birleşmiş Milletler 2024 Göç Raporu, küresel göçmen hareketliliğinin izlediği başlıca rotaları şu şekilde tanımlıyor:

Uluslararası göçle ilgili uzun vadeli veriler, bize göçün dünya çapında tekdüze olmadığını, ekonomik, coğrafi, demografik ve diğer faktörler tarafından şekillendirildiğini ve bunun sonucunda göç "koridorlarının" uzun yıllar boyunca geliştirilmesi gibi farklı göç kalıplarının ortaya çıktığını öğretti. En büyük koridorlar gelişmekte olan ülkelere daha büyük ekonomilere doğru olma eğilimindedir, örneğin Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Almanya; büyük koridorlar ayrıca Suriye Arap Cumhuriyeti'nden Türkiye'ye (dünyanın ikinci büyük koridoru) gibi uzun süren çatışmaları ve ilgili yerinden edilmeleri de yansıtabilmektedir.

Türkiye'nin komşu ülkesi Suriye'de yıllarca süren iç savaşın sonuçları, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde küresel düzeyde yaşanan göç hareketlerinin en çarpıcı örneğini oluşturmaktadır. Suriye, 12 yıllık iç savaş nedeniyle 2023 yılı sonu itibarıyla ülke içinde ve dışında zorla yerinden edilen 13,8 milyon kişiyle dünyanın en büyük yerinden edilme krizinin merkezidir. Söz konusu Suriye vatandaşlarının 7,4 milyonu ülke içinde başka bölgelere yerleşirken, geriye kalan 6,4 milyonu da çevre ülkelere ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere başka coğrafyalara dağılmıştır. Türkiye, Lübnan ve Ürdün, sayıları itibarıyla en çok Suriyeli barındıran ilk üç ülke olmuştur. Daha az sayıda Suriyeli ise, diğer coğrafi bölgelere, özellikle Avrupa ülkelerine göç etmiştir.

Türkiye, Nisan 2011'den itibaren kapılarını Suriyeli kadın, erkek ve çocuklara açtı ve bu sayı 2024 yıl sonu itibarıyla milyonlara ulaştı. Başlangıçta Suriye'de kısa süre sonra siyasi istikrarın sağlanacağı ve sığınmacıların geri döneceği varsayılmıştı. Ancak beklenenin tersi oldu ve Suriye'de siyasi kriz yıllarca devam etti ve Suriyeli sığınmacıların Türkiye'de kalış süresi uzadı. Bunun sonucu olarak Türkiye, milyonlarca sığınmacının neden olduğu büyük bir mali külfeti üstlenmek durumunda kaldı. Milyonlarca Suriyelinin Türkiye'ye göçünün etkisi yalnızca finansal boyutla sınırlı olmayıp, birçok dinamiği kapsamakta ve ekonomik, sosyal, siyasi, demografik, güvenlik gibi birçok alanı doğrudan etkilemektedir.

Avrupa'nın kapılarının göçmenlere giderek daha sıkı kapatılması, Türkiye üzerinden Batı'ya gitmeyi hedefleyen zorunlu göçmenlerin sayısının artmasına ve kalış sürelerinin uzamasına neden olmaktadır. Sonuç olarak Türkiye'nin göç yönetimini çok boyutlu ele alması ve çözüm önerilerine yönelik politikalar geliştirip uygulaması zorunlu hale gelmiştir.

'Küresel Göç ve Türkiye' adlı bu kitapta göç konusunu farklı boyutlarıyla inceleyen sekiz makale yer almaktadır:

İlk makale 'Dublin 4.0: Avrupa Birliği'nin Yeni Göç ve İltica Uzlaşısının Getirdikleri' başlığını taşımaktadır. Bu makalede anlatıldığı gibi göç ve göçmenler konusunda yaşadıkları yasal ve insani başta olmak üzere ekonomik ve sosyal sorunlarla başa çıkabilmek için Avrupa Birliği (AB) ülkeleri Mayıs 2024 tarihinde 'Göç ve İltica Paktı'nı (Dublin IV) imzalamışlardır. Kitabın bu ilk makalesinde T. Mesut Eren Dublin IV'ün yeniliklerini, Dublin III'den farklarıyla beraber incelemiş ve yeni Pakt'ın eleştirilecek yönlerine dikkat çekmiştir.

İkinci makale 'Kadınların Emek Göçü: Türkiye'den Avrupa'ya Giden İşçi Kadınlar Üzerine Literatür İncelemesi başlığını taşımaktadır ve Türkiye'den 1963-1971 yılları arasında Avrupa'ya giden göçmen işçi kadınlar ile ilgilidir. Zeynep Selen Artan çalışmasında bu konu ile ilgili olarak literatür taraması yapmıştır.

Üçüncü makale '1990 Sonrasında Balkanlar'dan Avrupa'ya Göç' başlığını taşımaktadır. Bu göç hareketi, AB'nin Balkanlara doğru genişlemesiyle

sonuçlanmakla birlikte Ali Erken'in dikkat çektiği gibi bölgede yeni sorunları da beraberinde getirmiştir.

Dördüncü makale 'Kolonyalizmden Postkolonyalizme: Orta Doğu, Göç ve Küresel Düzenin Yeni Hali' başlığını taşımaktadır. Erdal Kurğan makalesinde, 1945 sonrası düzende küresel göçün kaynak ülkelerinin coğrafi mekânı olan Orta Doğu'nun kendi içine ve dışına doğru olan göçü incelemektedir.

Beşinci makale '18 Mart Mutabakatı ve Türkiye-AB İlişkilerinin Göç Üzerinden Dönüşümü' başlığını taşımaktadır. Çiğdem Nas makalesinde 18 Mart 2016 tarihli Mülteci Mütabakatının Türkiye'nin AB tarafından iş birliği için ihtiyaç duyulan ancak üyeliği düşünülmeyen bir ülke olarak konumunu pekiştirdiği görüşünü dile getirmektedir.

Altıncı makale 'Suriyeli Üniversite Öğrencilerinin Erkek ve Kadın Perspektifinden Türk Toplumuna Adaptasyonu: Zorluklar ve Fırsatlar' başlığını taşımaktadır. Muzaffer Dartan ve İmre S. Ersoy tarafından yazılan makalede, Türkiye'deki üniversitelerde öğrenim gören Suriyeli öğrencilerin Türk toplumuna adaptasyonunun eğitim boyutu, Suriyeli erkek ve kız öğrenciler için farklı açılardan incelenmektedir. Bu araştırmada İstanbul'daki beş devlet üniversitesinde gerçekleştirilen anket ve derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgular bir arada değerlendirilmektedir.

Yedinci makale 'Mülteci Çocukların İyi Oluşlarına Yönelik Psikososyal Müdahale Programları' başlığını taşımaktadır. Hanife Büşra Feyizoğlu Doğrusadık ve Asil Ali Özdoğru tarafından yazılan makale Türkiye'ye göçün, sığınmacı çocuklar üzerindeki psikolojik ve sosyal etkileri ve çocuklara yönelik olarak uygulanan psikososyal destek programları incelenmektedir.

Sekizinci ve son makale ise Özgen Güneş ve Mehmet Fatih Aysan tarafından kaleme alınmış olan 'Türkiye'de Demografik Yaşlanma: Kurumsal Yaşlı Bakımı ve Göçmenler' başlığını taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, kurumsal yaşlı bakımında ortaya çıkan ihtiyaç ve sorunların yanı sıra içe ve dışa göç hareketlerinin Türkiye'de bakım hizmetlerini nasıl etkilediğini incelemektir.

Bu kitapla, Türkiye'nin önemli gündem maddelerinden biri olan göç konusunun karar alıcılar, sivil inisiyatifler ve akademik çevreler nezdinde tartışılmasına katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Editörler

Prof. Dr.
İmre S. Ersoy

Prof. Dr.
Mehmet Fatih Aysan

Dr.
Erdal Kurğan

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

DUBLIN 4.0: AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YENİ GÖÇ VE İLTİCA UZLAŞISININ GETİRDİKLERİ

T. Mesut Eren*

Özet

Son yıllarda Avrupa Birliği (AB) ve üye ülkeleri en çok zorlayan konuların başında hiç şüphesiz karşı karşıya kaldıkları düzensiz göç ve iltica talepleri ile ilgili sorunlar gelmektedir. Avrupa Birliği'nde (Brüksel) ve Avrupa başkentlerinde kısaca "mülteci krizi" olarak adlandırılan ve Birlik içerisinde ciddi tartışmalara neden olan bu alanda yeni bir düzenleme yapılması gerektiği uzun zamandır tartışılmaktadır. AB ülkelerinin iltica, göç ve göçmenlik konularında ikiz bir problem ile karşı karşıya oldukları söylenebilir. Bir yanda, mültecilerin korunmasına ilişkin uluslararası sözleşmelerden doğan yasal ve insani sorumluluklarını yerine getirme yükümlülüğü söz konusuysen diğer yanda göçün yol açtığı ekonomik ve sosyal boyutlu sorunlarla üye ülke ve/veya Birlik seviyelerinde başa çıkabilmek son derece güçtür. Daha da önemlisi, mültecilerin içinde yaşadıkları yeni toplumlara uyum konusunda karşılaştıkları zorluklar, artan yabancı düşmanlığı ve bunun neden olduğu siyasal eksen kaymaları, kısaca aşırı sağın yükselişi de göçün yol açtığı bazı türev sorunlara örnek olarak gösterilebilir.

AB ülkeleri tarihsel bir başarıya imza atarak uzun yıllardır bekleyen göç ve iltica sorununu Mayıs 2024 tarihinde vardıkları bir uzlaşıyla çözüme yoluna gitmişlerdir. Dört temel bileşenden oluşan yeni uzlaşa kısaca "Göç ve İltica Paketi" olarak adlandırılmaktadır. Bu dörtlü yapı, güvenli ve daha iyi korunan dış sınırlar, hızlandırılmış ve etkinliği artırılmış iltica süreçleri, etkili bir dayanışma ve sorumluluk paylaşımı sistemi ve göç konusunda etkili bir uluslararası iş birliği kapsamaktadır.

Dublin III sisteminin yerine geçmesi için hazırlanmış olan Göç ve İltica Paketi'nin, çok büyük bölümü doğrudan etkili ve doğrudan uygulanabilir bir norm yapısına sahip olan AB Tüzüğü şeklinde yasalaşmıştır. Haziran 2024 tarihinde yürürlüğe girmiş olsa bile, tam anlamıyla uygulanmasının Haziran 2026'ya bırakılmasının nedeni üye ülkelere iç hukuk düzenlemeleri için zaman tanınmış olmasıdır. Bu çalışmada, AB'nin yeni göç ve iltica uzlaşısının getirdiği yenilikler, değiştirilen düzenlemeler, eski sistem ile karşılaştırmaları yapılarak incelenmiştir. Son bölümde ise getirilen sistemin eleştirisi yapılmış ve yapılan eleştiriler değerlendirilmiştir.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Avrupa Araştırmaları Enstitüsü, E-mail: mesut.eren@marmara.edu.tr

Giriş

Son yıllarda Avrupa Birliği ve üye ülkeleri en çok zorlayan konuların başında hiç şüphesiz karşı karşıya kaldıkları düzensiz göç ve iltica talepleri ile ilgili sorunlar gelmektedir. Brüksel'de ve Avrupa başkentlerinde kısaca "mülteci krizi" olarak adlandırılan ve Birlik içerisinde çok sert dalgalanmalara neden olan bu politika alanında yeni bir düzenleme yapılması zorunluluğu uzun süredir tartışılmaktadır. Bu bağlamda, uzun adı "Avrupa Birliği"nde uluslararası korumaya yönelik ortak bir prosedür belirleyen Tüzüğü (EU 2013/604) yürürlükten kaldıran 14 Mayıs 2024 tarihli Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü" bu yönde alınmış kararlardan biridir (EU 2024/1351). Yeni düzenlemeler, AB Resmi Gazetesi'nde yayımlanmasının ardından 2024 yılının Haziran ayı ortasında yürürlüğe girmiş olmasına rağmen, üye ülkelerin değişiklikleri kendi ulusal hukuk sistemlerine adapte edebilmeleri için iki yıllık bir süre tanınması nedeniyle en geç Haziran 2026'da uygulanmaya başlayacaktır.

Göç ve iltica konuları Avrupa Topluluğu'nun 1980'lerde iç sınır kontrollerini kaldırma planlarını uygulamaya koymasıyla Avrupa'nın bir görevi haline gelmiş ve bu konuların Topluluk seviyesinde uyumlaştırılmış politika alanlarından biri haline getirilmesini gündeme getirmiştir. 1985 tarihli Schengen Anlaşması ve 1990 tarihli Schengen Uygulama Sözleşmesinin ardından imzalanan 1990 tarihli Dublin Anlaşması'nın gerekçesinin açıklandığı giriş bölümünde, Avrupa Konseyi'nin 8 ve 9 Aralık 1989 tarihlerinde Strasbourg'da yapmış olduğu toplantıda belirlenen iltica politikalarının uyumlaştırılması hedefine atıf yapılmıştır. Bu atıfta, ortak insani değerlerle dayanışma amacıyla ve mültecilerin statüsüne ilişkin 31 Ocak 1967 tarihli New York Protokolü ile değiştirilen 28 Temmuz 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi hükümlerine bağlılık özellikle öne çıkarılmıştır. Ayrıca, mültecilere yeterli koruma sağlanması amacıyla ve Avrupa Tek Senedi ile değiştirilen Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran Antlaşma hükümlerine uygun olarak ve özellikle kişilerin serbest dolaşımını sağlamak üzere, iç sınırları olmayan bir alan yaratmaya yönelik ortak hedefin de gözetilmiş olduğu vurgulanmıştır (Dublin Sözleşmesi).

1990'lı yıllarda AB, göçün yol açtığı küresel zorluklara Avrupa çapında bir yanıt verebilmek için Topluluk boyutunda bir politika ve bunun araçlarını geliştirmeye başlamıştır. Bu çabanın ilk örneği CEAS (Common European Asylum System) olarak kısaltılan "Ortak Avrupa İltica Sistemi"nin kurulmasıdır. Bu projenin bir parçası olarak AB, son yıllarda ulusal iltica ve göç politikalarının kademeli olarak uyumlaştırılmasına ve standartlaştırılmasına yol açan bir dizi önemli düzenlemeyi hayata geçirebilmiştir. 1990 Dublin Sözleşmesi, başlangıçta tamamen ulusal düzeyde organize edilen iltica politikasının "Avrupalılaştırılması" yönünde atılmış olan ilk adımdır. CEAS'a entegre edilen bu anlaşma, herhangi bir AB üyesi ülkeye yapılan bir iltica başvurusunun alınması, incelenmesi, işleme konulması ve sürecin yürütülmesi sorumluluğunu belirleyen ilke ve kriterleri ortaya koyan ilk hukuki metindir. Herhangi bir yolla AB topraklarına ulaşan ilticacıların iltica sürecinin idari sorumluluğunun üstlenileceği garantisine sahip olmaları "Dublin Süreci" adı verilen

süreci başlatan bu anlaşma yoluyla sağlanabilmiştir. 1990 yılında, o zamanki 12 üyeden 11'i tarafından imzalanan Dublin Sözleşmesi (Danimarka anlaşmayı bir yıl sonra imzalamıştır), imzacı ülkelerin onay süreçleri tamamlandıktan sonra 1997 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, 2003 yılında kısaca Dublin II olarak adlandırılan bir AB Tüzüğü'ne dönüştürülmüştür (EU 2003/32). 2010'ların ortasına doğru mülteci sayısının aşırı ve kontrolsüz bir şekilde artmasıyla birlikte AB'nin düzenleyici sistemi ciddi bir sınavla karşılaşmış ve bir anlamda felç olmuştur. CEAS, 2013 yılında kısaca Dublin III adıyla anılan bir Tüzük şeklinde yeniden düzenlenmiştir. (Dublin III Tüzüğü, 11 Haziran 2026 tarihine kadar geçerli olan Tüzüktür.)

2015 yılından bu yana “mülteci krizi” olarak adlandırılan kriz, sistemin zayıf yönlerini görünür hale getirmiş ve reform önerilerinin sayısının hızla artmasına neden olmuştur. Bu kriz aynı zamanda AB ülkeleri arasındaki derin çatlakları ve çatışmaları da ortaya çıkarmıştır. Eylül 2020'de AB Komisyonu bir “Göç ve İltica Anlaşması” taslağı hazırlayarak Konsey'in önüne getirmiştir. On ayrı düzenleme içeren bu “Göç Paketi” nin çok daha önceden hazırlanması gündeme gelmiş olmasına rağmen Brüksel ile Avrupa başkentleri arasında göç ve iltica konularında uzlaşma ve iş birliğinin zorluğu nedeniyle gecikmiştir. Buradaki temel motivasyon, mültecilerin AB ülkeleri arasında adil dağılımını kategorik olarak reddeden ve siyasi baskı veya Avrupa Adalet Divanı kararlarıyla tutumlarını değiştirmeyen ülkelere yönelik bağlayıcı olacağı düşünülen bir göç yönetimi ve dayanışma mekanizması yaratılmasıdır. Aradan geçen sürede sayıları ciddi derecede artan düzensiz göçmen sayısı ve iltica başvuruları nedeniyle iltica ve göç politikasının merkezi bir konu olduğu Ekim 2021'deki AB zirvesinde yükümlülüklerini yerine getirmeyen AB dış sınır üye ülkelerine karşı ihlal davası açılması çağrıları yapılmıştır.

İlgili mevzuatı kabul edip, iş uygulamaya veya yükün adil dağılımına gelince bunda zorlanan bir çok üye ülke Komisyon'un her türlü yaptırım tehdidini kendi ulusal yetki alanına doğrudan ve etkili müdahale olarak görmüştür. Başka bir deyişle, üye ülkeler, göç ve iltica konularını ulus devletlerin temel egemenliğinin bir parçası olarak gördüklerinden Brüksel'in bu alanlarda kendilerine bağlayıcı ve zorlayıcı düzenleme getirmesine izin vermekten kaçınmaktaydılar. Ancak, sınır kontrollerinin olmadığı ve kişilerin serbestçe dolaşabildiği bir iç pazarda, iltica başvurularının kabul veya reddedilmesi konusu bütünüyle bir ulusal sorun olarak görülemeyeceğinden, tüm AB ülkelerini ilgilendiren çok boyutlu bir görev ve sorumluluk dağılımı sağlayan yeni bir sistemin zorunlu olduğu düşünülmüştür.

Konuya daha yakından bakıldığında, AB ve üye devletlerin iltica, göç ve göçmenlik konularında ikiz bir problemle karşı karşıya oldukları söylenebilir. Bir yanda, mültecilerin korunmasına ilişkin uluslararası sözleşmelerden doğan yasal ve insani sorumluluklarını yerine getirme yükümlülüğü söz konusuysen (örneğin 1951 tarihli

Cenevre Sözleşmesi¹); diğer yandan göçün yol açtığı ekonomik ve sosyal boyutlu sorunlarla üye ülke ve/veya Birlik seviyelerinde başa çıkabilmenin güçlüğü, mültecilerin içinde yaşadıkları yeni toplumlara uyum konusunda yaşadıkları zorluklar nedeniyle de artan yabancı düşmanlığı ve bunun neden olduğu siyasal eksen kaymaları kısaca aşırı sağın yükselişi de bu tarz sorunlara örnek olarak gösterilebilir.

Tüm bunlara rağmen, AB üye ülkeleri Haziran 2023'te CEAS reformu yapılması üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Ekim 2023'ün başında AB ülkeleri planlanan iltica reformunun temel unsurları ve AB Komisyonu'nun kriz mekanizması önerilerine ilişkin ortak bir tutum üzerinde uzlaşmışlar, Aralık 2023'ün sonunda da Avrupa iltica sistemindeki yeni kurallar üzerinde nihai anlaşmaya varabilmişlerdir. Varılan uzlaş, iltica düzenlemelerinin önemli ölçüde sıkılaştırılmasını ve mültecilerin üye ülkeler arasında dağıtımına ilişkin yeni düzenlemelerin getirilmesini öngörmekteydi. Nisan 2024 tarihinde AB ülkeleri yeni ortak iltica politikasını başlatmışlar, Avrupa Parlamentosu ve Konsey yeni yasal düzenlemeyi onaylamıştır.

1. Dublin Sistemi'nin Temel Özellikleri

AB'nin hayata geçirdiği Dublin sistemi, uygulanmaya başlandığı 90'lı yılların sonundan bu yana yoğun siyasi tartışmaların konusu olmuştur. Sistem, bir yandan CEAS'ın temel taşı olarak övgü alırken, diğer yandan AB üye devletleri arasında kurulması planlanan ortak dayanışma ve yükün adil dağılımında yaşanan başarısızlıklar nedeniyle de sıkça eleştirilmiştir.

Aslına bakılırsa Dublin sistemi iltica talepleri nedeniyle oluşan yüklerin eşitlenmesi veya adil paylaşımının sağlanması amacıyla tasarlanmış bir model olmaktan çok, bireysel bir iltica başvurusunun sorumluluğunu tek bir üye devlete hızla atayan bir mekanizma yaratmayı amaçlamıştır. Sistem, iltica başvurusunun değerlendirilmesine ilişkin sorumluluğu belirlemek amacıyla yasal bir çerçeve

¹ Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 14 Aralık 1950 tarih ve 429 (V) sayılı kararıyla kabul edilmiş ve 28 Temmuz 1951 tarihinde imzalanmış ve 22 Nisan 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme sadece 1 Ocak 1951'den önce meydana gelmiş olaylar sonucunda mülteci olan şahısları kapsamaktadır. Türkiye, Sözleşme'yi 24 Ağustos 1951 tarihinde imzalamıştır. 29 Ağustos 1961 tarihli ve 359 sayılı onayı uygun bulma kanunu ile Sözleşme'nin resmî Türkçe çevirisi, 5 Eylül 1961 tarih ve 10898 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Onay belgeleri, 30 Mart 1962 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ne tevdi edilmiştir. Cenevre Sözleşmesi'ne göre ... ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsa uygulanacaktır (madde 1 (2)). https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/KM_/d00/c002/km_00002024ss0053.pdf

oluşturmaktadır. İhtiyaç sahipleri için korumaya hızlı erişimi sağlamayı ve başvuranların en uygun kabul koşullarına veya süreçlere sahip üye devlete yönelmelerini önleyerek, iltica sisteminin kötüye kullanılmasını engellemeyi amaçlamaktadır.

Dublin veya buna benzer bir mekanizma, iç sınır kontrollerinin olmadığı bir Avrupa bölgesinde ülkeden ülkeye değişen iltica sistemleri söz konusu olduğu sürece bir zorunluluk olmaya devam edecektir. Ancak uygulandığı haliyle Dublin Yönetmeliği, iki temel hedefine ulaşmakta büyük ölçüde yetersiz kalmış; 2015 yılından sonra ciddi derecede artan düzensiz göç akımı ve yoğun iltica başvuruları nedeniyle de 2020 yılından sonra tamamen başarısız olmuştur (Fratzke, 2015:1).

Dublin III Tüzüğü'nün temel hedefleri şu şekilde tanımlanabilir: Öncelikle, uluslararası koruma başvurusunun incelenmesinden hangi üye devletin sorumlu olduğunu belirlemeye yönelik açık ve uygulanabilir bir yöntemin oluşturulması, sorumlu olduğu belirlenen üye devlette izlenecek olan iltica prosedürüne hızlı erişimin garanti altına alınması ve uluslararası koruma başvuru sahiplerinin farklı üye devletlerde birden fazla iltica başvurusunda bulunmasının önlenmesinin sağlanması olarak tanımlanabilir (Evaluation of Dublin III, 2015: 4).

Ancak Dublin III'ün yürürlüğe girdiği tarihten sonra ortaya çıkan gelişmeler nedeniyle bu sistemin uygulanması sırasında bazı önemli eksiklikler ortaya çıkmıştır. Sistem, artan mülteci akımı nedeniyle oluşan yığınlarla başa çıkmakta zorlanmıştır. Tasarım hatası olarak görülebilecek ve daha çok işleyişten kaynaklanan bu durum, mevcut bağlamda Tüzüğün geçerliliğinin ciddi şekilde azalmasına yol açarak gerekçesinde belirtilen hedeflere ulaşmasını engellemiştir. Ulusal iltica sistemlerinin tıkanmasını önlemek için, kitlesel akın durumlarında, başvuranların yığılmasının kontrollü bir şekilde yönetilebilmesi gerekirdi.

Üye devletlerin iltica yönetim altyapılarının büyük akınlara karşı karşıya kaldığı durumlarda, Dublin'in uygulanması önemli zorluklara neden olmaktadır. Gerçekten de Macaristan, İtalya ve Yunanistan gibi bazı üye devletler Dublin'i mevcut haliyle uygulamakta zorluklarla karşılaşmışlar, süreçler uzamış ve ulusal kapasiteler tüm vakalarla zamanında ilgilenmek için yetersiz kalmıştır. Tüm bu güçlükler nedeniyle, yine bazı üye devletler Dublin sistemini fiilen uygulamayı askıya almışlar ve böylece sistemin bütünsel işleyişinin aksamasına yol açmışlardır.

Dublin sistemi, mültecilerle ilgili sorumluluğun veya yükün adil bir şekilde paylaşılmasını sağlamak için tasarlanmadığı için, uluslararası koruma başvurularının üye ülkeler arasında orantılı dağılımını sağlamakta başarısız olmuştur. Bu durum, AB sınırlarında yer alan ve ilk giriş ülkesi olarak görülen üye devletlere son derece önemli, zorlu ve çoğu zaman da sürdürülemez sorumluluklar yüklenmesine yol açmıştır. Bu ülkeler, yükümlülüklerini yerine getirmek konusunda yetersiz kalınca da işleyiş ve uygulamada görüldüğü gibi, mülteci statüsü arayanları, seçtikleri üye ülkelere serbestçe gitmelerine izin vermeye yöneltmiştir. Bu durum giriş ülkesinde olduğu gibi, hedef ülkelerde de yığılmalara neden olduğundan, iltica başvurusunda

bulunanların yükünün yine orantısız bir şekilde dağılmasına yol açmıştır (Evaluation of Dublin III, 2015: 5).

Dublin III anlaşmasına göre AB topraklarına yapılan giriş şekilleri, ikamet süreleri veya aile fertlerinin AB'deki hukuki statüleri uluslararası iltica başvurusunu değerlendirmeye yetkili ülkenin belirlenebilmesi için en önemli kriteri oluşturur. Aslında sistemin yük paylaşımı ve dayanışma bağlamında aksadığı yer tam da burasıdır. Göç baskısı ile karşı karşıya kalan AB sınır ülkeleri başvuruların fazlalığı, değerlendirme sürelerinin uzun olması ve on iki aya kadar uzayabilecek bu süreç içerisinde fiziki ikamet koşullarının sağlanması gibi zorluklarla başa çıkmakta zorlanmaktadır.²

2. Yeni Göç ve İltica Paktı'nın Getirdikleri³

Göç ve İltica Paktı'nın ana bileşenlerini farklı ancak birbiriyle ilişkili ve birbirini tamamlayan politika alanlarından oluşmaktadır (Avrupa Komisyonu).

- *Güvenli dış sınırlar*: Güçlü bir tarama sistemi, EURODAC⁴ iltica ve göç veri tabanı, sınır prosedürü ve iadeler, kriz protokolleri ve araçsallaştırmaya karşı eylem.

² “Göç baskısı”, üçüncü ülke vatandaşlarının veya vatansız kişilerin karadan, denizden veya havadan girişinden veya üçüncü ülke vatandaşlarının veya vatansız kişilerin başvurularından kaynaklanan, bir üye devlet için orantısız yükümlülükler yaratacak büyüklükte bir durum anlamına gelir. İyi hazırlanmış bir iltica, kabul ve göç sistemi olsa bile Birlik'teki genel durumun dikkate alınması ve bu Tüzüğün IV. Bölümü uyarınca dayanışma katkılarının sağlanması başta olmak üzere acil eylemin gerekli olduğu; bir üye devletin coğrafi konumunun özellikleri dikkate alındığında, "göç baskısı" terimi aynı zamanda çok sayıda girişin meydana geldiği durumları da kapsamaktadır. Üçüncü ülke vatandaşları veya vatansız kişiler veya bu tür girişlerin, arama ve kurtarma operasyonlarının ardından tekrarlanan karaya çıkarmalardan veya üçüncü ülke vatandaşlarının veya vatansız kişilerin üye devletler arasında izinsiz göç hareketlerinden kaynaklandığı durumlar da dahil olmak üzere, bu tür giriş riskinin mevcut olduğu durumları anlatır.

³ Yürürlüğe girme ve uygulama kuralını düzenleyen 85. Maddeye göre bu Tüzük, Avrupa Birliği Resmi Gazetesi'nde yayımlanmasını takip eden yirminci gün yürürlüğe girmiştir. Ancak tüzük 1 Temmuz 2026 tarihinden itibaren uygulanacaktır. Aynı maddede 11 Haziran 2024 tarihinden itibaren aşağıda yer alan bazı maddelerin uygulanmasını öne almıştır. Buna göre, Madde 7 ila 15, Madde 22(1), dördüncü alt paragraf, Madde 23(7), Madde 25(6) ve (7), Madde 34(3) ve (4), Madde 39(3), ikinci alt paragraf (3) ve (4), Madde 39 (3), ikinci alt paragraf, Madde 40 (4), Madde 40 (8), ikinci alt paragraf, Madde 41 5. paragraf, Madde 46(1), beşinci alt paragraf, Madde 46(4), Madde 48(4), Madde 50(1), ikinci alt paragraf, Madde 50(5), Madde 52(4), Madde 56 ve 57, Madde 64(3), Madde 67(14) ve Madde 78 ve 84 Madde 78 ve 84.

⁴ EURODAC (European Dactyloscopy): Amacı, parmak izlerinin toplanması, iletilmesi ve karşılaştırılması yoluyla, 604/2013 sayılı AB Tüzüğü uyarınca üçüncü ülke vatandaşı veya vatansız bir kişi tarafından bir AB üye devletinde yapılan uluslararası koruma başvurusunun incelenmesinden hangi üye devletin sorumlu olacağına belirlenmesine yardımcı olmak ve

- *Hızlı ve etkin süreçler:* Açık ve net iltica kuralları, insan haklarının güvence altına alınması, mülteci statüsü yeterliliği için AB standartları ve suistimallerin önlenmesi.
- *Etkili bir dayanışma ve sorumluluk sistemi:* Kalıcı dayanışma mekanizması, idari ve mali destek, sığınma başvurularında sorumluluğa ilişkin daha net kurallar, ikincil göç hareketlerinin önlenmesi.
- *Göç konusunda uluslararası ortaklarla iş birliği:* Düzensiz çıkışların önlenmesi, göçmen kaçakçılığıyla mücadele, geri kabul konusunda iş birliği, yasal yolların teşvik edilmesi.

Kısaca Göç Paketi olarak adlandırılan yapı, çeşitli Tüzük ve yönetmeliklerden oluşan bir pakete verilen isimdir. Bunlardan en önemlileri aşağıda sıralanmıştır. Bunlardan ilki ve en önemlisi İltica ve Göç Yönetimi Tüzüğü (*Asylum and Migration Management Regulation*) olarak adlandırılan ana Tüzüktür. 2024/1351 sayılı İltica ve Göç Yönetimi Tüzüğü mevcut 2013/604 sayılı Dublin III Tüzüğü'nün yerini almakta ve iltica başvurularından sorumlu üye devletin belirlenmesine yönelik sistemi daha etkin ve istikrarlı hale getirerek, özellikle ikincil göç hareketlerini önlemeyi amaçlayan kurguyu iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Bu Tüzüğe genel olarak bakıldığında Dublin III'ün işleyiş ve uygulanmasından kaynaklanan sorunların giderilme çabası görülür. Örneğin göç baskısıyla karşı karşıya kalan üye devletler için zorunlu ancak esnek bir dayanışma sistemi kurulması bunun en açık örneğidir.

Değiştirilen 2013/604 sayılı Tüzüğü'nün 1. Maddesinde, konusunun üçüncü bir ülke vatandaşı veya vatansız bir kişi tarafından üye devletlerden birinde yapılan uluslararası koruma başvurusunun incelenmesinden sorumlu üye devletin belirlenmesinde kullanılacak ölçütleri ve mekanizmaları belirlemek olduğu yazılıdır. 2024/1351 sayılı Tüzük, Dublin III den farklı olarak, birinci maddesinde konusunu çok daha detaylı olarak tanımlamıştır. Buna göre, tüzüğü'nün konusu, “Avrupa Birliğinin İşleyişi Hakkındaki Anlaşma”nın (ABİHA) 80. Maddesinde yer alan dayanışma ve sorumlulukların adil paylaşımı ilkesine uygun olarak ve karşılıklı güvenin artırılması amacıyla Birlik içinde iltica ve göç yönetimi ve CEAS'ın işleyişi için ortak bir çerçeve oluşturup, bir “dayanışma mekanizması” kurarak Birliğe yapılan iltica başvurularını incelemekten sorumlu üye devletin belirlenmesi için bir dizi kriter ve mekanizma oluşturmaktır. Öte yandan, Tüzüğü'nün amaç ve hedeflerinin

Eurodac'ı kuran Tüzükte belirtilen koşullar altında uygulanmasını kolaylaştırmak olan bir bilişim sistemine verilen addır. Eurodac sistemi kapsamında, katılımcı Devletler 14 yaşın (yeni sistemde altı yaş olarak belirlenmiştir) üzerindeki her ilticacının parmak izini derhal almak zorundadır. Bu parmak izleri daha sonra merkezi veri tabanı AFIS'te (Automated Fingerprint Identification System) depolanan diğer katılımcı Devletler tarafından iletilen parmak izi verileriyle karşılaştırılır. Eurodac parmak izlerinin daha önce kaydedilmiş olduğunu gösterirse, ilticacı parmak izlerinin ilk alındığı ülkeye geri gönderilebilir. Daha fazla bilgi için bkz. https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/eurodac_en

tanımlandığı giriş bölümünde, belirlenen zorlukların göz önüne alınarak 2013/604 sayılı Tüzükte ortaya konan ilkeler üzerine inşa edildiği ve ABİHA'nın 80. Maddesi uyarınca ortak çerçevenin bir parçası olarak dayanışma ve sorumlulukların adil paylaşımı ilkesini daha da geliştirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu amaçla Tüzüğün, üye devletlerin göç yönetim kapasiteleri ile, oluşabilecek göç baskısına karşılık verebilme konusundaki hazırlık tedbirlerini güçlendirmesi ve üye devletler arasında düzenli bir dayanışmayı sağlayacak yeni ve bağlayıcı mekanizmanın kurulmasını sağlaması gerektiği belirtilmiştir. Daha önceki metinlerde bu kadar vurgulu bir şekilde yer almayan “dayanışma” ilkesi, metnin ilerleyen bölümlerinde farklı şekillerde hayata geçirilecek kurumsal yapılar ve yeni mekanizma tanımlamalarıyla yerini almıştır.

Tüzük ile başvuru ve kabul süreçleri ile sorumlu ülkenin belirlenmesi noktasında getirilen temel yenilikler kısaca şu şekilde özetlenebilir: Öncelikle, göç ve iltica başvurularının, ilk başvuru aşamasından nihai kararın verilmesine kadar geçen aşamada yer alan tüm süreç ve uygulamalar için belirlenmiş olan süreler önemli ölçüde kısaltılmıştır. Örneğin iltica talebinde bulunan üçüncü ülke vatandaşı veya vatansız kişi için geri alma (bir kişinin bir üye devletten diğerine geri gönderilmesi) talebinin sunulması için daha önce EURODAC kaydı yapıldıktan sonra iki ay olarak uygulanan süre, yeni Tüzük yürürlüğe girdikten sonra iki hafta daha kısa bir süre olarak uygulanacaktır. Ayrıca, herhangi bir üye ülkenin geri alma bildirimini kasıtlı olarak geciktirerek başvuruyu değerlendirme sorumluluğunu üzerinden atmaya çalışması engellenmiş ve süreç daha etkili hale getirilmiştir. Böylece sorumlu üye devletin belirlenmesi sürecinin daha hızlı ve etkin olması öngörülmüştür.

Bir diğer önemli yenilik, koruma başvurusunun ilk giriş yapılan ülkede gerçekleştirilmesi ve sorumlu üye devlet belirlenene kadar geçecek olan sürede orada kalma yükümlülüğünün getirilmiş olmasıdır. Aile kriterlerinin güçlendirilmesi, mültecilerin AB'ye ulaşmadan önce kurmuş oldukları ailelerin de bu süreçte dikkate alınması kuralı getirilmiştir. Ayrıca, başvuru sahibinin bir aile üyesinin AB kurallarına göre düzenlenmiş uzun dönem ikamet izni ile yasal olarak ikamet ettiği bir üye devlette yaşıyor olması durumunda, o üye devletin başvurusunun değerlendirilmesinden sorumlu olması sağlanmıştır. Yeni Tüzük ile aile ile ilgili başvurulara her zaman öncelik verilmesi yükümlülüğü getirilmiştir. Tüm başvuru sahiplerinin başvuru sürecinin önemli aşamalarında ücretsiz hukuki danışmanlık alacakları garantisi yeni Tüzük ile sağlanmıştır. Öte yandan yeni Tüzük, zorunlu ama esnek ve işlevsel bir dayanışma düzeni getirmektedir. Halen uygulanmakta olan geçici ve gönüllü çözümlerin yerine kalıcı, zorunlu, ihtiyaç temelli ve gerçek bir dayanışma mekanizması getirmektedir.

Bu yeni sistemde Komisyon'a son derece önemli görevler düşmektedir. Bu görevlerin önemli bir bölümüne Tüzüğün 7-15. Maddeleri arasında yer verilmiştir. Bu hükümler hem Birliğin göç yönetimi politikasına getirdikleri kurumsal ve organizasyonel yenilikler nedeniyle hem de Tüzüğün bu maddelerinin Haziran 2024 tarihinde yürürlüğe girmiş olması nedeniyle önemlidir. İlk olarak Tüzüğün 7.

Maddesine göre ulusal düzeyde iltica ve göç yönetimine stratejik yaklaşım adı altında düzenlenen ve üye ülkelerin, başta coğrafi konumları olmak üzere kendi özel durumlarını göz önüne alarak, iltica ve göç yönetimi sistemlerini Birlik hukuku ve uluslararası hukuk kapsamındaki yükümlülükleriyle uyumlu ve etkin bir şekilde uygulama kapasitesine sahip olma yolunda ulusal strateji geliştirmeleri gerekmektedir.

Komasyon, üye devletlere danıştıktan sonra ve ilgili rapor ve analizleri dikkate alarak Birlik kurumları, organları, ofisleri ve ajansları ve üye ülkeler tarafından geliştirilen ulusal stratejiler temelinde, beş yıllık bir “Avrupa İltica ve Göç Yönetimi Stratejisi” hazırlayacaktır. İlk raporun 12 Aralık 2025 tarihinde, sonraki raporların da her beş yılda bir düzenlenmesi gerekmektedir (Md. 8). Komasyon, ayrıca, son 12 aylık dönemdeki iltica, kabul ve göç durumunu ve olası gelişmeleri değerlendiren ve Birlik için bir erken uyarı ve farkındalık aracı olarak da hizmet eden göç ve iltica alanına ilişkin stratejik bir durum tespiti sunan bir Avrupa Yıllık İltica ve Göç Raporunu her yıl düzenli olarak yayınlacaktır.

Madde 10’a göre Komasyon, genel göç durumunu veya daha da önemlisi, bir üye devletin göç baskısı altında veya potansiyel bir göç baskısı riski altında olup olmadığını veya önemli bir göç durumuyla karşı karşıya olup olmadığını değerlendirirken yayınlamış olduğu yıllık iltica ve göç raporu ile gerek duyduğu her türlü bilgiyi kullanacaktır. Böyle bir durum söz konusuysa Komasyon, yukarıda atıfta bulunulan Rapor ile birlikte, belirli bir üye devletin göç baskısı altında olup olmadığını, gelecek yıl boyunca göç baskısı riski altında olup olmayacağını veya önemli bir göç durumuyla karşı karşıya olup olmadığını belirleyen bir uygulama kararını alabilir. Örneğin bir üye devletin, arama ve kurtarma operasyonlarının ardından denizden kurtarılan mülteciler nedeniyle son 12 ay içinde çok sayıda varışla karşı karşıya kalması halinde, Komasyon, bu varışların üye devletin iyi hazırlanmış iltica, kabul ve göç sistemine sahip olsa bile orantısız yükümlülükler yaratacak boyutta olması koşuluyla, söz konusu üye devletin göç baskısına maruz kaldığını tespit etmesi durumunda buna ilişkin uygulama kararını her yıl 15 Ekim tarihine kadar yayınlayarak Parlamento ve Konsey’e sunar.

Komasyon her yıl, düzenli olarak yukarıda atıfta bulunulan Rapor temelinde ve bu Raporla birlikte, bir sonraki yıldaki göç durumunun dengeli ve etkili bir şekilde karşılanabilmesi için gerekli Yıllık Dayanışma Havuzu’nu (solidarity pool) oluşturan bir Konsey uygulama kararı teklifi sunar. Bu havuzdan göç baskısı altındaki üye devletlerin yıllık öngörülen dayanışma ihtiyaçları karşılanacaktır. Komasyon’un bu teklifi, Birlik düzeyinde Yıllık Dayanışma Havuzu için gerekli üstlenilecek mülteci sayısını ve sağlanacak mali katkıların toplam yıllık miktarını belirler. Bu sayı 12. maddeye göre üstlenilen mülteci sayısı olarak 30.000; sağlanacak mali katkılar için ise 600 milyon Avro olabilir.

Buna dayanarak Konsey, yıl sonundan önce Dayanışma Havuzunu kuran ve her üye devletin tercih ettiği dayanışma katkısı türü için verdiği özel taahhütleri içeren bir

Konsey Uygulama kararını kabul edecektir. Dayanışmaya katkıda bulunmak üye devletler için zorunlu olmakla birlikte, Dayanışma Havuzu'na yapılacak katkı türü, üye ülkelerin tercihine bırakılmıştır.

Öte yandan getirilen yeniliklerden biri de üye ülkelerin yükümlülüklerini etkili bir şekilde yerine getirebilmelerini sağlamak amacıyla, üye devletlerin temsilcilerinden oluşan ve Konsey başkanlığını yürüten üye devletin başkanlık edeceği bir “AB Üst Düzey Dayanışma Forumu” kurulmasıdır. Üye devletler, bu Forum'a verilen görevlerin yerine getirilmesi için sorumluluk düzeyleri ve karar alma yetkileri uygun olan kişiler tarafından temsil edilecektir. Konsey, 9. maddede atıfta bulunulan Raporun, 11. maddede atıfta bulunulan kararın ve 12. maddede atıfta bulunulan Komisyon teklifinin kabul edilmesini takip eden 15 gün içinde Üst Düzey Forumu toplantıya çağıracaktır (Md. 13).

Bu Üst Düzey Forum'un yanında göç yönetimi sisteminin sorunsuz bir şekilde işlemlerini sağlamak amacıyla, “Teknik Düzeyde bir AB Dayanışma Forumu” kurulması ve AB Dayanışma Koordinatörü'nün, Komisyon adına bu forumu toplayarak başkanlık etmesi kararlaştırılmıştır (Md. 14). AB Dayanışma Koordinatörü'nü, dayanışma mekanizmasının uygulanmasının teknik düzeyde koordinasyonu için, Tüzüğü'nün 15. Maddesine göre AB Komisyonu atayacaktır.

Uygulamaya ilişkin bir diğer detay da göç baskısıyla karşı karşıya kalan üye devletlerin, bu süreç sona erene kadar dayanışma katkı paylarının düşürülmesini talep etme imkânına sahip olmalarıdır. İltica başvurusu sahiplerinin ya da katkıda bulunan ve yararlanan üye devletin onaylaması halinde uluslararası korumadan yararlananların yer değiştirmeleri yeni sistemde olanaklı hale gelmiştir.

Öte yandan, iltica başvurusu kabul edilenlerin yerleştirilmeleri yerine, ikincil hareketlerden etkilenen üye devletler, belirli koşulların yerine getirilmesi halinde, halihazırda kendi topraklarında bulunan bir başvuru sahibinin başvurusunu inceleme sorumluluğunu üstlenmeyi de teklif edebilirler ve bu da “sorumluluk telafileri” adı verilen bir dayanışma biçimi olarak sayılacaktır. Ancak, yeniden yerleştirme taahhütlerinin yetersiz kalması halinde sorumluluk telafileri zorunlu hale gelecektir. Tüm bu karmaşık ve kapsamlı süreç AB Dayanışma Koordinatörü tarafından denetlenecek ve desteklenecektir.

İltica Prosedürü Tüzüğü, (Asylum Procedure Regulation, including the Return Border Procedure Regulation (EU 2024/1348))

2024/1348 sayılı Geri Dönüş Sınır Prosedürü Tüzüğü ile birlikte, AB'nin dış sınırlarında hem iltica hem de geri dönüş süreci için zorunlu bir sınır prosedürü oluşturulmuştur. AB sınırlarında uygulanacak olan sınır geçiş izin veya ret kurallarının Schengen Anlaşması hükümleri üzerine inşa edilmiş olması nedeniyle bu konunun ayrı bir Yönetmelikte düzenlenmesi gerekmiştir. Tüzüğü'nün getirdiği yeniliklere yakından bakıldığında Dublin III sisteminin hem işleyiş hem de sürelerle ilgili olarak aksayan yönlerinin iyileştirme çabası bu yönetmelikte de görülür.

Özellikle, sistemin kötüye kullanılmasını ve ikincil hareketleri önlemek için kurallar daha da sıkılaştırılarak, üçüncü ülke vatandaşı veya vatansız bir kişinin iltica başvurusunu “ilk giriş yaptığı ülkede” yapma zorunluluğu getirilmiştir (Md. 16). Yürürlükten kaldırılan Tüzükte iltica başvurusunda bulunan kişinin, ilk giriş yaptığı ülke neresi olursa olsun, “ilk başvurduğu üye devletin”, başvurunun incelenmesinden sorumlu devlet olacağı hükme bağlanmıştı (Md. 7).

Ayrıca, getirilen yeni sistemde, başvuru sahiplerinin haklarını koruyan usul güvenceleri de getirilmiştir. Bunlardan en önemlisi, prosedürün idari aşamasında ücretsiz hukuki danışmanlık ve rehberlik ve olası bir ret kararına itiraz sürecine ilişkin bilgilendirme ve temyiz aşamasında ücretsiz hukuki yardım ve temsil haklarının tanınmış olmasıdır.

Öte yandan, özel ihtiyaçları olan savunmasız bireylerin başvurularında daha özenli olunması, bazı incelemelerin hızlandırılmasına yönelik uyulması zorunlu gerekçeler listesi kullanımı, ret gerekçelerinin uygulanmasına ve güvenli üçüncü ülke ve ilk iltica ülkesi kavramlarının uygulanmasına ilişkin daha açık kurallar da getirilen yenilikler arasındadır. Diğer taraftan, olumsuz bir iltica kararının geri dönüş kararıyla birlikte verilmesini ve her iki karara karşı yapılan itirazların aynı zaman dilimi içerisinde ele alınmasını sağlamaya yönelik iltica ve sınır dışı süreçlerinin eşgüdümlü olarak yürütülmesinin sağlanması önemli bir yeniliktir.

Uygulamadan elde edilen ve sıkça görülen aşağıdaki durumlarda tüm üye devletlerde en çok 12 haftada sonlandırılması zorunlu olan bir iltica sınır prosedürü getirilmesi kararlaştırılmıştır. Bunlar:

- Başvuru sahibinin yetkilileri kasıtlı olarak yanıltması veya bir kimlik veya seyahat belgesini kasıtlı olarak imha etmesi veya elden çıkarması,
- Başvuru sahibinin ulusal güvenlik veya kamu düzeni açısından tehlike arz etmesi; veya
- Başvuru sahibinin, iltica kabul oranının % 20 veya daha düşük olduğu bir üçüncü ülke vatandaşı olması.

Başvurusu sınır prosedüründe reddedilen üçüncü ülke vatandaşlarının, AB'de kalma hakkı bulunmayanların hızlı bir şekilde geri gönderilmesi amacıyla belirlenmiş olan azami 12 hafta süreli geri dönüş uygulamasına aktarılması da sahada önemli bir etki yaratacak bir düzenleme olarak görülmelidir.

Değerlendirme kapasitesi ölçütü olarak adlandırabileceğimiz bir sistem de daha önceki metinlerde yer almayan bir yenilik olarak uygulamaya sokulmuştur. Buna göre, sınır prosedürünün pratikte uygulanması, üye devletlerin iltica başvurularını ve geri dönüşleri işleme koymak için yeterli kapasiteye (altyapı ve eğitilmiş personel) sahip olmalarına bağlıdır. Bu bağlamda, Birlik düzeyinde kapasite 30,000 mülteci

olarak belirlenmiş olup, üye devlet düzeyinde ise her üç yılda bir Komisyon tarafından bir Uygulama Yasası vasıtasıyla belirlenmesi kararlaştırılmıştır.

Yeni Tüzükle getirilen bir yenilik de güvenli üçüncü ülke tanımının AB düzeyinde daha açık ve anlaşılır seviyeye getirilmiş olmasıdır. Tüzük, bir üçüncü ülkenin güvenli olarak kabul edilmesi için yerine getirmesi gereken kriterleri, AB'nin güvenli üçüncü ülkeler listesinin oluşturulması ve değiştirilmesine ilişkin kuralları detaylandıran gerekli hükümleri içermektedir. Üye devletler de AB güvenli üçüncü ülkeler listesinin kabul edilmesinden sonra bile kendi ulusal listelerini bu listeye paralel olarak kullanmaya devam edebileceklerdir.

AB Kriz ve Mücbir Sebep Tüzüğü (Crisis and Force Majeure Regulation) (EU 2024/1359)

Avrupa Birliği göç yönetimi sisteminin son yıllarda sıkça görüldüğü gibi, akut bir krizle veya bir mücbir sebeple karşı karşıya kalması durumunda alınacak önlemlerin, yine bir tüzükle düzenlenmesi uygun görülmüştür. Mayıs 2024 tarihinde 2024/1359 sayılı Kriz ve Mücbir Sebep Yönetmeliği, geçici tedbirler vasıtasıyla Birlik içerisinde göç ve iltica alanında, araçsallaştırma⁵ ve diğer mücbir sebepler de dâhil olmak üzere, istisnai kriz durumlarını düzenlemiş ve üye devletler için söz konusu olabilecek derogasyonlarla dayanışma tedbirlerini hüküm altına almıştır.

Bu Tüzük, Birlik içerisinde mülteciler konusunda dayanışmanın artırılmasını ve istisnai durumlarda ve gerekli olan en kısa süre için derogasyonların uygulanabilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Dayanışma veya desteğin artırılması veya güçlendirilmesine ilişkin önlemler, yer değiştirme, mali katkılar, alternatif dayanışma tedbirleri (personel veya aynı destek gibi) veya bu tedbirlerin bir kombinasyonu şeklinde olabilir. Bu tedbirler yeterli olmadığında, “sorumluluk telafileri” devreye girecektir. Bu, katkıda bulunan üye devletin, normalde kriz durumuyla karşı karşıya olan üye devletin sorumlu olması gereken ve halihazırda kendi topraklarında bulunan başvuru sahiplerinin sorumluluğunu üstlenmesi anlamına gelmektedir.

İltica ve Göç Yönetimi Tüzüğü'nün aksine, kriz durumlarında, Dayanışma Müdahale Planı'nda belirlenen yeniden yerleştirme ihtiyaçlarının tamamının katkıda bulunan üye devletler tarafından karşılanması gerekmektedir. Bu nedenle, bir kriz durumunda, katkıda bulunan Üye devletler, kendi paylarının ötesinde uluslararası koruma başvurularını inceleme sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalabilirler. Bu durumda, söz konusu üye devletler bu ekstra kısmı gelecekte dayanışma katkılarından düşebileceklerdir.

⁵ Tüzüğe göre, araçsallaştırma durumu “üçüncü bir ülke veya düşman bir devlet dışı aktörün, Birlik veya bir üye devletin istikrarını bozmak amacıyla üçüncü ülke vatandaşlarının veya vatansız kişilerin dış sınırlara veya bir üye devlete hareketini teşvik etmesi veya kolaylaştırması halinde” gerçekleşir.

Derogasyonlarla ilgili olarak da bazı yeni düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre, Araçsallaştırma da dahil olmak üzere bir kriz durumuyla karşı karşıya olan veya mücbir sebeplerle karşı karşıya kalan üye devletler, iltica mevzuatında öngörülen bazı kurallara istisna getirebilirler. Örneğin uluslararası koruma başvurularının kayıt altına alınmasına ilişkin sınır prosedürü süresinin, başvuruların yapıldığı tarihten itibaren, Tüzükte öngörülen 12 haftadan azami 18 haftaya uzatılması, sorumlu üye devleti belirleyen kurallar için belirlenmiş olan süre sınırlarının, sadece kriz, kitlesel varışlar ve mücbir sebep durumlarında uzatılabilmesi ve sınır prosedürünün kapsamının, uygulamada ortaya çıkan istisnai koşullarda ve duruma bağlı olarak kapsamının genişletilebilmesi, bunlardan öne çıkanlarıdır.

EURODAC Tüzüğü (Eurodac Regulation) (EU 2024/1358)

Tüzüğün yeniden düzenlenmesi sayesinde, mevcut kullanılan Eurodac veri tabanının bir iltica veri tabanından tam teşekküllü bir iltica ve göç veri tabanına dönüşmesi sağlanmıştır. Yeni veri tabanının, iltica sistemini destekleyecek ve düzensiz göçü yönetmeye yardımcı olacak ve ayrıca Yeniden Yerleştirme Tüzüğü ve Geçici Koruma Direktifinin uygulanmasını da destekleyerek, ortak göç yönetimi sisteminin işleyişini kolaylaştıracaktır. Veri tabanının diğer AB veri tabanlarına sorunsuz bir şekilde uyumlaştırabilmek için, birlikte çalışabilirlik çerçevesine entegre edilmesi gerekmektedir.

Yeni Eurodac Tüzüğü ile getirilen yeniliklerden bazıları şunlardır: Gelecekte, Eurodac yalnızca başvuruları değil, başvuranları da kayıt altına almayı mümkün kılacaktır. Kaydedilen veri türü yalnızca parmak izleri değil, aynı zamanda yüz görüntüsü, detaylı kimlik verileri ile kimlik veya seyahat belgelerinin kopyalarını da içine alacak şekilde genişletilecektir.

Belirli veri türleri için saklama süresi beş yıla çıkarılırken, başvuranların verileri için saklama süresi 10 yıl olarak kalacaktır. Tutulacak kayıtlar, arama-kurtarma çalışmalarının ardından karaya çıkarılan, düzensiz dış sınır geçişinden sonra yakalanan, bir üye devletin topraklarında yasadışı olarak bulunduğu tespit edilen, yeniden yerleştirilen kişiler ve geçici korumadan yararlananların verilerini içerecektir.

Yeni sistemin artırılmış güvenlik garantileri bakımından da katkı sağlaması öngörülmüştür. Güçlü veri koruma önlemlerine bağlı kalarak, AB'ye giren ve iç güvenliğe tehdit oluşturan kişilerin kayıt altına alınarak belirlenmesine olanak sağlaması yanında, artık altı yaşından itibaren çocukların verilerini de içerecek ve yetkililerin ailelerinden ayrılmış olan çocukları tespit edebilmelerine ve savunmasız kişilerin insan ticareti ve istismar senaryolarına girmekten korumalarına olanak tanıyacaktır.

Yeni Tarama Yönetmeliği (Screening Regulation) (EU 2024/1356)

Göç ve İltica paketi kapsamında çıkarılan 2024/1356 sayılı Tüzük, AB'ye giren düzensiz göçmenlerin ve ilticacıların kontrol edilmesini ve uygun şekilde kayıt altına

alınmasını ve takip eden iade veya iltica süreçleri arasında sorunsuz bir bağlantı kurulmasını sağlayan tek tip kurallar getirmektedir. Yenilik olarak sıralanabilecek ve mevcut çerçevedeki boşlukları kapatmaya dayalı olarak düzenlenen ve AB dış sınırlarını yasadışı yollardan geçen göçmenlere yönelik olarak tek tip sağlık, kimlik ve güvenlik kontrollerinin getirilmesi son derece önemlidir. Ayrıca, yapılacak olan taramanın AB dış sınırlarında yakalanan kişiler için yedi gün içerisinde yapılması ve ülke içinde yakalanan kişilerin taraması için de üç günlük bir zaman dilimi içerisinde yapılması öngörülmüştür. Tarama sonunda elde edilen veriler ışığında bu kişilerin doğru prosedürlere (iltica sınır prosedürü, düzenli iltica veya geri dönüş sınır prosedürleri) hızlı bir şekilde yönlendirilmelerinin sağlanması amaç edinilmiştir. Tarama ve sınır prosedürlerinin uygulanması sırasında temel haklara saygının bağimsız bir unsur olarak izlenmesi de öne çıkarılabilecek yeniliklerdendir.

Vasıflandırma Tüzüğü (Qualification Regulation) (EU 2024/1347)

Üçüncü ülke vatandaşlarının veya vatansız kişilerin vasıflandırılması, uluslararası koruma statüsüne sahip olup olmadıklarının belirlenmesi ve sağlanacak olan uluslararası korumanın içeriği için belirleyici olmaktadır. 22.5.2024 tarihli ve 2024/1347 sayılı yayımlanan Vasıflandırma Tüzüğü, 2011 yılından bu yana yürürlükte olan Vasıflandırma Direktifinin yerini almıştır. Tüzük, AB'nin bu alandaki en önemli uluslararası yükümlülüklerinden olan Cenevre Sözleşmesi'ni AB hukukuna dahil etmekte (Madde. 5) ve üye devletlerin, kişileri uluslararası koruma yararlanıcısı olarak nitelendirebilmeleri için ortak kriterler uygulamasını sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca ilticaya ilişkin hakların içeriğini ve bu haklardan yararlananların yükümlülüklerini de tanımlamaktadır. Tüzük, uluslararası koruma ve buna bağlı hakların verilmesine ilişkin kriterleri güçlendirecek ve uyumlaştıracağından, iltica uygulamaları ve kararlarında daha fazla yakınlaşmayı teşvik edebilecektir.

Getirilen diğer düzenlemelerden biri de, üye devletlerin bir iç koruma alternatifi (menşe ülke içinde güvenli bölge) olup olmadığını değerlendirmelerini ve böyle bir durumda mülteci statüsü tanımaktan kaçınmalarını zorunlu kılmak; üye devletlerin, kişinin toplum veya güvenlik için tehlike teşkil etmesi halinde uluslararası koruma statüsünü geri çekmesini zorunlu kılmak; üye devletlerin başvuruları değerlendirirken ve incelerken menşe ülkelere ilişkin güncel AB İltica Ajansı (EUAA, The European Union Agency for Asylum) kılavuzunu dikkate almalarının zorunlu kılınması sayılabilir.

Ayrıca, iltica hakkında yararlananların hak ve yükümlülüklerinin netleştirilmesi; yararlanıcılara uyumlaştırılmış bilgi sağlanması; Oturma izinlerinin 90 gün içerisinde ortak bir formatta verilmesinin zorunlu kılınması; üye devletlere, sosyal yardıma erişimi, yararlanıcının entegrasyon tedbirlerine etkin katılımına bağlı kılma imkânı sağlanması; Çocuk dostu bir şekilde bilgi sağlanması ve vasilere ilişkin gereklilikler bakımından refakatsiz küçüklerin haklarının güçlendirilmesi ve ulusal

insani statülerin, sadece Vasıf Tüzüğü kapsamına girmeyen kişilere verilmesi koşuluyla, yetkilendirildiğinin açıklığa kavuşturulması, getirilen yeniliklerdir.

Kabul Koşulları Yönergesi (Reception Conditions Directive) (EU 2024/1346)

Diğer Tüzüklerle aynı tarihte, 2024/1346 sayıyla yayınlanan yönerge, uluslararası koruma başvurusu yapanların kabulüne ilişkin standartları belirlemeye yönelik olarak çıkarılmıştır. Yenilenen Yönerge, AB genelinde yardım standartlarını daha da uyumlu hale getirmekte ve üye devletlerin bu standartları garanti altına almaları için yükümlülükler getirmektedir. Üye devletler ayrıca orantısız sayıda varış olması durumunda bir acil durum planı geliştirmekle yükümlü olacaktır.

Ayrıca, çocuklar da dâhil olmak üzere özel nitelikli kabul ihtiyaçları olan kişilere yönelik güvence ve teminatların güçlendirilmesi, kabul sistemlerinin yönetiminde esneklik ve verimliliğin yanı sıra ilticacılara yönelik entegrasyon desteğinin de artırılması öngörülmektedir. Yine, ikincil hareketleri önlemek amacıyla, üye devletler, bir başvuru sahibinin sorumlu üye devlet dışında başka bir üye devlette bulunması halinde, herhangi bir maddi kabul koşulu sağlamaması da kararlaştırılmıştır.

Yeni kurallar ile, üye devletlerin AB İltica Ajansı'nın hazırlamış olduğu göstergeleri ve kabulle ilgili rehberliği dikkate almalarını, yeterli kapasiteyi sağlamalarını ve acil durum planları oluşturmalarını zorunlu kılarak AB genelinde yeterli ve uyumlu standartları sağlayacakları öngörülmüştür.

İltica başvurusunda bulunanlar için güçlendirilmiş güvenceler ve teminatlar da getirilmiştir. Mevcut metinde kullanılan “makul süre” yerine özel kabul ihtiyaçlarının değerlendirilmesinin 30 gün içinde tamamlanması yanında, işkence ve kötü muamele mağdurlarının mümkün olan en kısa sürede bakıma erişimlerinin sağlanması önemli bir yeniliktir. Başvuru sahiplerinin gözaltına alınması, kişilerin fiziksel ve ruhsal sağlığını riske atma olasılığı taşıdığına gözaltının uygulanmayacağı ve çocukların gözaltına alınmasından kural olarak kaçınılması kararlaştırılmıştır. Son olarak, çocukların eğitime erişimlerinin hızlandırılması ve refakatsiz çocuklar için atanmış temsilciler de dahil olmak üzere daha fazla korumadan faydalanmalarının sağlanması konuları düzenlenmiştir.

Yeni kuralların, üye devletlerin ilticacıları daha “esnek” bir şekilde barınma yerlerine ve coğrafi bölgelere dağıtmalarını sağlaması ve ayrıca hareket serbestisini kısıtlama imkânı vermesi de amaçlanmıştır. İlticacıların topluma entegrasyonlarının sağlanması amacıyla, başvurularının kayıt altına alınmasından itibaren en geç altı ay içerisinde iş gücü piyasasına erişimleri sağlanabilecek ve özellikle, kabul şansı yüksek görülen başvuru sahiplerinin istihdama erişimlerinin hızlandırılması teşvik edilebilecektir. Aynı bağlamda, üye devletler dil, yurttaşlık bilgisi eğitimi veya mesleki eğitim kurslarına erişimi bir an önce sağlamak zorunda olacaklardır.

Birlik Yeniden Yerleşim ve İnsani Kabul Çerçevesi Tüzüğü (Union Resettlement Framework) (EU 2024/1350)

Birlik Yeniden Yerleştirme ve İnsani Kabul Çerçevesi Tüzüğü (Birlik Çerçevesi), korunmaya muhtaç kişiler için AB'ye giden güvenli ve yasal yolları geliştirmekte ve büyük mülteci nüfusuna ev sahipliği yapan üçüncü ülkelerle uluslararası ortaklıkların güçlendirilmesine katkıda bulunmaya yardımcı olmak amacıyla yenilenmiştir.

Yeni kurallar, ortak prosedürlerle yeniden yerleştirme ve insani kabul için toplu ve uyumlu bir yaklaşım oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu, AB'nin tek sesle konuşmasını sağlayacak ve Birliğin uluslararası yeniden yerleştirmeye katkısını artırmaya yardımcı olacaktır. Yeni Tüzüğün yeniden yerleştirme ve insani kabul operasyonları için uyumlu süreçler getirerek ulusal uygulamalar arasındaki mevcut farklılıkların azaltılmasına ve verimliliğin artırılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, bu konuda, Komisyon'un teklifi üzerine Konsey tarafından kabul edilen ve süreç boyunca Avrupa Parlamentosu'nu bilgilendiren iki yıllık bir Birlik planının hazırlanması öngörülmektedir. Bu plan, AB'ye kabul edilecek korunmaya muhtaç kişilerin toplam sayısını belirleyecek ve her bir üye devletin katkısına ilişkin göstergeleri oluşturacak ve kabulün gerçekleşeceği AB üyesi olmayan ülkelerin özel koşullarını ve coğrafi önceliklerini belirleyecektir.

Son olarak, Tüzükte, göç uzlaşısının önemli ayaklarından birini oluşturan üçüncü ülkelerle, uluslararası iş birliği konusunda düzenlemeler getirmiş ve bunun göç konusunda iş birliği ve dayanışmanın güçlendirilmesine katkıda bulunacağı öngörülmüştür. Tüzüğün ayrıca, diğer ülkelerin taahhütleriyle uyumlu bir şekilde, Birliğin uluslararası yeniden yerleştirme ve insani kabul girişimlerine katkısını artırması beklenmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

AB, yönetmekte en çok zorlandığı alanların başında gelen göç ve iltica sorununu, Göç ve İltica Paktı adı verilen çoklu düzenleme yoluyla hayata geçirilen yeni yapıyla çözebileceğini düşünmektedir. Sıkılaştırılmış sınır kontrolleri, dayanışmaya ve yükün adil dağılımına ilişkin önlemler ve hızlandırılmış süreçler yoluyla daha katı ve korumacı bir dönemin kapısını aralayan yeni uzlaşının “insani” boyutunu göz ardı ettiği söylenebilir.

İnsanları göçe zorlayan temel sebeplerle, savaşların ve yoksulluğun tarihsel nedenleri anlaşılmadan, bir çok AB ülkesinin, siyasi veya ekonomik nedenlerle göç veren ülkelerin siyasi tarihlerindeki doğrudan sorumlulukları tartışılmadan, sadece oluşan sonuçlara karşı alınan kısmi tedbirlerle sorunun kökten çözümünün söz konusu olamayacağı açıktır.

Mültecilerin sorunlarıyla uluslararası düzeyde ilgilenen Pro Asyl adlı kuruluş Dublin 4.0 düzenlemesini eleştirerek mültecilerin korunması ve temel insan hakları bakımından uygulamada çıkacak aksaklık ve yetersizliklere dikkat çekmiştir (Pro

Asyl, 2024). Buna göre, Avrupa Parlamentosu'nun Ortak Göç ve İltica Sistemi reformunu onaylaması, Avrupa'da mültecilerin korunması bakımından tarihsel olarak son derece düşük bir seviyeye karşılık gelmektedir. Avrupa'nın kendisini giderek daha fazla izole ettiğini ve mevcut çözümlere, duvarlara, gözetim teknolojilerine ve geri itmelere ek olarak, artık dış sınırlarda koruma arayan kişilerin daha fazla gözaltına alınması ve tecrit edilmesi ve "otokratik" hükümetlerle insan haklarını ihlal eden yeni anlaşmalar yapılmasının söz konusu olacağını belirtmiştir. Nitekim, Avrupa Komisyonu Temmuz 2023'te, Tunus ile (Tunus Anlaşması⁶) ve Mart 2024'te Mısır ile (Mısır Anlaşması⁷) düzensiz göçü engellemeye yardımcı olmak üzere, sınır kontrolleri, geri kabul şartları ve AB'nin ülkedeki ekonomik koşulların iyileştirilmesine yardımcı olmasına yönelik stratejik anlaşmalar yapmıştır.

Düzenlemeler 2026'dan (yürürlüğe girdikten iki yıl sonra) itibaren uygulanmaya başladığında AB ülkelerine iltica başvurusunda bulunan insanlara tam olarak ne olacağını tahmin etmenin mümkün olmadığını belirten Pro Asyl, son yıllarda AB ülkelerinin ilgili AB mevzuatını bilerek yanlış uyguladıklarının ya da hiç uygulamadıklarının altına özellikle çizmiştir. Örneğin İtalya'nın Arnavutluk ile yapmış olduğu anlaşmada olduğu gibi bazı AB ülkeleri yeni anlaşmalarla AB yasalarının arkasından dolaşmaya çalışmaktadır.

Pakt'a eleştirel yaklaşan kişiler yeni yasalarla birlikte AB'de sığınma hakkının temelini sarsıldığı ve gerçekten de korumaya ihtiyacı olan kişilerin de sınır dışı edilebileceği görüşünde. Bu kesim, Akdeniz'deki insani dramın, yeni kurallara rağmen sürebileceğini öngörmektedir (Riegert, 2024:1). Ayrıca, yeni düzenlemenin büyük geri itmelere, orantısız gözaltı ve standartların altında sınır, sığınma ve iade süreçlerinin uygulanmasına yol açması yanında Avrupa'ya yasal yollardan ulaşma

⁶ Göç ve hareketlilik paragrafı: Her iki taraf da göçe yönelik bütüncül bir yaklaşım geliştirme niyetlerini ifade etmektedir. Taraflar, ekonomik ve sosyal kalkınmada göçün faydalarından yararlanmak, halkları yakınlaştırmak ve düzensiz göçün temel nedenlerini ele almak amacıyla göçün, göç/kalkınma bağlantısı çerçevesinde ele alınması gerektiği konusunda mutabıktırlar. Bu bağlamda Taraflar, özellikle mesleki eğitim, istihdam ve özel sektörün desteklenmesi yoluyla hassas durumdaki Tunus halkının güçlendirilmesi ve istihdam edilebilirliğinin desteklenmesi suretiyle yüksek göç potansiyeline sahip dezavantajlı bölgelerde sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesi hususunda mutabık kalmışlardır.

⁷ Göç ve Hareketlilik paragrafı: AB ve Mısır arasındaki ortaklık, ortak sorumluluk ve yük paylaşımı ilkeleri rehberliğinde Mısır ve AB göç yönetimine yönelik bütüncül bir yaklaşımı benimsemektedir. Avrupa Birliği, ulusal yetkiler doğrultusunda yasal göç yolları ve Yetenek Ortaklıkları gibi hareketlilik programları da dâhil olmak üzere göçe yönelik bütüncül bir yaklaşımın geliştirilmesi, düzensiz göçün temel nedenleriyle mücadele edilmesi, göçmen kaçakçılığı ve insan ticaretiyle mücadele edilmesi, sınır yönetiminin güçlendirilmesi, onurlu ve sürdürülebilir geri dönüş ve yeniden entegrasyonun sağlanması gibi göçle ilgili programlar konusunda Mısır'a yardımcı olmak üzere gerekli mali desteği sağlayacaktır. AB ve Mısır, Mısır'ın mültecilere ev sahipliği yapma çabalarını desteklemek amacıyla iş birliği yapmaya devam edecek olup her iki taraf da göçmen ve mültecilerin haklarının korunması konusunda kararlıdır.

yöntemlerini düzenlememiş olması ve sınır ve iltica süreçlerinin etkili bir izleme mekanizmasının bulunmaması da önemli eksikliklerdendir (Conte ve Yavcan, 2024: 4).

Öte yandan, AB'ye genel olarak getirilebilecek eleştirilerden biri de mültecilere yönelik eşitsiz ve ayrımcı muamele yapmasıdır. Irak, Suriye veya Afganistan'ın yanı sıra birçok Afrika ülkesinden gelen mültecilere tecrit muamelesi yapılırken, kendi ülkelerinden kaçarak AB ülkelerine giden Ukraynalı savaş mültecilerinin büyük bir dayanışmayla karşılanması Avrupa değerler sistemi bağlamında derin insani ve etik tartışmalara yol açmaktadır.

Göç paktının destekçileri, zorlaştırılan başvuru süreci ve iltica şartlarının, sınır dışı uygulamalarını kolaylaştıracağı varsayımından hareketle, uzun vadede caydırıcı olacağı görüşünü savunanlar da söz konusudur. Yeni kuralların yürürlüğe girmesiyle birlikte, sığınma başvurusu reddedilmesine rağmen AB'de kalma ihtimalinin son derece düşük hâle geleceğini bilen kişilerin, AB'ye göç etmeye yeltenmeyeceği de öne sürülen hipotezlerdendir.

Üzerinde uzlaşılan yeni göç paktının, potansiyel mültecileri, küçük çocuklar da dahil aileleri, AB'nin sınırlarında oluşturulacak hapisane benzeri koşullarda tutmayı planlaması, iltica hakkı tanınma oranı yüzde 20'nin altında olan ülkelere gelen tüm sığınmacılar için yine AB'nin dış sınırlarında tutularak uygulanacak hızlı değerlendirme süreçlerinin genel kural haline getirilebilmesi ve bir kriz durumunda bu prosedürün tüm sığınmacıları kapsayacak şekilde genişletilebilecek olması bir çok kişi için Avrupa'nın insani değerlerinden uzaklaşması olarak görülmektedir.

Yeni İltica ve Göç Paktı'nın sığınma başvurularının sınırlarda işleme konulmasına ilişkin hükümleri, uygun kişiselleştirilmiş adil ve etkin yöntemlerin yokluğunda, herhangi bir başvurunun kabul edilemez ilan edilmesi veya esastan reddedilmesi olanaklarını genişletebileceği de getirilen eleştiriler arasındadır (Karageorgiou, 2021:54).

AB'nin göç sorunu ile başa çıkabilmesinin tek geçerli alternatifinin statükonun devamı değil, çok daha iyi işleyen bir Ortak İltica Sistemi olduğunu öne süren Thym, siyasi uzlaşının yasal metin hazırlamaktan daha önemli olduğunu, yasal reformun başarısızlığının, üye devletlerin ortak mevzuatı giderek daha az ciddiye almasına neden olup, Birlik seviyesinde kademeli bir dağılmaya neden olabileceği varsayımında bulunmuştur (Thym, 2024: 22).

Öte yandan, yeni sistemin, iltica ve göç konularında üye ülkeler arasındaki iş birliği ve dayanışmayı artıracak olması, sorumluluğun adil dağılımına katkı sağlayabilecek; özellikle bazı sınır ülkeleri üzerindeki aşırı yükün hafiflemesine ve mültecilere karşı olan tutum ve davranışların daha insani olmasına yardımcı olabilecektir. AB'nin demokrasi ve insan hakları karnesinin ilk sırasında iltica ve göç yönetimi başlığı önemli bir yer edinmiştir. Birlik, bu konudaki başarı notunu da Dublin 4.0'ın uygulamasından alacaktır.

Kaynakça

Birleşmiş Milletler. (1951). *Mültecilerin hukuki durumuna dair sözleşme (Cenevre Sözleşmesi)*. Erişim adresi:

https://www5.tbbm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/KM_/d00/c002/km_00002024ss0053.pdf

Council of the European Union. (2003, February 18). Council Regulation (EC) No. 343/2003 of 18 February 2003 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an asylum application lodged in one of the Member States by a third-country national. *Official Journal of the European Union*, L 50, 1-10. Erişim adresi:

<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2003/343/oj>

Conte, C., ve Yavcan, B. (2024). *Reflection paper on the new EU pact on migration and asylum*. Migration Policy Group. Erişim adresi:

<https://www.migpolgroup.com/wp-content/uploads/2024/05/Reflection-Paper-.pdf>

DG Migration and Home Affairs. (2015, December 4). *Evaluation of the Dublin III regulation: Final report*. European Commission. Erişim adresi:

https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-09/evaluation_of_the_dublin_iii_regulation_en.pdf

Dublin Convention. (1997). Convention determining the State responsible for examining applications for asylum lodged in one of the Member States of the European Communities. *Official Journal of the European Communities*, C 254, 1-12. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A41997A0819%2801%29>

European Commission. (2024, May 21). *Pact on Migration and Asylum: A common EU system to manage migration*. Erişim adresi: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/pact-migration-and-asylum_en

European Commission. (n.d.). EURODAC. Erişim adresi: https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/eurodac_en

European Union and Arab Republic of Egypt. (2024, March 17). *Joint declaration on the strategic and comprehensive partnership between the Arab Republic of Egypt and the European Union*. Erişim adresi: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/joint-declaration-strategic-and-comprehensive-partnership-between-arab-republic-egypt-and-european-2024-03-17_en

European Parliament and Council of the European Union. (2024). Regulation of the European Parliament and of the Council, establishing a common procedure for international protection in the Union and repealing Directive 2003/32/EU. *Official Journal of the European Union*. Erişim adresi:

<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-16-2024-INIT/en/pdf>

European Parliament and Council of the European Union. (2013, June 26). Regulation (EU) 2013/604 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person (recast). *Official Journal of the European Union*, L 180, 31–59. Erişim adresi:

<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/604/oj>

European Parliament and Council of the European Union. (2024, May 14). Directive (EU) 2024/1346 of the European Parliament and of the Council laying down standards for the reception of applicants for international protection. *Official Journal of the European Union*. Erişim adresi: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL_202401346

European Parliament and Council of the European Union. (2024, May 14). Regulation (EU) 2024/1347 of the European Parliament and of the Council on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection and for the content of the protection granted, amending Council Directive 2003/109/EC and repealing Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council. *Official Journal of the European Union*. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1347/oj>

European Parliament and Council of the European Union. (2024, May 14). Regulation (EU) 2024/1348 of the European Parliament and of the Council establishing a common procedure for international protection in the Union and repealing Directive 2013/32/EU. *Official Journal of the European Union*. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1348/oj>

European Parliament and Council of the European Union. (2024, May 14). Regulation (EU) 2024/1350 of the European Parliament and of the Council establishing a Union Resettlement and Humanitarian Admission Framework, and amending Regulation (EU) 2021/1147. *Official Journal of the European Union*. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1350>

European Parliament and Council of the European Union. (2024, May 14). Regulation (EU) 2024/1351 of the European Parliament and of the Council on asylum and migration management, amending Regulations (EU) 2021/1147 and (EU) 2021/1060 and repealing Regulation (EU) No 604/2013. *Official Journal of the European Union*. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1351>

European Parliament and Council of the European Union. (2024, May 14). Regulation (EU) 2024/1356 of the European Parliament and of the Council introducing the screening of third-country nationals at the external borders and amending Regulations (EC) No 767/2008, (EU) 2017/2226, (EU) 2018/1240 and (EU) 2019/817. *Official Journal of the European Union*. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1356/oj>

European Parliament and Council of the European Union. (2024, May 14). Regulation (EU) 2024/1358 of the European Parliament and of the Council on the establishment of 'EURODAC' for the comparison of biometric data in order to effectively apply Regulations (EU) 2024/1351 and (EU) 2024/1350 of the European Parliament and of the Council and Council Directive 2001/55/EC and to identify illegally staying third-country nationals and stateless persons and on requests for the comparison with Eurodac data by Member States' law enforcement authorities and Europol for law enforcement purposes, amending Regulations (EU) 2018/1240 and (EU) 2019/818 of the European Parliament and of the Council and repealing Regulation (EU) No 603/2013 of the European Parliament and of the Council. *Official Journal of the European Union*. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1358/oj>

European Parliament and Council of the European Union. (2024, May 14). Regulation (EU) 2024/1359 of the European Parliament and of the Council addressing situations of crisis and force majeure in the field of migration and asylum and amending Regulation (EU) 2021/1147. *Official Journal of the European Union*. Erişim adresi: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202401359

European Union and Republic of Tunisia. (2023, Temmuz 16). *Memorandum of Understanding on a strategic and global partnership between the European Union and Tunisia*. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3887

Fratzke, S. (2015). *Not adding up: The fading promise of Europe's Dublin system*. Brussels, Belgium: Migration Policy Institute Europe. Erişim adresi: <https://www.migrationpolicy.org/research/not-adding-fading-promise-europes-dublin-system>

Karageorgiou, E. (2021). The impact of the new EU pact on Europe's external borders: The case of Greece. In S. Carrera and A. Geddes (Eds.), *The EU pact on migration and asylum in light of the United Nations Global Compact on Refugees: International experiences on containment and mobility and their impacts on trust and rights* (s. 47–61). Migration Policy Center, European University Institute. Erişim adresi:

<https://vbn.aau.dk/ws/files/422534559/QM0221358ENN.en.pdf#page=12>

PRO ASYL. (2024, Nisan 10). *GEAS-Reform im EU-Parlament: Historischer Tiefpunkt für den Flüchtlingsschutz in Europa*. Erişim adresi:

<https://www.proasyl.de/news/geas-reform-im-eu-parlament-historischer-tiefpunkt-fuer-den-fluechtlingsschutz-in-europa/>

Riegert, B. (2024, Mayıs 15). AB'nin yeni göç ve iltica politikası nasıl olacak?

Deutsche Welle. Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/abnin-yeni-g%C3%B6%C3%A7-ve-iltica-politikas%C4%B1-nas%C4%B1-olacak/a-69079774>

Thym, D. (2022). Never-ending story? Political dynamics, legislative uncertainties, and practical drawbacks of the 'new' pact on migration and asylum. In *Reforming the Common European Asylum System* (s. 11-32). Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG.

KADINLARIN EMEK GÖÇÜ: TÜRKİYE'DEN AVRUPA'YA GİDEN İŞÇİ KADINLAR ÜZERİNE LİTERATÜR İNCELEMESİ

Zeynep Selen Artan*

Özet

Türkiye'nin 1961-1973 yılları arasında bir dizi Batı Avrupa ülkesi ile imzaladığı iş gücü değişim anlaşmaları, Avrupa'ya yönelik büyük bir nüfus hareketine sebep olmuştur. Bu hareket ilk yıllarda ağırlıklı olarak erkeklerden oluşurken kadınların sayısı zaman içerisinde artmıştır. Üstelik birçok kadın, Avrupa'ya yanlarında eş ve aileleri olmadan gitmiştir. Türkiye'den Avrupa'ya gerçekleşen bu iş gücü göçü, akademik çevrelerde geniş bir ilgiyle ele alınmış olsa da, kadın işçilerin bu süreçteki rolüne odaklanan çalışmalar sınırlıdır. Son dönemde yapılan bazı araştırmalar, göç literatüründe kadın anlatılarının eksikliğine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, göçmen kadınları konu alan literatürün genellikle onları aile birleşimi bağlamında inceleyerek pasif bir konuma indirgediğini ileri süren çalışmalar mevcuttur. Oysa, Avrupa'ya istihdam amacıyla ve çoğu zaman tek başına göç eden kadınlar da bulunmaktadır. Ancak bu kadınlar hakkındaki literatürün yapısı üzerine herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Bu çalışma, 1961-1973 yılları arasındaki iş gücü anlaşmaları ile Avrupa'ya giden kadınları konu alan literatürü sistematik bir şekilde incelemektedir. Türkçe ve İngilizce dillerinde yayımlanmış yirmi üç çalışmayı kapsayan bu analiz, literatürün temel odak noktalarını, zaman içerisindeki dönüşümünü ve bu alandaki eksiklikleri tespit ederek yeni araştırmalara duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

* Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, E-mail: zartan@marmara.edu.tr

Giriş

Türkiye'den Avrupa'ya yönelik işçi göçü, 20. yüzyılın ikinci yarısında uluslararası göç dinamiklerini şekillendiren önemli bir hareketlilik örneği olmuştur. İşçi göçü, ilk olarak, 1961'de Federal Almanya ile imzalanan iş gücü anlaşması ile başlamış ve ardından Avusturya (1964), Belçika (1964), Hollanda (1964), Fransa (1965) ve İsveç (1967) ile gerçekleştirilen benzer iş gücü anlaşmalarıyla sürmüştür. 1973'teki petrol krizinin ardından bu anlaşmalar sona erdiğinde, işçi göçünün en yoğun olduğu Almanya'da 786 bini aşkın Türk işçi bulunuyordu (Abadan, 1976). İşçi göçü, başlangıçta ağırlıklı olarak erkeklerden oluşsa da kadınların bu hareketliliğe katılımı zaman içinde artmıştır. Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun verilerine göre, 1961-1973 yılları arasında Avrupa'ya gönderilen işçiler içinde kadınların oranı % 18 olarak kaydedilmiştir (Abadan, 1976). Bununla birlikte, 1973'te anlaşmalar sona erdiğinde, Avrupa'da en fazla Türk kadın işçinin bulunduğu ülke, 135 bini aşan kadın işçi sayısı ile Almanya olmuştur (Abadan, 1976). Federal Almanya'nın verilerine göre ise, kadın işçilerin Türkiye kökenli tüm işçiler içindeki oranı 1961'de % 6,7, 1962'de % 9, 1963'te % 11,1 iken bu oran 1971'de % 21,5, 1972'de % 20,2 ve 1973'te % 20,4'tür (Abadan, 2002).

Bu veriler ışığında, kadınların işçi göçüne katılımını ilginç kılan önemli bir unsur, birçoğunun Avrupa'ya yanlarında eş ya da aileleri olmadan gidişidir. Abadan'ın (1964) Federal Almanya araştırmasına göre, 1963 yılında işçi kadınların % 45'i evli, % 37'si bekâr, % 9'u boşanmış, geri kalan % 9'unun ise eşi vefat etmiştir. Federal Alman hükümetinin paylaştığı verilere göre, 1972 yılına gelindiğinde ülkedeki Türk kadın işçilerin % 64'ü evlidir; evli olan kadınların ise % 42'sinin eşi Almanya'da değildir (Abadan, 1982). Bu oranlar, iş gücü anlaşması çerçevesinde Almanya'ya giden kadınların yarısından fazlasının yaşamını kendi başına idame ettirdiğini gösterir. Göçmen kadınları ilginç kılan bir diğer unsur ise homojen bir grup olmamalarıdır. Özellikle kentsel bölgelerden gelen kadınların oranı, ilk senelerde, erkeklerinkine göre daha yüksektir (Gürel ve Kudat, 1978). Üstelik, kadınlar, erkeklere kıyasla daha eğitilidir (Abadan, 1964). Kadınların büyük bir kısmı hayatlarında ilk defa ücretli bir işte çalışıyor olsa da öğretmenlik, hemşirelik gibi alanlarda mesleki eğitimi olanlar vardır (Gürel ve Kudat, 1978). Ayrıca, iş gücü hareketliliğine katılan kadınların beklentileri sadece para biriktirmek ya da Türkiye'de sıra bekleyen eşlerini yanlarına aldırarak değildir. "Eşitlik ve hürriyet içinde yaşama" dilekleri, bir kısım kadının Avrupa'ya gitme isteğinde, ekonomik sebeplerin yanında, etkin bir rol oynamıştır (Abadan, 1964: 226).

İş gücü anlaşmaları bağlamında Türkiye'den Avrupa'ya giden göçmenler üzerine yoğun bir akademik ilgi bulursa da kadın işçilerin bu göç hareketindeki yerini inceleyen çalışmalar oldukça sınırlıdır. Son on yılda yayımlanan bazı çalışmalar, Türkiye'nin dış göç tarihi ve göçmenleri ele alan literatürde kadın anlatılarının eksikliğine dikkat çeker (Bartu-Candan, 2016; Nocera, 2018). Öte yandan, farklı göç dalgalarıyla Türkiye'den Avrupa'ya gitmiş kadınlar hakkındaki literatüre yönelik eleştiriler de bulunmaktadır. Bu çalışmalara göre, göçmen kadınlar üzerine olan

metinler, çoğunlukla onları aile birleşimi bağlamında ele alır; tek tipleştirerek “kurban” ya da “ezilen” kadın söylemine hapseder (Inowlocki ve Lutz 2000; Weber, 2005; Chin, 2010). Oysaki, yukarıda bahsedildiği üzere, Avrupa’ya talep üzerine ve istihdam amacıyla, üstelik çoğu kez tek başına giden göçmen kadınlar da mevcuttur. Fakat, literatürdeki tek tipleştirme eğilimi, göç hareketine kendi iradesiyle katılmış bu kadınların öznelliğini yok sayar.

Bu noktada akıllara şu sorular gelir: Aile birleşimi yerine kendi inisiyatifiyle yurt dışına giderek emek göçüne katılan bu kadınları ele alan göç literatürü nasıldır? Kadınların öznesi olduğu bu göç hareketini analiz eden çalışmalarda hangi konu ve temalar ön plana çıkmaktadır? Göçmen kadınlar hakkında araştırılan konular yıllar içerisinde ne tür değişiklikler göstermiştir? Bu alanda öne çıkan tartışmalar, yaklaşımlar ve araştırma boşlukları nelerdir? Bu sorulara yanıt aramak üzere tasarlanan bu çalışma, iş gücü anlaşmaları (1961-1973) bağlamında Türkiye’den Avrupa’ya giden göçmen kadınlar üzerine olan literatürün sistematik incelemesine (metasentez) dayanmaktadır. Çalışma, Türkçe ve İngilizce dillerinde yayımlanmış yirmi üç metinden oluşan bir veri setini kullanarak, literatürün odaklandığı temaları, zaman içindeki dönüşümünü ve yeni araştırmalara yönelik ihtiyacı ortaya koymaktadır.

1. Göç Çalışmaları ve Göçmen Kadınlar

Göç literatüründe ilgi, ağırlıklı olarak, göçmen erkeklerin deneyimlerine odaklandığı için göç tarihi büyük ölçüde erkek anlatılarına dayalıdır. Toplumsal cinsiyete dair norm ve ilişkiler, her ne kadar kolektif yaşamı örgütleyen temel unsurlar arasında bulunsada akademik çalışmalar, bu yapıların göç süreçleri ve göçmenler üzerindeki etkilerini uzun yıllar görmezden gelmiştir. 1950’li, 1960’lı ve kısmen 1970’li yıllarda göç, erkeklerin gerçekleştirdiği bir eylem olarak kabul görünürken; kadınlar, bu süreçte, erkeklerin (babalarının ya da eşlerinin) refakatçisi olarak tanımlanmış ve deneyimleri çoğu zaman önemsiz bulunmuş hatta kayıtlara geçirilmemiştir (Pessar, 1999; Mahler ve Pessar 2006). Bu yıllarda göç üzerine çalışan birçok saygın araştırmacı bile yalnızca erkek göçmenlerden veri toplamış; buna rağmen, tüm göçmen grubu adına genelleme yapmaktan geri durmamışlardır (Hondagneu-Sotelo, 2003). Söz konusu bu eğilim, ancak 1970’lerdeki ikinci dalga feminist hareketi müteakip, toplumsal cinsiyet eşitliği talebinin kamusal ve akademik alanlarda yankı bulmasıyla değişim göstermiştir.

Toplumsal cinsiyet ve göç temalı feminist çalışmaları inceleyen Hondagneu-Sotelo (2003), bu konudaki akademik literatürü üç aşamada ele alır. 1970’lerde başlayan ilk aşama, ağırlıklı olarak, “cinsiyet” değişkenini nicel bir kategori olarak ekleyen çalışmaları içerir (Curran vd., 2006; Mahler ve Pessar, 2006). Bu çalışmalara dahil edilen kadın kategorisi yalnızca erkeklerle karşılaştırma yapma amacını taşır. Dolayısıyla, cinsiyet farklılığına dair incelemeler, göçmenlerin eğitim düzeyi, iş gücü piyasasına katılımı ve geliri gibi konulara odaklanır (Hondagneu-Sotelo, 2003). Buna ek olarak, çalışmalar, toplumsal cinsiyet kavramını yalnızca “kadınlıkla” eş

tutarken (Pessar, 1999), toplumsal cinsiyetin ilişkisel ve performatif tarafını göz ardı etmiştir (Donato vd., 2006; Mahler ve Pessar, 2006).

Öte yandan, 1980'lerin sonu ile 1990'ların başını kapsayan ikinci aşama, toplumsal cinsiyet ilişkilerini göç sürecinin başı ile sonuna etki edebilen bir faktör olarak gören çalışmalardan oluşur. Önceleri antropologlar tarafından kullanılan, sonraları ise sosyologlar tarafından da benimsenen etnografik yöntem, bu yeni araştırma gündeminde önemli bir rol oynamıştır (Donato vd., 2006; Mahler ve Pessar, 2006). Etnik kimlik, ırk, sınıf ve cinsel yönelim gibi değişkenlerin kadın deneyimine olası farklı etkilerini vurgulayan üçüncü dalga feminizmden etkilenen bu araştırmalar, iki temel konuya yoğunlaşmıştır: Bunlardan ilki “göç süreçlerinin toplumsal cinsiyete dayalı olarak şekillenmesi,” ikincisi ise, “göçün yeni toplumsal cinsiyet eşitsizliği formlarını nasıl yeniden yapılandığıdır” (Hondagneu-Sotelo, 2003: 7).

Göç üzerine yazan feminist çalışmaların üçüncü ve son aşamasının ayırt edici özelliği, araştırmaların “toplumsal cinsiyeti göçün kurucu bir unsuru” olarak ele almasıdır. Bu aşamadaki çalışmalar, toplumsal cinsiyetin günlük pratikler ve kurumsal yapılar nasıl nüfuz ettiğini incelerler (Hondagneu-Sotelo, 2000). Üstelik, bu çalışmalar, ikinci aşamadaki feminist metinlerde sıklıkla görüldüğü gibi, aile, hane ve ev içi alanlarla sınırlı değildir (Hondagneu-Sotelo, 2003). Bunların dışında, ırk (Lopez, 2003), cinsellik (Le Espiritu, 2001; Brennan, 2004; Cantu, 2009), toplumsal sınıf (Bettie, 2014), istihdam (Min, 2001) ve vatandaşlık (Morrice, 2016) gibi çoğu zaman birbiriyle kesişen çeşitli konulara odaklanarak araştırma ufku genişletmiştir.

Türkiye'den yurt dışına giden göçmenler hakkındaki akademik literatürde, göçmen kadınlar üzerine yapılan araştırmaların oranını ölçen bir çalışma bulunmamaktadır. Fakat bazı araştırmalar, göç literatüründeki ağırlığın erkek göçmen anlatılarında olduğunu ileri sürer (Bartu-Candan, 2016; Nocera, 2018). Bununla birlikte, Türkiye'den Avrupa'ya farklı göç dalgaları ile gitmiş kadınlara dair literatürün, onları çoğunlukla aile birleşimi bağlamında ele alarak kocalarına bağlı, pasif ve edilgen konumuna indirgediğini söyleyen çalışmalar da mevcuttur (Inowlocki ve Lutz 2000; Weber, 2005; Chin, 2010). Fakat göçmen kadınlar arasında, göç hareketine kendi inisiyatifleriyle katılmış olanlar da vardır. Üstelik bu kadınlar, Avrupa ülkelerinin iş gücü daveti üzerine göç etmiştir. Göç literatürünün bu konu özelindeki yapısını ele alan bu çalışma, iş gücü anlaşmaları (1961-1973) bağlamında Avrupa'ya giden göçmen kadın işçilere yönelik literatürün sistematik incelemesini yapmaktadır. Araştırmanın yöntemi ve bu süreçte izlenen tüm adımlar, bir sonraki bölümde detaylıca anlatılmaktadır.

2. Yöntem

Sistematik literatür incelemesi (metasentez) yöntemi (Lachal vd., 2017; Toker, 2022) kullanılan bu çalışmanın odak noktasını, Türkiye'den Avrupa'ya çalışmak amacıyla giden göçmen kadın işçiler üzerine yazılmış akademik yazın oluşturur. Dolayısıyla, bu çalışmada, iş gücü anlaşmaları (1961-1973) bağlamında aldıkları

çalışma izinleriyle Avrupa ülkelerine (eşleriyle veya tek başlarına) göç eden ve emek piyasasına katılan kadınları konu edinen literatür mercek altına alınmıştır. Bu nedenle, aile birleşimi ile Avrupa'ya giden ilk kuşak kadınlar, yurt dışında doğan ikinci ve sonraki kuşak kadınlar ile erkek işçilere dair akademik literatür, bu araştırmanın kapsamı dışında bırakılmış; film ve roman gibi kurgu eserlerdeki göçmen kadın temsillerine yönelik (ikincil kaynak) çalışmalar da analize dahil edilmemiştir. Ayrıca, veri setine yalnızca Türkçe ve İngilizce dillerinde yayımlanmış makale, kitap ve kitap bölümleri dahil edilmiş; yüksek lisans ve doktora tezleri, konferans bildirileri ile kurum raporları eklenmemiştir.

Veri setini oluşturmak için 1961-2024 yılları arasında yayımlanan çalışmalar, Google Scholar üzerinden üç farklı anahtar kelime öbeği kullanılarak taranmıştır. İlk anahtar kelime öbeği, “Türk göçmen” ve “kadın”, ikincisi, “iş gücü anlaşmaları,” “kadın” ve “işçi,” ve sonuncusu ise “Turkish women” ve “labor migration” olarak belirlenmiştir. Bu taramalar sonucunda, belirlenen anahtar kelime öbeğiyle sırasıyla, 750, 120 ve 720 çalışmaya ulaşılmıştır. Tüm çalışmaların başlıkları tek tek incelenmiş, Avrupa'ya gitmiş kadın işçilerle ilgili olduğu düşünülen 58 çalışma listelenmiştir. Bu aşamada, kadın işçiler hakkında olup olmadığı makale başlığından tam anlayamayan çalışmalar da listeye dahil edilmiştir.

Bir sonraki adımda listeye alınan tüm çalışmaların özetleri incelenmiş, kriterleri taşımadığı tespit edilen 28 çalışma listeden silinmiş ve listede kalan 30 çalışmanın detaylı okumasına geçilmiştir. Detaylı inceleme sonucu, 17 çalışma daha araştırma kriterlerini karşılamaması sebebiyle veri setinden çıkarılmıştır. Sonraki aşamada, araştırmaya dahil edilen 13 çalışmanın referansları gözden geçirilmiş; referanslardaki başlıklardan hareketle 29 yeni çalışma daha seçilerek ikinci bir liste oluşturulmuştur. Ancak yayınların dokuzuna erişim sağlanamamıştır. İlk veri seti listesinde izlenen metodolojik adımlar takip edilerek, erişilen 20 çalışmanın detaylı incelemesi sonucunda 12'si araştırma kriterlerine uymadığı için elenmiştir. Geriye kalan sekiz çalışma, önceki veri setine eklenmiştir.

Son olarak, bu süreçte tesadüfen haberdar olunan iki yayın daha araştırmaya dahil edilerek, toplamda 23 çalışmadan (13 makale, altı kitap bölümü, dört kitap) meydana gelen bir veri seti oluşturulmuştur (bu yayınların detayları Tablo 1'de görülebilir). Ardından kodlama aşamasına geçilmiş; metinlerden elde edilen özetler çeşitli anahtar kelimeler aracılığıyla kodlanmış; çalışmalar, bu kodlar ışığında beş temaya ayrılmıştır. Bu temalar sırasıyla şöyledir: Betimsel yaklaşımlar, özgürleş(tir)me söylemi, toplumsal cinsiyet normları, göçmen kadın özneliği ve Alman literatürü. En son aşamada, çalışmalar, analitik bir incelemeye tabi tutulmuş; Türkiye'den farklı Avrupa ülkelerine göç eden ilk kuşak kadın işçiler üzerine olan literatürün mevcut eğilimleri ile güçlü ve zayıf yanları tespit edilerek bir sentez oluşturulmuştur.

Tablo 1: Sistematik Literatür Analizine Dahil Edilen Metinler

Tema	Yazarlar	Tür	Yıl
Betimleme			
1	Abadan-Unat	Kitap bölümü	1976
2	Gürel ve Kudat	Makale	1978
3	Kudat ve Sabuncuoğlu	Makale	1980
4	Genel	Makale	2014
Özgürleştirme Söylemi			
5	Abadan-Unat	Makale	1977
6	Kadıoğlu	Makale	1994
7	Kadıoğlu	Makale	1997
Toplumsal Cinsiyet Normları			
8	Abadan	Kitap	1964
9	Köktağ	Makale	1966
10	Kudat	Kitap bölümü	1982
11	Davis ve Sherman Heyl	Kitap bölümü	1986
12	Koçtürk	Kitap	1992
13	Abadan-Unat	Kitap	2002
14	Nocera	Kitap	2018
15	Artan	Makale	2024
Göçmen Öznelliği	Kadın		
16	Inowlocki ve Lutz	Makale	2000
17	Erdem ve Mattes	Kitap bölümü	2003
18	Gültekin, Inowlocki ve Lutz	Makale	2006
19	Bartu-Candan	Kitap bölümü	2016
20	Çınar	Kitap bölümü	2021
21	Gayırnal ve Gündoğmuş	Makale	2021
Alman Literatürü			
22	Weber	Makale	2005
23	Chin	Makale	2010

3. Araştırma Bulguları

3.1. Betimsel Yaklaşımlar

Analizlerin ortaya çıkardığı en temel bulgu, işçi kadınlar hakkında yapılmış çalışmaların bir kısmının betimlemeye dayalı olduğudur. Bu çalışmalar, kadın işçilere dair elde edilen bulguları, erkek işçi anlatılarının devamına ekler. Kadınları, nicel bir kategori olarak ele alan bu çalışmalar, genellikle, toplumsal cinsiyet norm ve rollerine yönelik bir analiz içermez. Abadan'ın (1976) editörlüğünü üstlendiği derleme kitap çalışması bu temaya iyi bir örnek teşkil eder. Kitap, dış göçe yol açan faktörler, göçün ekonomik etkileri, göçle ilgili sosyal meseleler, işçi göçünün Avrupa ve Türkiye'ye etkileri gibi konuları inceler. Kitapta, kadın işçilerle ilgili özel bir bölüm bulunmasa da Abadan'ın kaleme aldığı yazıda kadınlara dair betimsel analizlere rastlanır. Çeşitli kurumlardan derlenmiş istatistiki verilerin sunulduğu bu bölümde, göçmenlerin yaş ve cinsiyet dağılımlarına yer verilmiştir. Buna göre, işçi göçünün ilk döneminde ağırlıklı olarak erkek işçiler vardır. Ancak 1967'de % 8 olan kadınların tüm işçiler içindeki oranı 1973'te % 24.4'e yükselmiştir. Abadan, bu yükselişi, özellikle tekstil ve elektronik gibi belli iş kollarındaki kadın işçiye yönelik yüksek talebe bağlar. “Ayrımcılık” olarak tanımladığı bu durumun, özellikle 1966-67'deki kısa süreli ekonomik kriz sırasında zirve yaptığını ve bu süreçte işten çıkartılanların çoğunlukla erkekler olduğunu söyler. Kadınların erkeklerden daha düşük ücretler aldığını ifade ettiği metinde, “ayrımcılık” kavramını erkekler için kullanması dikkat çekicidir.

İşçi kadınları odağına alan ve betimlemeye dayalı analizler içeren bir diğer çalışma ise Gürel ve Kudat'a (1978) aittir. Kudat'ın 1974'te Batı Berlin'de Türk (1500) ve Yugoslav (700) göçmenlerle gerçekleştirdiği saha araştırmasının verilerine dayanan çalışma, özellikle tek başına gelmiş Türk kadınlarını, “toplumsal baskı çemberini kırmış” kişiler olarak tasvir eder. Yalnızca Türk göçmenleri ele alan metin, kadınların eğitim durumları, iş tecrübeleri ve Almanya'ya geliş sebeplerini tartışır. Kudat ve Sabuncuoğlu'nun (1980) aynı veri setini kullanarak kaleme aldığı çalışma ise Türk ve Yugoslav kadın-erkek göçmenleri karşılaştırmalı olarak inceler. Kadınlar, Abadan'ın bulgularını teyit edecek şekilde, ağırlıklı olarak elektronik sektöründe çalışmaktadır. Öte yandan, her iki grupta da evli kadınların oranı, evli erkeklerin oranından düşüktür. Her iki grupta da eşleriyle birlikte gelen kadınların oranı azdır. Türkiye kökenli göçmenleri, farklı bir göçmen grubuyla birlikte ilk defa analiz eden bu çalışma, her iki milletten kadının da devlet kurumları aracılığıyla Batı Berlin'e geldiğini ortaya koyar. Diğer bir ifadeyle, erkek işçiler gibi çalışma vizesi alarak gelen kadınlar Batı Berlin özelinde, eşlerinin peşine takılmamış, iş gücü göç hareketini bizzat kendileri gerçekleştirmiştir. Çalışma, cinsiyet ilişkilerine dair analiz içermese de göçmen kadınların emek piyasasındaki varlığının yol açtığı farklı toplumsal etkilerden söz eder. Örneğin çalışmada belirtildiği üzere, Türk ve Yugoslav göçmen kadınların iş piyasasına girmesi, Alman kadınların ve erkek göçmen işçilerin daha prestijli ve yüksek gelirli işlere terfi etmesini sağlamıştır.

Betimsel yaklaşımlar teması altında karşılaşılan son çalışma, Genel'in (2014), işçi göçünün ulusal basındaki yansımaları üzerine hazırladığı yayındır. Araştırma, Türkiye'de 1960'lı yıllarda medyanın tüm ilgisini yerel siyasi gelişmelere verdiği fakat işçi göçüne ilgisiz kaldığı hipotezine dayanır. Milliyet, Akşam ve Cumhuriyet gazetelerinin 1960-1963 yılları arasında yayımlanan sayılarını inceleyen bu çalışma, Akşam (9) ile Cumhuriyet (2) gazetelerinde göçmen kadınlar hakkında yazılmış toplam 11 habere rastlar. Öte yandan, metin, incelediği haberlerdeki söyleme dair eleştirel analiz yapmaz iken haberlerin içeriğini aktarmakla yetinir. Araştırmanın bulgularına göre, Akşam gazetesi, yayımladığı haberlerde, Almanya'nın kadın işçi talebine, kadınların göçten beklentilerine ve Avrupa'da yeni yaşama adaptasyonlarına değinirken, Cumhuriyet gazetesinde çıkan iki haber, Siemens Şirketi'nin Türkiye'den kadın işçi talebi ve Almanya'ya giden hemşire kadınlar üzerindedir.

3.2. Özgürleş(tir)me Söylemi

İlk kuşak göçmen kadın işçi literatürü analiz edildiğinde dikkat çeken bir diğer bulgu ise özgürleş(tir)me söylemidir. Modernleşme söyleminden hareketle, Batı ülkelerine yönelik göçün kadınları “özgürleştiren” (emancipatory) bir hareketlilik olup olmadığı, literatürde tartışılan bir meseledir. Bunu, Türkiye'den Avrupa'ya yönelik göç bağlamında ele alan Abadan-Unat (1977: 36), göç eden kadınların eşleriyle kurduğu ilişkinin dönüşümünü tartıştığı çalışmasında, “özgürleşme” kavramını ölçecek sekiz kriter öne sürer. Bunlar: “1) geniş aile ilişkilerinin zayıflaması, 2) çekirdek aile rol kalıplarının benimsenmesi, 3) aile yapısının parçalanması, 4) ücretli üretim sürecine geçiş, 5) medya maruziyetinin artması, 6) dini pratiklerin azalması, 7) kız ve erkek çocuklarının eğitim açısından eşit fırsatlara sahip olacağına dair inancın artması, 8) tüketim odaklı davranış ve normların benimsenmesi”dir. Abadan-Unat (1977), bu kriterlere geçici süre uyum sağlanmasını ve/veya yoğun tüketim alışkanlıkları edinmeyi “sahte özgürleşme” ile ilişkilendirir. Ancak göçmenlerin Avrupa'da yaşama süresinin artmasının özgürleşme derecesini artıracığını savunur. Ailelerini geride bırakarak Almanya'ya giden kadınların cinsiyet rollerinde yaşadığı değişime vurgu yaparak, kadınların kendi banka hesaplarını açması ve evin harcamaları üzerinde söz sahibi olmaları gibi çeşitli karar alma süreçlerinde sorumluluğu erkeklerle paylaşmalarını göç sürecinin yarattığı değişime bağlar. Fakat Abadan-Unat'a (1977) göre, bu değişiklikler kalıcı olmaz. Üstelik kadınların kendi kazançlarını elde etmeleri onları gösteriş amaçlı tüketime yönlendirmektedir. Bu durum, Abadan-Unat (1977: 48) için “yanlış bir özgürleşme iklimi” teşkil eder.

Kadıoğlu ise, meseleye farklı bir açıdan yaklaşarak, “özgürleşme” (*emancipation*) söylemine itiraz eder. Bu söylemin kadınları “geleneksel-modern” karşıtlığına hapsedtiğini ifade eden Kadıoğlu (1994), asıl incelenmesi gereken konunun, göçün cinsiyet rolleri üzerindeki etkisi olduğunu savunur. Göçmen kadınları gelenekselci ve/veya özgürleşmeci ikili karşıtlığına hapsedenlerin dışında, bu ikiliği aşmaya çalışan üçüncü bir duruştan söz eder. Kendini de aralarında konumlandığı bu grup, kadınların göç ettikleri ülkede yaşadığı değişimi incelerken, bu değişimin, “pozitif”

yönde olacağına dair bir ön kabulle hareket etmez. Kadioğlu (1994), göç deneyiminin cinsiyet rollerine etkilerini incelerken, beş farklı kadın referans grubunu odağına alır: 1) kendi başına göç edenler, 2) aile birleşmesi ile gidip emek piyasasına girenler, 3) aile birleşmesi ile gidip emek piyasasına girmeyenler, 4) eşleri yurt dışına giderken kendileri Türkiye’de kalanlar, 5) göç deneyimine (karı-koca) hiç katılmamışlar. Çalışma, Avrupa’ya tek başına göç eden kadınların, romantik evlilik yapmış, yüksek eğitim seviyesine sahip, çekirdek aile yapısında yaşayan ve göç öncesi iş gücüne katılmış olma ihtimalinin yüksek olduğunu ortaya koyar. Ayrıca sadece göç etmenin değil; göçle birlikte emek piyasasına girmenin, toplumsal cinsiyet normlarında değişime neden olduğunu belirtir. Kadioğlu’nun (1994) bir diğer önemli bulgusu da tek başına göç eden kadın grubu ile eşleri yurt dışına giderken kendileri Türkiye’de kalan kadınların, hiç göç deneyimi yaşamamış kadınlara kıyasla, daha bireysel, bağımsız, risk almaya açık ve girişimci davranışlarda bulunduğudır. Bir başka çalışmasında “özgürleşme” söylemini tekrar eleştiren Kadioğlu (1997), özellikle kesin dönüş yaptıktan sonra Türkiye’deki toplumsal cinsiyet normlarına uyum sağlamış kadın görüşmecilerden örnekler vererek argümanını sağlamlaştırmaya çalışır.

3.3. Toplumsal Cinsiyet Normları

İşgücü anlaşmaları bağlamında Avrupa’ya göç eden ilk kuşak işçi kadınlar hakkındaki literatür, en çok toplumsal cinsiyet normları etrafında kümelenmiştir; ancak kendi içinde üç alt-gruba ayrılarak. İlk alt-gruptaki çalışmalar, toplumsal cinsiyet normlarının kadınlar üzerindeki etkilerini sorgulamazken, mevcut normatif yapıyı yeniden üretmektedir. Abadan’ın (1964), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) adına Almanya’daki işçiler üzerine yürüttüğü ilk alan çalışması, bu bakış açısına iyi bir örnektir. Çalışmanın esas odağı erkek işçiler olsa da kadın işçilere yönelik kimi bulgulara da yer verilmiştir. Yerli ve yabancı basının Almanya’daki Türk işçilere yönelik ilgisine değinen Abadan (1964: 191), bu durumdan iki grubu sorumlu tutar: kadınları bir eşya gibi gören işçi erkekler ve Türkiye’deki sosyal baskıdan kurtulduktan sonra Almanya’da “dengeli ve sorumlu bir davranış” sergilemeyen işçi kadınlar. “Dengeli ve sorumlu davranış” ile neyi kastettiğini açıkça yazmamış olsa da metnin içindeki kadın cinselliğine yönelik imayı anlamak zor değildir. Zira, Abadan’a (1964) göre çözüm, “sağlam bir aile hayatındadır.”

Aynı yayında Abadan (1964: 226), kadınların dil bilmelerine, orta sınıf ailelere sahip olmalarına, Almanya’ya ekonomik sebepler dışında “eşitlik ve hürriyet içinde yaşama” arzusu nedeniyle göç etmelerine, yeni yaşama daha kolay uyum sağlamalarına, yeniliklere daha açık olmalarına ve Almanya’yı ve dünyayı tanıma arzularına vurgu yapar. Bununla birlikte kadın işçilerin “soydaşlarına karşı kısmen haklı, kısmen sebepsiz yere besledikleri güvensizlik duyguları” nedeniyle Alman ve Amerikanlar ile arkadaşlık ettiğini belirtir (Abadan, 1964: 192). Ayrıca irade terbiyesi sağlayan bir hazırlık dönemi geçirmeden Almanya’ya gelen kadınların bocalama yaşadığını, bu sorunun Türkiye’den gönderilecek sosyal çalışmacılarla çözüleceğini savunur. Öte yandan, erkeklerin durumu farklıdır. Dil ve dans

bilmeyen, içki içince “tecavüzkar hale geçme ihtimali” artan erkeklerin çok azı karşı cinsle ilişki kurabilmektedir. Buna rağmen, Abadan (1964), enteresan bir bulgudan da bahseder. Her ne kadar davacıların kimler olduğu metinde belirtilmese de son dört sene içinde Türkiye’deki Alman elçiliğine 100’ün üzerinde babalık davası intikal etmiştir. Bu duruma rağmen, Abadan (1964), kadınların “sorumsuz” ve “dengesiz” davranışlarının altını çizirken, benzer bir yorumu erkekler hakkında yapmaz.

Cinsiyet normlarının yeniden üretilmesi, Köktaş’ın (1966) derleme metninde de karşımıza çıkar. Almanya’dan gelen yüksek kadın işçi talebine rağmen, Türkiye’deki arzın bu talebi karşılamaktan uzak olduğunu ifade eden Köktaş (1966: 168), bu durumu açıklayan iki temel sebep ileri sürer. Bunlardan ilki, kadınların tek başına yurt dışına gidişinin Türkiye’de hoş karşılanmaması, ikincisi ise, Almanya’daki Türk kadın işçiler hakkında yapılan “çeşitli kötü söylentiler ve basına biraz da mübalağa ile aksettirilen olaylar”dır. Köktaş (1966), işçi kadınların, “medeni ve mütevazı ölçüler” içinde yaşama gayretlerini baltalayanların geleneksel-muhafazakâr erkekler olduğunu belirtir. Aktardığına göre, dil bilmedikleri için Alman kadınlarla ilişki kuramayan erkekler, Türk kadınları ile gezme istekleri reddedilince haklarında dedikodu çıkartmaktadır. Oysa, Köktaş’ın (1966) metinde yaptığı vurguya göre, kadınlar, bu dedikoduların aksine, aslında boş zamanlarını dikiş dikmek gibi “faydalı” uğraşlarla geçirmektedir.

Köktaş (1966), erkeklerin işçi kadınlar hakkında yaptığı dedikoduları eleştirse de kadınlar arasında “bazı kötü ahlâklılar”ın bulunduğunu söylemekten geri kalmaz. Sayılarının abartıldığını ileri sürdüğü bu kadınlarla ilgili düşünceleri, Abadan’ınkilere (1964) benzer. Köktaş (1966:169), bu kadınları, “dengeli ve sorumlu davranışa sahip olmayan veya esasen daha Türkiye’de iken bu sorumluluğu duymamış, çeşitli tesirler altında yolunu şaşırılmış kadınlar” olarak tanımlamaktadır. Fakat kadın cinselliğine yaptığı bu örtük göndermeye rağmen, kadınların gidişinin yasaklanması gerektiğini söyleyenlere itiraz eder. Ona göre çözüm, kadınların yurtdışına “çürük elmalar”dan ayıklanarak gönderilmesidir. Öte yandan kadınların Avrupa’ya gidişine yapılan itirazlar, Abadan-Unat’ın (2002) da radarına girmiştir. Eski çalışmalarını bir araya getirdiği ve ağırlıklı olarak betimlemeye dayalı analizler içeren kitabında, Abadan-Unat (2002) bazı Türk göçmen işçilerinin, hükümetten, kadın işçi gönderimini durdurmasını talep ettiğini belirtir. Bu isteği, “mukaddesatçı ve muhafazakâr görüşleri savunan siyasi partiler” ile ilişkilendirir.

Abadan-Unat (2002), işçi kadınların Almanya’da yabancı erkeklerle kurduğu ilişkileri de değerlendirir. Türk erkek işçilerin, kadınları, ataerkil değerlere dayalı bir denetime tabi kılmak istediğini, bu durumun kadınlarda güvensizlik duygusu yarattığını ve bu sebeple, yabancı erkeklerle ilişki kurma eğilimi gösterdiklerini belirtir. Böylece Abadan-Unat (2002), kadınların özne olma halini göz ardı ederek, yabancı erkeklerle ilişki kurma sebebini, erkek işçilerin ataerkil denetimine indirger. Fakat burada da erkeklerin kadınlar üzerinde kurmaya çalıştığı kontrolü, toplumsal cinsiyet normları etrafında şekillenen bir şiddet türü olarak tanımlamayıp ataerkil

toplum, gelenek, muhafazakâr kültür ve geri kalmışlıkla ilişkilendirme eğilimi gösterir.

Toplumsal cinsiyet normları etrafında kümelenmiş ikinci alt-grupta yer alan çalışmalar ise, bu tartışmalarda yaşanan dönüşüme işaret eder. Bunlardan ilki, Kudat'ın (1982), Batı Berlin'de, anket ve katılımcı gözlem aracılığıyla topladığı verileri analiz ettiği çalışmasıdır. Kudat (1982), bu çalışmada, işçi göçünün toplumsal cinsiyet rollerinde yarattığı değişime, kendini tehdit altında hisseden erkeklere ve bu durumun etkilediği ilişkilere değinir. Araştırmanın bulgularına göre, Türkiye'de maruz kaldıkları toplumsal kontrol mekanizmalarının dışına çıkan kadınlar, ilk defa aileleri dışındaki kişilerle ilişki kurmaya, onları kendilerine referans almaya başlamıştır. Üstelik, kadının evi geçindiren asıl kişi konumunda olduğu evliliklerde, cinsiyet rolleri yer değiştirmiş ve babalar çocuk bakımından sorumlu hale gelmiştir. Öte yandan, Kudat (1982), Abadan-Unat'ın (1977) ve Kadioğlu'nun (1994) yukarıda bahsedilen araştırma bulgularını teyit edecek şekilde, cinsiyet normlarındaki dönüşümün kalıcı olmadığını vurgular. Türkiye'ye temelli dönen kadınlar, yakın çevrenin de etkisiyle, çalışma hayatından çekilmektedir. Buna karşın, Kudat (1982), kalıcı değişimlerden de bahseder. Örneğin kadınlar, para ve mal varlıklarını ellerinde tutma ve ailevi konularda karar alma süreçlerine dahil olma isteklerini, Türkiye'ye döndükten sonra da sürdürürler. Ayrıca kendi iş yaşamları devam etmese de toplumsal cinsiyet normlarına dair değişen tutumları, kız çocuklarının eğitime ve meslek edinimine verdikleri öneme yansır.

İlk kuşak göçmen işçi kadınlar bağlamında, toplumsal cinsiyet norm ve rollerinde yaşanan dönüşümüne değinen bir başka çalışma, Davis ve Sherman Heyl (1986) tarafından kaleme alınan derleme metindir. Makalenin tamamı kadın işçiler hakkında olmasa da iş gücü anlaşmalarının kadınlar üzerindeki etkilerini tartıştıkları bölüm dikkat çekicidir. Çalışma, evli ama Avrupa'ya tek başına giden işçi kadınların, bir süreliğine de olsa, "evin reisi" konumuna geçtiğini söyler. Üstelik, kadınlar, Türkiye'deki eşlerini yanlarına aldıkları anda dahi Almanya'daki avantajlı konumlarını hemen kaybetmezler. Kudat'ın (1982) bulgularını destekler nitelikteki çalışma, kadınların emek piyasasına girişinin, toplumsal cinsiyet normlarına yönelik bakış açılarını etkilediğini ileri sürer. Örneğin kadınların gelir getiren bir işte çalışması, daha önce de bahsedildiği üzere, birçok ailevi konuda karar alma süreçlerine katılma isteğini de beraberinde getirir. Bu durum, eşler arasındaki dengenin bozulmasına, geleneksel cinsiyet rolleri etrafında şekillenmiş ilişkilerin ise çatırdamasına yol açar.

Bu temanın, üçüncü ve son alt grubu, Türkiye'de 1960'larda mevcut olan toplumsal cinsiyet normları bağlamında, işçi kadınlar üzerinde kurulan kontrol ve denetimin izini süren çalışmalardır. Bu alt grupta karşılaşılan ilk çalışma, Koçtürk'ün (1992), İsveç'teki işçi kadınları incelediği kitap bölümüdür. Metnin, saha verisine dayalı analiz içeren bölümünde, Koçtürk (1992), İsveç'te yaşayan Türkiye kökenli işçi kadınların dedikodu aracılığıyla toplumsal cinsiyet denetimine maruz bırakıldığından bahseder. Bu durumu, Türkiye'deki yaşlı kadın ve kayınpalidelerin,

genç kadınlar üzerinde kurduğu kontrol ve denetimin, Avrupa'daki uzantısı olarak yorumlar. Başka bir ifadeyle, ülkelerinden kilometrelerce uzakta bile yaşasalar, göçmen kadınlar üzerinde kurulabilen toplumsal denetime vurgu yapar. Söz konusu bu toplumsal kontrol ve denetimin izlerine, Nocera'nın (2018) göçmen kadınlar ve dönemin sosyal çalışmacılarıyla yaptığı derinlemesine mülakatlar ile arşiv materyallerine dayanarak hazırladığı kitap çalışmasında da rastlarız. Nocera (2018) kitapta, işçi kadınların arasındaki sınıfsal ve kültürel farklılıklar, Türkiye'den ayrılma sebepleri, Almanya'daki yaşamları, karşılaştıkları zorluklar ve toplumsal cinsiyet normlarında gerçekleşen dönüşümlere değinirken kadınların Almanya'daki Türk erkek işçilerden gördüğü şiddetin de izini sürer. Gazete haberlerinden ve kadın anlatılarından yola çıkarak aktardığı fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddeti, "namus" bağlamında ele alır. Fakat bu kavramı, "gericilikle" ilişkilendiren akademik literatürü hiç sorgulamaz ve mevcut durumu açıklamak için kullanır. Nocera (2018), böylelikle şiddet ve toplumsal cinsiyet normları arasındaki ilişkiyi analiz etme fırsatını ıskalar.

Bu alt gruptaki son çalışmada, Artan (2024), işçi kadınların Avrupa'ya gidişinin ardından Türkiye'de ortaya çıkan ahlaki paniği incelemektedir. Çalışma, kadınların Almanya'da kurduğu romantik/cinsel ilişkilerin, basında çıkan haberler sonrası parlamento ve senatoda tartışmalara yol açtığını, özellikle sağ ideolojiden gelen milletvekillerinin hükümetten işçi kadınlar hakkında düzenlemeler talep ettiklerini ortaya koyar. Adalet Partisi hükümeti, her ne kadar kadınlar üzerinde siyasi bir denetim kurmamış olsa da Artan (2024), ortak bir toplumsal cinsiyet ideolojisi etrafında buluşan etno-ulusal akraba ağının, bu denetimi gerçekleştirdiğini ileri sürer. Türkiye'deki ayağını siyasetçi, gazeteci, akraba ve komşular, yurt dışındaki ayağını ise Türkiye'den gitmiş işçilerin oluşturduğu bu ulusötesi ağ, dönemin mevcut toplumsal cinsiyet normlarından hareketle, işçi kadınlar üzerinde sembolik, fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddet uygulamıştır. Böylelikle, önceki çalışmaların bulgularını tamamlayarak, kadın işçilerin maruz kaldığı toplumsal denetimin, "geri kalmışlıkla" açıklanamayacağını ayrıca, bu denetimin, sadece göç edilen yerle sınırlı kalmadığını, ulusötesi bir denetimin hüküm sürdüğünü ortaya koymuştur.

3.4. Göçmen Kadın Öznelliği

Göçmen kadınların akademik yazında ele alınmış şeklini sorgulayan ve kadın öznelliğine vurgu yapan çalışmalar ise literatür analizinin dördüncü kategorisini oluşturur. Bu gruptaki çalışmalar, kadınları; kültür, gelenekler ve ailevi ilişkiler bağlamında ele alarak onları, edilgen bir konuma hapseden hâkim söyleme itiraz eder. Kadınları; siyasi, ekonomik ve sosyal yapılardan etkilenen ve bu yapılara karşı strateji geliştiren aktörler olarak tasavvur eden bu çalışmaların, 2000'li yıllardan itibaren geliştiği söylenebilir. Bu vurguya sahip ilk çalışma, Erdem ve Mattes'in (2003), "kocalarına bağımlı, ev dışında çalışmayan, ezilmiş göçmen kadın" klişesini eleştirdikleri kitap bölümüdür. Yazarlar, kültür odaklı bakış açısının aksine, kadınların emek piyasasına katılmamalarını, Alman ekonomisindeki yapısal dönüşüm ve cinsiyetçi işe alım politikaları ekseninde tartışır. İlk kuşak göçmen

kadınları özne olarak sunan yazarlar, bu dönemde emek piyasasındaki yoğun kadın oranının altını çizerek, iş gücü anlaşmaları sona erdikten sonra yaşanan düşüşün, yapısal faktörlerle ilişkili olduğunu savunurlar.

Kadın öznelliğine vurgu yapan benzer bir yaklaşıma Bartu-Candan'ın (2016) çalışmasında da rastlanır. 2012-2013 yıllarında Berlin'de yürüttüğü araştırma kapsamında iş gücü anlaşmaları ile Almanya'ya gelmiş 27 kadınla görüşen Bartu-Candan, kadınların, ekonomik saiklerin yanı sıra, şiddet gördükleri romantik ilişkilerden veya aile ortamından kaçmak için Berlin'e geldiğini ortaya koyar. Almanya'nın cinsiyetçi emek piyasasının etkilerini de tartışan yazar, o dönemde kadınların düşük statülü ve düşük ücretli işlerde çalıştıklarını ve Alman ekonomisinin geçirdiği yapısal dönüşüm nedeniyle işlerini kaybetme tehlikesi yaşadıklarını dile getirir. Görüştüğü kadınlar, yapısal zorluklara rağmen pes etmemiş, çalışırken okumak ya da eşinden ayrıldıktan sonra çocuğunu yalnız başına büyütmek gibi çeşitli zorlukların altından kalkmıştır. Bu anlamda, Bartu-Candan (2016) da Erdem ve Mattes (2003) gibi kadın öznelliğine vurgu yaparken, onları edilgen konuma indirgeyen akademik yazını eleştirir.

Kadınların iş gücü piyasasına katılımını vurgulayan akademik çalışmalardan farklı olarak, Çınar (2021), onların siyasi öznelliğini analiz eder. Göçmen Kadınlar Birliği'nin (GKB) eski üyeleriyle yapılan sözlü tarih çalışması ile arşiv incelemesine dayanan çalışma, kadın öznelliğini yok sayan akademik yazına itiraz eder. Araştırmaya göre, Batı Almanya'ya göç eden işçiler, 1960'ların ikinci yarısı itibari ile Alman sendikalarına katılmaya başlasalar da kadınların ihtiyaçlarına yönelik örgütlenme fikri ancak 1970'lerde hayata geçirilir. İşgücü anlaşmaları ile gelen, kendilerini feminist olarak tanımlamayan ve üstelik eğitim seviyeleri yüksek bu kadınlar, özellikle aile birleşimi ile Almanya'ya gelen ve eğitim seviyesi görece düşük göçmen kadınlara yönelik programları GKB aracılığıyla yürütürler. Örneğin bu kadınlar için okuma-yazma ve meslek edindirme kursları açılır. Kadınlar arasındaki çeşitliliğe dikkat çeken Çınar (2021), hem kurs alan hem kurs veren kadınların, akademik literatürde “birinci kuşak” olarak tek tipleştirildiğini belirtir. Oysaki, kadınların göç öncesi süreçte sahip oldukları toplumsal konum ve koşullar, Almanya'daki deneyimlerini çeşitlendirmektedir. Bu sebeple Çınar (2021) klasik anlamda bir “kuşak” kavramı yerine “siyasi jenerasyon” kavramını kullanmayı önerir. Öte yandan, kuşak kavramını klasik anlamda kullanan Gayırnal ve Gündoğmuş (2021), Berlin, Bremen ve Münih'te gerçekleştirdikleri çalışmalarında, Almanya'da yaşayan dört kuşak göçmen kadının genel, kolektif ve kültürel kimlik algılarını ölçer. Kuşaklar arası farklılıkları inceleyen bu araştırma, 501 kadınla yüz yüze gerçekleştirilen anket çalışmasına dayanmaktadır. Çalışmanın en temel bulgusu, 1960'lı yıllarda istihdam amacıyla Almanya'ya göç eden ilk kuşak kadınların, genel ve kolektif kimlik algılarının, sonraki kuşaklara göre daha düşük olduğudur. Yazarlar, bu durumu, ilk kuşak kadınların Almanya'da yaşadığı yalnızlık ve yabancılaşma duygusu ile açıklar. Çalışma, kadın öznelliğini tartışmaya açmasa da göçmen kadınların özne olma halini vurgular niteliktedir.

Bu tema altında incelenen metinler arasında, biyografik analiz yöntemini kullanarak göçmen kadın özneliğini vurgulayan iki çalışma özellikle kayda değerdir. Aynı veri setine dayanan bu çalışmalardan ilki, Inowlocki ve Lutz'un (2000) göçmen kadınların literatürde yalnızca kültürel argümanlarla ele alınmasını sorguladığı metindir. Yazarlar, eleştirilerini, Almanya'ya iş gücü anlaşmaları ile tek başına giden Hülya'nın biyografik analizi üzerinden temellendirirler. Bu bağlamda, çalışmada, literatürde göçmen kadınlardan bahsedilirken sıkça dile getirilen ve onları güçsüz, pasif bir konuma iten, üç tematik yaklaşımdan söz eder: “Medenileşmemiş yabancı”, “ataerkil namus kurbanı” ve “çifte-köksüz”. Hülya'nın hayat hikâyesi üzerinden bu üç temayı da tartışmaya açan Inowlocki ve Lutz (2000), her göç anlatısının birden fazla boyutu olduğunu ve bu anlatılarda, göçmelerin güçsüzlük deneyimlerinin yanı sıra, sorunları aşan öznelliklerinin de yer bulduğunu savunurlar. Aynı veri setini ve yöntemi kullanan ikinci çalışmada, Gültekin, Inowlocki ve Lutz (2006), önceki çalışmanın argümanını tekrarlayarak, göçmen hikâyelerinin tek bir anlatıya hapsedilemeyeceğini, her hikâyenin “iki-yönlü bakış açısına” sahip olduğunu dile getirirler. Bu çalışmalara göre, göçmen kadınların özneliğine odaklanmak, idealize edilmiş bir özgürlük anlatısı değildir. Aksine bu yaklaşım, kadınların zorluklarla başa çıkma yöntemlerini de gözler önüne serecektir. Bu bakış açısı, kadını, “kurban” olarak değil “aktör” olarak tanımlar.

3.5. Alman Literatürü

Sistemantik literatür analizi ışığında ortaya çıkan beşinci ve son tema, göçmen kadınları odağına almaktan ziyade Alman akademisinin ve fikir dünyasının bu kadınlara dair yaklaşımını analiz eden çalışmalardır. Bu metinler, literatürdeki indirgemeci tutuma itiraz ederken, kadınların “çaresiz, ezilmiş, zavallı kadın” imgesine hapsedilmesini eleştirir. Çalışmalar, bir önceki temayla ortaklaşarak kadın özneliğini vurgulasalar da Alman literatürünü eleştirdikleri yegâne nokta bu değildir. Weber (2005), Alman literatürünün sadece erkek işçileri odağına aldığını, emek piyasasına katılmış göçmen kadınları görmezden geldiğini ve kadınları aileden bağımsız ele almadığını dile getirir. Bir diğer eleştirisi ise, önceleri sınıfsal ve ulusal aidiyet farklılıkları gözetilerek analiz edilen göçmen kadınların, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Müslümanlıkla özdeşleştirilen kültürel bir kimlik bağlamında tartışılmasıdır. Alman feminist düşüncenin Türkiye'den göç etmiş kadınlara yönelik yaklaşımını ele alan Chin (2010) de benzer bir eleştiri getirir. Bu bağlamda, kadınlar hakkında 1970'lerde yazılan ve yapısal faktörleri gözetken nüanslı metinlerin yerini, 1980'lerde “hapsedilmiş, çaresiz kadın” söyleminin aldığını ifade eder. Buna paralel bir diğer gelişme ise, 1960 ve 1970'li yıllarda farklı göçmen kadın gruplarına yönelik olan akademik ilginin, 1980'lerden itibaren sadece Türk kadınlarına yoğunlaşmasıdır. Odağını Almanya'daki gelişmeler ve dönüşümlerle sınırlayan bu iki derleme metin, Alman akademisi ile hesaplaşma niteliği taşır.

Sonuç

1961 ile 1973 yılları arasında yürürlükte olan iş gücü anlaşmaları bağlamında Türkiye'den Avrupa'ya giden göçmenler üzerine geniş bir literatür bulunsa da göçmen kadınların bu anlatılardaki yeri oldukça sınırlıdır. Geçtiğimiz on yılda yayımlanan bazı çalışmalar, kadın anlatılarının göç literatüründeki eksikliğine işaret eder. Bununla birlikte Türkiye'den Avrupa'ya gitmiş göçmen kadınlar hakkındaki literatüre dair eleştiriler de mevcuttur. Bu çalışmalar, katmanlı yapıya sahip göçmen kadınların, ilgili metinlerde, “aile birleşimi ile Avrupa'ya giden, kocasına bağımlı ezilen kadın” imgesine indirgendliğini ileri sürer. Ancak bu göç hareketliliğinin içinde, Avrupa'ya talep üzerine ve istihdam amacıyla, hatta bir çok durumda tek başına giden göçmen kadınlar da bulunmaktadır.

Dolayısıyla bu çalışma şu sorulardan hareketle yola çıkmıştır: Kendi inisiyatifiyle yurt dışına giderek emek göçüne katılan kadınlara ilişkin göç literatürü nasıldır? Çalışmalar ağırlıklı olarak hangi tema ve konulara odaklanır? Göçmen kadınlar hakkında araştırılan konular yıllar içinde ne tür değişiklikler göstermiştir? Bu alanda belirginleşen tartışmalar, yaklaşımlar ve araştırma soruları nelerdir? Bu çalışma, tüm bu sorulara cevap bulmak amacıyla, iş gücü anlaşmaları bağlamında Avrupa'ya göç etmiş işçi kadınlar hakkında yazılmış akademik metinlerin sistematik analizini yapmıştır. Analizler, literatürün, beş farklı tema etrafında kümelendiğini ortaya koymuştur. Bunlar sırasıyla; betimlemeye dayalı yayınlar (4), özgürleşme söylemini tartışan metinler (3), toplumsal cinsiyet normlarını ele alan araştırmalar (8), kadın öznelliğini savunan çalışmalar (6) ve Alman literatürünü eleştiren makalelerdir (2). Öte yandan, belirtmek gerekir ki, son dört tema, birbirini karşılıklı dışlamaktan ziyade çeşitli kesişim noktalarına sahiptir.

Öncelikle, çalışmalar Almanya'daki göçmen kadınlar üzerine yoğunlaşmıştır. İsveç'teki göçmen kadınlar üzerine olan çalışma bu konudaki tek istisnadır. Bu durum, Almanya'daki göçmen kadın nüfus yoğunluğunun akademik çalışmalara da yansımaları gösterir. Bununla birlikte, çalışmaların yayım tarihi göz önünde bulundurulduğunda, 1960'lı ve 1970'li yıllarda yazılmış “öncül” metinlerin ağırlıklı olarak betimlemeye dayalı olduğu ve/veya toplumsal cinsiyet normlarını yeniden ürettiği görülür. İlk defa 1970'lerin sonunda dile getirilen özgürleşme söylemi, 1990'ların başında tartışmaya açılmışsa da devamı gelmemiştir. Öte yandan, Avrupa'daki göçmenlerin toplumsal cinsiyet normlarına dair tutumlarında yaşanan dönüşüm, özellikle 1980'li yıllarda ele alınmıştır. Buna karşılık, göçmen kadınlar üzerinde kurulan toplumsal denetime dair çalışmalar 2010'lardan sonra artmıştır. Akademik literatürün işçi kadınları edilgen bir konuma indirgeme eğilimine yönelik -genel ve Alman literatürüne özgü- görece daha gür bir itirazın da 2000'lerden sonra ortaya çıktığı görülür.

Akademik literatürün göçmen kadın işçilere dair bu sınırlı kapsayıcı eğilimleri doğrultusunda, kadınlar arasındaki farklılıkları kesişimsel feminist perspektifle inceleyen daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu gözlemlenmiştir. Toplumsal cinsiyet

normlarını, bireyin sahip olduğu sosyal sınıf, etnik, dini ve politik kimlik gibi farklı aidiyetlerinin bir aradlığında tartışan kesişimsel feminist perspektif hem göçün hem de göç edilen ülkede iş piyasasına girmenin göçmen kadınlar üzerindeki etkilerinin kapsamlı analiz edilmesine imkân tanıyacaktır. Nihayetinde, göçmen kadın işçilerin maruz kaldığı çoklu şiddet türleri de incelenmesi gereken ayrı bir kategori olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin haber medyasındaki göçmen kadın işçi temsillerinin toplumsal cinsiyet normları etrafında nasıl şekillendiği gibi konular henüz çalışılmamıştır. Öte yandan, göçmen kadınların ev/yurt ortamında, arkadaşlık bağlamında yaşadığı yabancılık, ayrımcılık vb. konuların da incelenmediği görülmektedir. Akademik çalışmalara ihtiyaç duyulan bir diğer alansa, göçmen kadınların kendi içindeki farklılıklar (eğitim, kent/kır ayrımı, sosyal sınıf, dini ve etnik aidiyet) ve kadınların birbiriyle ilişkilene şeklidir. Son olarak, bu çalışma yalnızca Türkçe ve İngilizce metinleri analiz sürecine dahil etmiştir. Dolayısıyla, başta Almanca olmak üzere diğer Avrupa dillerinde yapılmış çalışmalara bakmak, bu araştırmanın bulgularını zenginleştirecektir. Tüm bu araştırma noksanlıklarının da gösterdiği gibi, iş gücü anlaşmalarıyla Avrupa'ya göç etmiş kadın işçilerin deneyimlerini derinlemesine anlamak için daha kapsamlı, kesişimsel ve eleştirel bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Kaynakça

Abadan-Unat, N. (1964). *Batı Almanya'daki Türk işçileri ve sorunları*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Abadan-Unat, N. (1976). *Turkish workers in Europe 1960–1975*. Leiden, Netherlands: Brill.

Abadan-Unat, N. (1977). Implications of migration on emancipation and pseudo-emancipation of Turkish women. *International Migration Review*, 11(1), 31-58. <https://doi.org/10.2307/2545006>

Abadan-Unat, N. (1982). The effect of international migration on women's roles: The Turkish case. In Ç. Kağıtçıbaşı (Ed.), *Sex roles, family and community in Turkey* (s. 60-80). Bloomington: Indiana University Press.

Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen göç: Konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Artan, Z. S. (2024). When women left their patrie: Transborder mobility, women's sexual agency, and moral panic in Turkey. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 50(17), 4318–4335. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2024.2357831>

Bartu-Candan, A. (2016). Yazılmamış bir tarih: Türkiye'den Almanya'ya işçi göçünün ilk yıllarında kadın işçilerin deneyimleri. İçinde Ç. Kağıtçıbaşı, H. Şimşak, D. Barlas, M. Önok, ve Z. G. Göker (Eds.), *Kadın odaklı: KOÇ-KAM araştırmaları I* (s. 85-100). İstanbul: Koç-KAM.

Bettie, J. (2014). *Women without class: Girls, race, and identity*. Berkeley: University of California Press.

Brennan, D. (2004). Selling sex for visas: Sex tourism as a stepping-stone to international migration. In B. Ehrenreich and A. R. Hochschild (Eds.), *Global woman: Nannies, maids, and sex workers in the new economy* (s. 154-168). New York, NY: Henry Holt and Company.

Cantú, L., Naples, N. A., ve Vidal-Ortiz, S. (2009). *The sexuality of migration: Border crossings and Mexican immigrant men*. New York, NY: New York University Press.

Chin, R. (2010). Turkish women, West German feminists, and the gendered discourse on Muslim cultural difference. *Public Culture*, 22(3), 557-581. <https://doi.org/10.1215/08992363-2010-009>

Curran, S. R., Shafer, S., Donato, K. M., ve Garip, F. (2006). Mapping gender and migration in sociological scholarship: Is it segregation or integration? *International Migration Review*, 40(1), 199-223. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2006.00008.x>

Çınar, S. (2021). The making of Turkish migrant left feminism and political generations in the Ruhr, West Germany (1975-90). In A. Artwińska and A. Mrozik (Eds.), *Gender, generations, and communism in Central and Eastern Europe and beyond* (s. 102-121). New York, NY: Routledge.

Davis, F. J., ve Heyl, B. S. (1986). Turkish women and guestworker migration to West Germany. In R. J. Simon and C. B. Brettell (Eds.), *International migration: The female experience* (s. 178-196). Totowa, NJ: Rowman and Allanheld.

Donato, K. M., Gabaccia, D., Holdaway, J., Manalansan, M., ve Pessar, P. R. (2006). A glass half full? Gender in migration studies. *International Migration Review*, 40(1), 3-26. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2006.00001.x>

Erdem, E., ve Mattes, M. (2003). Gendered policies-Gendered patterns: Female labour migration from Turkey to Germany from the 1960s to the 1990s. In R. Ohliger, K. Schönwälder, and T. Triadafilopoulos (Eds.), *European encounters: Migrants, migration and European societies since 1945* (s. 167-185). Burlington, IA: Ashgate.

Gayırnal, A., ve Gündoğmuş, B. (2021). Almanya’da yaşayan Türkiyeli göçmen kadınların kimlik değişimlerine yönelik bir alan araştırması. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 189-222. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1735934>

Genel, M. (2014). Almanya’ya giden ilk Türk işçi göçünün Türk basınındaki izdüşümü: Sirkeci Garı’ndan München Hauptbahnhof’a. *Selçuk İletişim*, 8(3), 301-338. Erişim adresi: <https://hdl.handle.net/20.500.12395/12054>

Gültekin, N., Inowlocki, L., ve Lutz, H. (2006). Quest and query: Interpreting a biographical interview with a Turkish woman laborer in Germany. *Historical Social Research*, 31(3), 50-71. <https://doi.org/10.12759/hsr.31.2006.3.50-71>

Gürel, S., ve Kudat, A. (1978). Türk kadınının Avrupa’ya göçünün kişilik, aile ve topluma yansıyan sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 33(3), 1-20. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001362

Hondagneu-Sotelo, P. (2000). Feminism and migration. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 571(1), 107-120. <https://doi.org/10.1177/000271620057100108>

Hondagneu-Sotelo, P. (2003). *Gender and U.S. immigration: Contemporary trends*. Berkeley: University of California Press.

Inowlocki, L., ve Lutz, H. (2000). Hard labour: The ‘biographical work’ of a Turkish migrant woman in Germany. *European Journal of Women’s Studies*, 7(3), 301-319. <https://doi.org/10.1177/135050680000700305>

Kadıoğlu, A. (1994). The impact of migration on gender roles: Findings of field research in Turkey. *International Migration*, 32(4), 533-560. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.1994.tb00170.x>

Kadıoğlu, A. (1997). Migration experiences of Turkish women: Notes from a researcher’s diary. *International Migration*, 35(4), 537-557. <https://doi.org/10.1111/1468-2435.00026>

Koçtürk, T. (1992). *A matter of honour: Experience of Turkish women immigrants*. London, UK: Zed Books.

Köktağ, G. (1966). Dış memleketlerdeki işçilerimizle ilgili bazı meseleler. *Sosyal Siyaset Konferanslar Dergisi*, 17, 151-170. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/906/10202>

Kudat, A. (1982). Personal, familial and societal impacts of Turkish women’s migration to Europe. In H. G. Dean (Ed.), *Living in two cultures: The socio-cultural situation of migrant workers and their families* (s. 120-138). Paris, FR: UNESCO Press.

Kudat, A., ve Sabuncuoğlu, M. (1980). The changing composition of Europe’s guestworker population. *Monthly Labor Review*, 103(10), 10-17. Erişim adresi: <https://fraser.stlouisfed.org/title/monthly-labor-review-6130/october-1980-611406?page=12>

Lachal, J., Revah-Levy, A., Orri, M., ve Moro, M. R. (2017). Metasynthesis: An original method to synthesize qualitative literature in psychiatry. *Frontiers in Psychiatry*, 8, 1-9. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2017.00269>

Le Espiritu, Y. (2001). ‘We don’t sleep around like white girls do’: Family, culture, and gender in Filipina American lives. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 26(2), 415-440. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/3175448>

Lopez, N. (2003). *Hopeful girls, troubled boys: Race and gender disparity in urban education*. New York, NY: Routledge.

Mahler, S. J., ve Pessar, P. R. (2006). Gender matters: Ethnographers bring gender from the periphery toward the core of migration studies. *International Migration Review*, 40(1), 27-63. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2006.00002.x>

Min, P. G. (2001). Changes in Korean immigrants' gender role and social status, and their marital conflicts. *Sociological Forum*, 16(2), 301-320. <https://doi.org/10.1023/A:1011056802719>

Morrice, L. (2017). British citizenship, gender and migration: The containment of cultural differences and the stratification of belonging. *British Journal of Sociology of Education*, 38(5), 597-609. <https://doi.org/10.1080/01425692.2015.1131606>

Nocera, L. (2018). *Manikürlü eller Almanya'da elektrik bobini saracak: Toplumsal cinsiyet perspektifinden Batı Almanya'da Türk göçü (1961-1984)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Pessar, P. R. (1999). Engendering migration studies: The case of new immigrants in the United States. *American Behavioral Scientist*, 42(4), 577-600. <https://doi.org/10.1177/00027649921954372>

Toker, A. (2022). Bir araştırma metodolojisi olarak sistematik literatür incelemesi: Meta-sentez yöntemi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 313-340. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227360>

Weber, B. M. (2005). Beyond the culture trap: Immigrant women in Germany, planet-talk, and a politics of listening. *Women in German Yearbook: Feminist Studies in German Literature & Culture*, 21(1), 16-38. <https://doi.org/10.1353/wgy.2005.0002>

1990 SONRASINDA BALKANLAR'DAN AVRUPA'YA GÖÇ

Ali Erken*

Özet

Bu makale 1990 sonrası Balkanlardan Batı Avrupa'ya doğru nüfus hareketlerine dair özet bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısındaki göç hareketlerini ağırlıklı olarak Müslüman nüfusun Doğu'ya doğru yönelimleri oluşturmuştur. Göçte hedef ülke çoğunlukla Türkiye olmuştur. Sosyalist yönetimlerin dağılmaya başladığı 1989 senesinden sonra nüfus hareketlerinin istikameti değişmeye başlamış ve Avrupa'ya doğru yönelmiştir. Bu noktada farklı faktörlerin etkisinden söz etmek mümkündür. Avrupa Birliği genişleme süreci ile birlikte Balkan ülkeleri üyelik veya aday ülke statüsü kazanmış, bölge nüfusunun da ülke dışından iş gücü ihtiyacı devam eden Almanya, Avusturya, Fransa, İtalya, İsviçre ve İngiltere gibi ülkelere geçişi kolaylaşmıştır. Balkanlardan Batı Avrupa ülkelerine giden göçmenler siyasi söylem açısından da çoğunlukla pozitif ayrımcılık ile karşılanmış, yabancı karşıtı söylemler bölge göçmenlerini hedef almamıştır. Diğer taraftan son 10 senede hız kazanarak devam eden göç, bölgedeki nüfus yapısının dengesiz bir hal almasına yol açmış, ticari ilişkilerin ve sosyal güvenlik sisteminin işleyişini zaafa uğratmaya başlamıştır.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, E-mail: ali.erken@marmara.edu.tr

Giriş ve Tarihsel Arka Plan

Yakın zamanda Avrupa'ya yaşanan göç hareketlerine dair çalışmalar daha çok MENA bölgesi ve Afrika'dan gelen nüfus üzerine odaklanmıştır. Özellikle 1990 sonrasında Balkanlardan Batı Avrupa ülkelerine yönelen göç hareketleri ise henüz detaylı nitel ve nicel çalışmalara konu olmamış, ancak araştırmalar son yıllarda çeşitlenmeye başlamıştır. Bu makale 1990 sonrası Balkanlardan Batı Avrupa ülkelerine doğru yaşanan nüfus hareketlerine dair giriş mahiyetinde bir değerlendirme sunmak ve olası araştırma başlıklarını okuyucu ile paylaşmayı amaçlamaktadır.

1900'lerin başından itibaren Balkanlarda sık sık farklı göç hareketleri yaşanmıştır. 1912-1913 Balkan Savaşları, 1914-1918 I. Dünya Savaşı, 1918-1939 arası yeni devletlerin kuruluşu, 1939-1945 II. Dünya Savaşı, Sosyalist yönetimler ve 1990 sonrası çatışmalar kendi içinde zorunlu göç, şiddet, istikrarsızlık ve nüfus mübadeleleri ile sonuçlanmıştır. Bu yaşanan sıkıntılar zaman zaman araştırmalara konu edilmiş (Mazower 2002; Malcolm, 1998), Türkiye'de de özellikle Balkanlar'dan gelen göçlere dair geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Örneğin Yugoslavya'dan Türkiye'ye yapılan göçlerin işlendiği çalışmalarda farklı dönemlerde meydana gelen göçlerin sosyal ve demografik boyutları ele alınmıştır (Çavuşoğlu, 2007; Bandzovic, 2006; Ağanoğlu, 2001). Bu çalışmalar içerisinde 1950 sonrası yapılan göçler de yer almaktadır. Göç ile dış politika arasındaki ilişkiyi inceleyen en ciddi araştırmalardan birinin Nurcan Özgür Baklacıoğlu'nun (2010) *Dış Politika ve Göç: Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar (1920-1990)* adlı eseri olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Arnavut göçleri üzerinde duran yazar, dönemin Türkiye hükümetlerinin Balkan politikaları ile Arnavut göçleri arasındaki bağlantıları ele almıştır. Benzeri çalışmalarının günümüz göç hareketleri üzerinden çeşitlendirilmesi, ortaya çıkan yeni verilerin değerlendirilmesini de mümkün kılacaktır.

I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı bünyesinde resmî rakamlara göre yaklaşık 1.5 milyon Müslüman yaşıyordu (Nielsen, 2014: 810). Bu rakam Bulgaristan'da 3 milyon civarında, Yunanistan'da ise 1 milyona yakındı. İlaveten Romanya'da da Müslüman nüfus yaşamaya devam ediyordu. 1923-1939 yılları arasında bölgede kalan Müslüman azınlık, çoğunlukla Türkiye'ye göç edebilmenin yollarını aramış, Türk-Yunan nüfus mübadelesi ve Bulgaristan'la yapılan anlaşmalar neticesinde hatırı sayılır bir nüfus Türkiye'ye göç etmiştir (Geray, 1970: 10-13; Çavuşoğlu, 2007: 135). 1938 senesinde Türkiye Cumhuriyeti yönetimi ile Yugoslav yönetimi arasında yapılan mutabakat yeni göçmen ailelerin Türkiye'ye kabulünün önünü açmıştır (Shed, 2016: 437-440). Anlaşmadan kısa süre sonra Atatürk'ün ölümü ve II. Dünya Savaşı'nın başlaması bu anlaşmanın uygulanmasına imkân vermemiş olsa da bölgeden Türkiye'ye doğru gelen nüfus hareketi 1950'lerde tekrar hız kazanış ve 1952-1970 seneleri arasında hem Bulgaristan hem de Yugoslavya'dan Türkiye'ye yoğun göç akımları yaşanmıştır. Rakamlar hakkında farklı veriler sunulmuş olsa da 1923-1970 yılları arası dönemde

bölgeden Türkiye'ye yaklaşık 2 milyon insanın göç ettiğini söylemek mümkündür (Çavuşoğlu, 2007). Bu rakam 1912-1913 Balkan Savaşlarında Anadolu'ya gelen göçler eklendiğinde çok daha artmaktadır (McCarthy, 2010). Özetle, Bulgaristan, Makedonya, Kosova, Bosna ve Sancak bölgelerinde yaşayan Müslüman nüfusun yaklaşık üçte birinin Rumeli ve Anadolu topraklarına göç ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum bölgede kalan toplumun sosyo-ekonomik konumunu da ciddi anlamda etkilemiştir.

Bölgeden Türkiye'ye göç hareketlerinde yaşanan iniş ve çıkışlar siyasi gelişmelerin de etkisiyle değişkenlik gösterse de süreci temelde kimlik politikalarının bir neticesi olarak yorumlamak mümkündür. Yugoslavya ve Bulgaristan yönetimlerinin zaman zaman yürürlüğe koydukları "arındırma" siyasetinin yanında Türkiye'deki hükümetlerin de göçü teşvik edici tavırları etkili olmuştur (Çubrilović, 1937: 49-51).

Bu göçlerin ekonomik sebep ve sonuçları ise henüz yeterince anlaşılamamıştır. Temelde kimlik siyasetinin bir sonucu olarak yorumlansa da göçlerin iş gücü ve meslek bilgisi açısından da her iki tarafta nasıl bir etki bıraktığı önemli bir sorudur. Nitekim Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen nüfus hareketlerinde hem bu ülke yöneticileri hem de Türkiye'deki hükümetler istihdam, iş gücü ve iskân açısından belirli planlamalar yapmışlarsa da göçün yönetiminde yaşadıkları zorluklar sebebiyle sık sık siyaset değişikliğine gitmişlerdir. Bu açıdan bölgeden yapılan göçlerin ekonomik saik ve sonuçlarının da daha detaylı incelemeye muhtaç olduğunu söylemek mümkündür.

1. 1990 Sonrası Avrupa'ya Göç

1918-1970 yılları arasında bölgedeki Müslüman nüfusun göç istikameti büyük oranla Türkiye olmuştur. Bölgedeki diğer toplumlar da zaman zaman göç hareketleri yaşamışlar, ancak bu hareketler Türkiye'den ziyade Batı ülkelerine doğru yönelmiştir. İlk olarak 1960'lı yıllarda Yugoslav ülkelerinden Batı Avrupa'ya işçi göçü olduğunu söylemek mümkündür (Molnar, 2018). Daha geniş nüfus hareketleri ise sosyalist yönetimlerin iktidarı kaybetmesinden sonra bölgedeki siyasi çalkantılar ve askeri saldırganlıklar neticesinde başlamıştır. Özellikle Yugoslavya'nın dağılması esnasında ve sonrasında çatışmalar sonucu önemli bir mülteci hareketi meydana gelmiştir. Boşnaklar, Hırvatlar ve Slovenlerle birlikte Kosovalı Arnavutlar da savaş mağduru olarak Avrupa ülkelerinde yerleşim elde etmişler ve Batı Avrupa'daki Balkan diasporasının ilk kalabalık kesimini oluşturmuşlardır (Molnar, 2018).

Orta ve Doğu Avrupa'da sosyalist iktidarların düşüşü ile birlikte Avrupa Birliği'nin genişleme süreci yeni bir aşamaya geçmiştir. Doğu'ya doğru genişleme 1990 sonrasında birçok yeni üye ülkenin Birliğe kabul edilmesi veya serbest dolaşım hakkına sahip olmasını sağlamıştır. Halen tartışılan bu hızlı genişleme sürecinde önce 2004 senesinde Orta Avrupa ülkelerinden Macaristan ve Polonya ile birlikte Slovenya Avrupa Birliği'ne kabul edilmiştir. Kısa süre sonra Bulgaristan ve Romanya'nın Birliğe üyelikleri gündeme gelmiş ve her iki ülke de kısa süren müzakere süreci sonucunda 2007'de Avrupa Birliği üyeliğine kabul edilmişlerdir.

Bu şekilde 2004-2007 yılları arasında Orta ve Doğru Avrupa’da 70 milyonun üzerinde bir nüfus Birlik üyeliğine dahil olmuştur. Avrupa Birliği’nin Hırvatistan’ı üyeliğe alımı da nispeten yine hızlı sonuçlanmıştır. 2005 senesinde Türkiye ile birlikte müzakerelerin başlatıldığı Hırvatistan altı senede üyeliğe kabul edilmiştir; Türkiye için ise aradan geçen 20 senede somut hiçbir aşama kaydedilememiştir.

Özellikle Hırvatistan ve Slovenya’nın birliğe katılım sürecinde Almanya’nın olumlu yaklaşımının etkili olduğu bilinmektedir (Puljiz, Butković, 2024). Tarihsel ve coğrafi olarak her iki ülke ile yakın ilişkileri olan Almanya’nın bölgedeki genişleme siyasetinde Batıya doğru olası işçi göçünün olası etkilerini göz önüne aldığı söylemek mümkündür. Nitekim Hırvatistan ve Slovenya’dan özellikle Avusturya ve Güney Almanya’ya önemli bir göç yaşanmış, bir diğer ifade ile her iki ülke vatandaşları bu bölgelerde iş ve yerleşim hakkına kavuşmuştur. Slovenya ve Hırvatistan vatandaşlarının Almanya ve Avusturya’daki çalışma ve yerleşim statülerine dair somut verilere ulaşmak kolay olmasa da sosyal yaşamdaki görünürlüklerinin yoğun olduğunu söylemek mümkündür.

Hırvatistan’ın üyeliğe kabulünden sonra Avrupa Birliği’nin genişleme süreci durmuştur. Bu aşamada Bosna-Hersek, Makedonya, Kosova, Sırbistan ve Karadağ Avrupa Birliği üyeliği kazanamayan ülkeler olarak müzakere süreçlerine devam etmiştir. Adaylık süreci bir taraftan aday ülkeler üzerinde baskı oluştururken, diğer taraftan verilen “serbest dolaşım” hakkı ile bu ülke vatandaşları fiilen Avrupa Birliği ülkelerinde süreli çalışma ve oturma imkânına sahip olmuşlardır (Silva, 2024). Nüfus yoğunluğu çok fazla olmayan bu ülkelerin özellikle genç nüfusunun Almanya, Avusturya ve İsviçre’de hem eğitim açısından çeşitli imkânlara sahip olması hem de çalışabilme haklarının bulunmasından dolayı, Birlik ülkelerinde oturma elde etmeleri de nispeten kolaylaşmıştır. Benzeri hakların 50 yılı aşan süredir üyelik müzakerelerini sürdüren Türkiye vatandaşları için verilmemiş olması bir taraftan da Balkanlardan gelen göçmenlerin Batı Avrupa yönetimleri açısından daha tercih edilir olduğuna işaret etmektedir.

Arnavut nüfusun yaşadığı Arnavutluk, Kosova ve Makedonya’nın henüz üyelik elde edememiştir. Ancak önce Makedonya ve Arnavutluk, son olarak da Kosova vatandaşları Avrupa Birliğinde dolaşım hakkına sahip oldukları için özellikle İsviçre, İtalya ve Almanya’nın belirli şehirlerinde yoğun bir Arnavut nüfusun biriktiğini söylemek mümkündür. Arnavutların nispeten Batı Avrupa ortalamasının altında yaş ortalamasına sahip olması yine iş gücü açısından Birliğe katkı sağlamaktadır (Hoxhaj, 2023). Boşnaklar da Arnavutlara benzer bir durumda kalmış, ne Bosna-Hersek ne de Sırbistan’da yaşayan toplum Avrupa Birliği üyesi olamamış, ancak yine serbest-dolaşım hakkı sayesinde Avrupa Birliği ülkelerinde çalışma imkânına sahip olmuşlardır. Son olarak, bölgenin Romanya’dan sonra en yüksek nüfusuna sahip Sırbistan’ın vatandaşları da 2009 sonrasında AB’de serbest dolaşım hakkı elde etmiş ve bu durum işçi göçü açısından Batı Avrupa’ya önemli bir katkı daha sağlamıştır (Silva, 2024).

Bölgeden gelen nüfus hareketinin Batı Avrupa için ilave bir ekonomik yük veya kültürel çatışma ortamı oluşturup oluşturmadığı henüz tartışmaya açık olsa da özellikle adaptasyon açısından MENA bölgesinden gelen göçlere göre daha farklı karşılandığını söylemek mümkündür. İlaveten, Balkanlardan gelen işçi göçlerinin Avrupa Birliği ülkeleri içerisindeki ülke değişimi oranı ve kendi ülkelerine gidip-gelme sıklığı yoğundur. Coğrafi yakınlık ve serbest dolaşımın getirdiği kolaylık bölgeden Batı Avrupa'ya gidenlerin mevsimsel veya yarı-zamanlı çalışma alışkanlıkları ile birlikte “hibrit” denebilecek bir yaşam biçimini sürdürmesini mümkün kılmıştır. Uzak ve yaşam koşullarının daha elverişsiz olduğu bölgelerden gelen göçmenlerin ise Batı Avrupa ülkelerinde uzun süreli kalış oranlarının daha yüksek olduğunu, bu yönelimin de Avrupalı toplumlar ve siyasetçiler açısından çok arzulanan bir tercih olmadığını söylemek mümkündür.

Örnek olarak, bölgeden gelen göçmenlerin oransal açıdan en yüksek olduğu ülkelere İsviçre'yi ele aldığımızda henüz ikinci veya üçüncü jenerasyonu yaşamalarına rağmen eski Yugoslav ülkelerinden gelen birçok sporcunun Futbol Milli Takım'ında yer aldığı görülmektedir (thenationalnews.com, 2021). Bu durum Diğer Batı Avrupa ülkelerindeki göçmen toplumlara bakıldığında adaptasyon hızının bir işareti olarak yorumlanabilse de diğer taraftan henüz bu verilerin göç alan ve göç veren ülke bazında mesleki açıdan mukayeseli kırımlanması da yapılmamıştır. Sorunsal salt kamusal görünürlük ve vatandaşlık kazanımı açısından ele almak bu açıdan yetersiz kalacaktır.

Batı Avrupa'daki iş gücü ihtiyacının devam etmesi ile birlikte bölgeden gelen işçi sayısının artmasının yerel nüfus nezdinde nasıl karşılandığına dair de henüz detaylı çalışmalar yapılmamıştır. Son yıllarda gündeme gelen en ciddi örnek Bulgaristan ve Romanya'dan İngiltere'ye giden işçi göçünün Brexit kampanyaları esnasında sıkça tartışılmış olmasıdır. Gerçekten de her iki ülkeden İngiltere'ye yoğun bir göç yaşanmış, Avrupa Birliğinden çıkmayı savunan Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi lideri Nigel Farage, Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin suçlu ve problemlili insanlar olduğunu öne sürmüştür (Farage, 2013). Bulgaristan ve Romanya'dan İngiltere'ye gidenlerin tam sayısı bilinmese de Brexit sonrasında bu toplumların durumu tartışılmaya devam etmiş, özellikle tarım ve lojistik sektöründe iş gücüne katkıları nedeniyle kendilerine özel bir muafiyet verilir verilemeyeceği tartışılmıştır (IPPR, 2014).

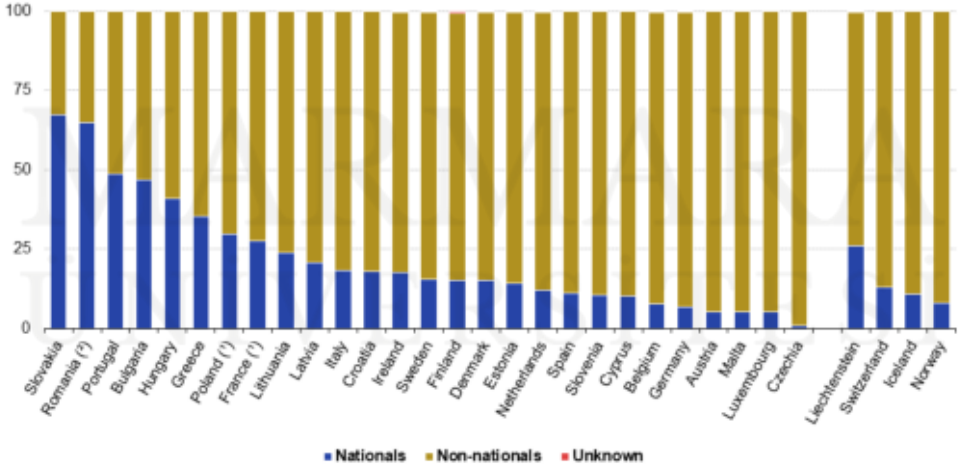
Avrupa'daki aşırı-sağ veya göçmen karşıtı hareketlerin kamusal alana yansıyan söylemleri de incelenmeye muhtaç bir başka konu başlığıdır. Medya ve siyaset düzleminde daha ağırlıklı olarak MENA bölgesi, Afrika ve zaman zaman da Türkiye'den gelen göçmenler gündeme taşınmıştır. Balkanlardan gelen toplumlara karşı benzeri yoğunluk ve şiddette bir söylem söz konusu olmamış, ancak İngiltere'deki Bulgaristan ve Romanya kökenli göçler örneğinde olduğu gibi Balkanlardan gelenler de zaman zaman kamusal alanda eleştiri konusu edilmiş, özellikle suç oranlarının yüksek olduğu öne sürülmüştür (Farage, 2014).

Siyasete yansıyan söylemlerdeki farklılık aslında Avrupa Birliği üyeleri arasındaki bakış açısı farklılıklarının da bir yansımasıdır. Almanya'nın Doğu Avrupa'ya yönelik 19. yüzyıldan beri devam eden siyasetinin bir uzantısı olarak yorumlanabilecek bir şekilde genişlemeci tavrı bölgeden gelen toplumlara karşı söylemi de etkilemiştir. Birliğin diğer büyük ülkesi Fransa'daki hükümetler ise genişleme ve entegrasyon sürecinde Almanya kadar istekli olmamıştır. İngiltere'de ise yukarıda bahsedildiği üzere Avrupa Birliği'nden ayrılmaya varan bir muhalefet gelişmiştir. İtalya ise özellikle Arnavut göçmenlere karşı kolaylaştırıcı olmuş, neticede 2.7 milyona yakın Arnavutluk nüfusunun 300.000'den fazlası İtalyan vatandaşlığına geçmiş ve İtalya'nın Arnavutluk üzerindeki etkisi devam etmiştir (Tiranatimes.com, 2024).

Batı Avrupa'ya göçlerin bölgedeki etkileri ise bir başka ciddi araştırma konusu olarak ortaya çıkmaktadır. Bölgeden Batı Avrupa'ya göç sürecinde aslında her bir ülkenin tecrübesi diğerinden ayrılmış, kendi Avrupa Birliği üye ülkelerinin bölgeden gelen göçlere karşı birebir yaklaşımı da farklı olmuştur. 20. yüzyılın başından beri zaten sürekli göç veren Balkanlardaki nüfus piramidinin son 30 yılda artık bir demografik krize doğru evrildiği sık sık dillendirilmektedir. Eldeki verilere göre % 10'lara varan bir nüfus kaybı gözükmektedir (Eurostat, 2020-2024). Örneğin Arnavutluk'un 2.7 milyonluk kayıtlı nüfusun 600.000'i, Bulgaristan'ın 6.5 milyon kayıtlı nüfusunun 1.000.000'a yakını yurt dışında ikamet ediyor gözükmektedir.

Tablo 1: Ülke vatandaşlarına göre göçmen dağılımları, 2022

Distribution of immigrants by citizenship, 2022
(% of all immigrants)

Note: Bulgaria, Poland, Portugal, Slovakia, Finland, Sweden and Liechtenstein did not include refugees from Ukraine who benefit from temporary protection in their population and migration statistics.

(*) provisional

(*) estimate

Source: Eurostat (online data code: migr_imm2ctz)

eurostat

Kaynak: Eurostat

Ancak bu kaybın sadece iş göçü ile değil doğal nüfus artışının yavaşlamasına bağlı olarak cereyan ettiği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, özellikle bölgedeki genç nüfusun ikamet, vatandaşlık ve çalışma haklarını nerede kayıtlı olduğu, hangi tabiyete ait olduğu tam olarak tespit edilememekte, göçe dair tanımlar ve tespitler daha çetrefilli hale gelmektedir. Bu durum, nüfus kaybı mı yoksa iş gücü kaybı mı sorusunu beraberinde getirmektedir. Fiili duruma bakıldığında Balkan ülkelerinde ikamet eden genç ve yaşlı nüfus arasındaki dengesizliğin ciddi oranda arttığı anlaşılmaktadır. Aradaki farkın bu kadar arttığı bir toplum yapısında sürdürülebilir ekonominin işleme zorlaşmakta, sosyal hizmetler ve altyapı yatırımları giderek diasporadan elde edilecek gelire muhtaç ve bağımlı hale gelmektedir. Avrupa ekonomisine bu bağımlılık bir taraftan belirli bir refah sağlasa da aslında sürdürülebilir bir sosyal refahı zorlaştırmakta, Balkan toplumlarını dış kaynağa muhtaç hale getirmektedir. Yine ekonomik verilerin ülke bazlı olarak ayrı ayrı incelenmesi gerekmekte, özellikle iş gücü kaybı ve buna mukabil diasporadan gelen dış yatırımın boyutları, araç ve mesken yatırımlarının dağılımının daha detaylı olarak tespitine ihtiyaç duyulmaktadır. Bölge ülkelerinde istatistik ofislerinin yetersizliği bu açıdan sağlıklı veriye ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

Bu tartışmanın Avrupa Birliği tarafı ise inceleme gerektiren bir başka başlıktır. Avrupa Birliği'nin gerek bölge ülkelerini üyeliği kabul sürecinde, gerek de müzakere süreçlerinde özellikle yargı reformları ve yapısal mali reformların uygulanmasına dair esnek bir yaklaşım sergilediğini görebilmek mümkündür. Bulgaristan ve Romanya'da devam eden illegal yapılanmalar, Yunanistan'daki mali kriz AB içerisinde de tartışmalara konu olmuştur (PIIE, 2020). Henüz üyelik süreci devam eden ülkeler ile olan müzakerelerde de benzeri tartışmalar gündeme gelmektedir. Ancak bu noktada özellikle Batı Avrupa ülkelerinin bölgede "sürdürülebilir bir istikrarsızlık" mı yoksa "hukuki ve mali" disiplinin kalıcı olarak sağlanmasından yana mı oldukları önemli bir ayrışma noktası oluşturmaktadır. Yerel yönetimlerde istikrarsızlık sürdüğü oranda bölgeden Batı Avrupa'ya iş göçü devam etmekte, bu durum da henüz iş gücü ihtiyacını karşılamakta zorlanan Batı Avrupa ekonomileri için gerekli gözükmemektedir.

Özellikle Batı Avrupa yönetimlerinin bölgeye bakış açısını yansıtan bir diğer örnek de yine yakın zamanda yaşanan mülteci krizi olmuştur. Balkanlardan gelen işçi göçüne karşı sınır geçişleri esnetilirken, Avrupa dışından gelen göçlere karşı Balkan devletlerinin sınırları tahkim edilmeye çalışılmış, Yunanistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a ciddi yardım sağlanmıştır. Yine yakın zamanda İtalya Arnavutluk ile özel bir anlaşma imzalamış, ülkeye gelen mültecilerin bir kısmını Arnavutluk'taki kamplarda tutmayı talep etmiştir (Meloni, 2024). Bir diğer ifadeyle, Balkan devletleri Batı Avrupa'nın sınırlarını korumakla sorumlu kılınmış, ancak bu devletlerin kendi vatandaşlarına açık kapı siyaseti uygulanmıştır. Özellikle son 10 yılda yaşanan bu gelişmeleri Balkanlardan gelen iş gücünün Avrupa dışından gelen göçmenlere göre halen daha tercih edilir olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür.

Son olarak, Balkanlar ile Batı Avrupa arasındaki nüfus hareketliliğinin bir diğer ilgi çekici boyutu ise AB üyesi olmayan bölge ülkeleri ile Türkiye arasında serbest dolaşımın olmasıdır. Yani Avrupa'ya serbest dolaşımı olan bu ülkelere Türkiye'den vizesiz olarak gidilebilmektedir. Ülke bazlı değerlendirildiğinde son yıllarda Türkiye'den bölgeye iş kurmak ve okumaya gidenlerin sayısındaki artış varlığı dikkat çekicidir. Bölgede yaşam giderlerinin Batı Avrupa'ya göre düşük olması, altyapının yine AB fonlarının yardımıyla nispeten eskiye oranla iyileştirilmiş olması, aslında yaşam olanaklarını da cazip kılmakta, Batı Avrupa'ya giriş-çıkışta zorluk yaşayan ve ekonomik açıdan zorlanan Türk vatandaşları bu yüzden Balkan ülkelerini tercih etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, kalıcı istikrarın sağlanması ve altyapı yatırımlarının artmasının aslında bölgedeki iş gücü göçünü durduracak şartları oluşturabileceğini söylemek de mümkündür.

Sonuç

Balkanlardan Batı Avrupa ülkelerine nüfus hareketlerinin, henüz nicel ve nitel açıdan detaylı ele alınmamış birçok araştırma başlığını içinde barındıran geniş bir çalışma alanı olduğunu söylemek mümkündür. Tarihsel olarak özellikle Müslüman toplum özelinde doğuya yönelen göçler 1990 sonrasında yön değiştirmiştir. Henüz devam eden Batı Avrupa'ya göçün ne kadar uzun süreli olacağını ön görmek mümkün gözükmemektedir. Ancak bölgedeki aktif iş gücünün açıkça Batı Avrupa'ya kaydığı anlaşılmaktadır. Balkanlardan gelen göçmenlere karşı, Batı Avrupa'daki diğer göçmen toplumlardan farklı olarak, siyasilerin kamusal alanda daha yumuşak bir söylem takındığı da gözlemlenmektedir. Türkiye'nin uzun yıllardır gündeminde olan Avrupa Birliği ve Balkanlar ile göç ve serbest dolaşım tartışmaları bu gelişmeler çerçevesinde daha detaylı değerlendirmelere ihtiyaç duyacaktır.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Kaynakça

Ağanoğlu, Y. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Baklacioğlu, N. Ö. (2010). *Dış politika ve göç: Yugoslavya'dan Türkiye'ye göçlerde Arnavutlar (1920-1990)*. İstanbul: Derin Yayınları.

Bandzovic, S. (2006). *Iselvanje Bosnjaka u Tursku*, Sarajevo.

Çavuşoğlu, H. (2007). Yugoslavya-Makedonya topraklarından Türkiye'ye göçler ve nedenleri. *Bilig*, 41, 123-154. Erişim adresi: <https://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2845-published.pdf>

Fagan, A. (2012). *Europe's Balkan dilemma: Paths to civil society or state-building?* London, UK: I.B. Tauris.

Geray, C. (1970). “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, Amme. *İdaresi Dergisi*, C. I, Sayı 1-4, Aralık”

Institute for Public Policy Research (IPPR). (2013). *In transition: Romanian and Bulgarian migration to the UK*. IPPR. Erişim adresi: <https://www.ippr.org/articles/in-transition-romanian-and-bulgarian-migration-to-the-uk>

Malcolm, N. (1998). *Kosovo: A short history*. New York, NY: NYU Press.

McCarthy, J. (2010). *Forced migration and mortality in the Ottoman Empire*. Washington, DC: Turkish Coalition of America.

Mazower, M. (2002). *The Balkans*. New York: Phoenix.

Molnar, C. A. (2019). *Memory, politics, and Yugoslav migrations to postwar Germany*. Bloomington: Indiana University Press.

Schad, T. (2016). From Muslims into Turks? Consensual demographic engineering between interwar Yugoslavia and Turkey. *Journal of Genocide Research*, 18(4), 427-446. <https://doi.org/10.1080/14623528.2016.1228634>

Silva, S. (2024). *Labour migration in the Western Balkans*. Brussels, Belgium: Foundation for European Progressive Studies. Erişim adresi: <https://feps-europe.eu/wp-content/uploads/2024/04/The-Western-Balkans-labour-migration-1.pdf>

Puljiz, J., ve Butković, H. (2024). *Crisis era European integration*. London, UK: Routledge.

Çevrimiçi Kaynaklar

Hoxhaj, A. (2023, June). Albania's brain drain: Why so many young people are leaving and how to get them to stay. *UCL News*. Erişim adresi: <https://www.ucl.ac.uk/news/2023/jun/opinion-albanias-brain-drain-why-so-many-young-people-are-leaving-and-how-get-them-stay>.
<https://ec.europa.eu/eurostat>

More than 213,000 Albanians gained EU citizenship in past five years, EU data shows. (2024). *Tirana Times*. Erişim adresi: <https://www.tiranatimes.com/?p=154601>.
<https://www.thenationalnews.com/sport/football/balkan-imports-hitting-big-time-as-switzerland-establish-themselves-as-world-cup-regulars-1.262390>
<https://www.politico.eu/interactive/in-pictures-kosovo-10th-anniversary-future-being-shaped-by-its-youth/>

Roberts, H., ve Giordano, E. (2024, 12 Kasım). Meloni's Albania scheme hits another bump in the road. *POLITICO*. Erişim adresi: <https://www.politico.eu/article/giorgia-meloni-italy-albania-migrant-scheme-hits-another-bump-bangladesh-egypt-court-judge-salvatore-casciaro/>

Ukip leader Nigel Farage visits Bulgaria. [Video]. YouTube. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=kuxksNkmFiw> (Erişim, 15.11.2024)

Nigel Farage: Enlargement of EU creates gateway for organised crime. (2014, May 4). *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/politics/2014/may/04/nigel-farage-eu-organised-crime>

KOLONYALİZMDEN POSTKOLONYALİZME: ORTA DOĞU, GÖÇ VE KÜRESEL DÜZENİN YENİ HALİ

Erdal Kurğan*

Özet

Ulus-devletler çağında Orta Doğu bölgesindeki siyasi, kültürel karışıklıklar yoğun göçlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, Orta Doğu merkezli vuku bulan göçler, temelde iki başlık altında değerlendirilebilir. Bu başlıklar, Orta Doğu'nun dışına doğru yapılan dışa göç ile Orta Doğu'da daha istikrarlı bir bölgeye yapılan içe göçtür. Bu makalede dışa göç ile içe göç meselesi ele alınırken, kolonyalist dönemden postkolonyalizm dönemine değin göçlerin aldığı şekiller değerlendirilmektedir. Ayrıca literatürde hemen hemen hiç değinilmeyen bir olgusal gerçekliği, yani İsrail işgal devletinin icra ettiği işgal ve el koyma faaliyetlerini irdelemektedir. Makale İçe göç kavramsallaştırmasıyla, ağırlıklı olarak İsrail'in yerleşimler yaratma pratiğini tanımlamaktadır. Böylece aslında Orta Doğu'daki istikrarsızlığı ortaya çıkaran ve sürekli yeniden yaratan dinamiğin, İsrail'in işgal pratiği, diğer bir deyişle yerleşimci taşıma pratiği, olduğunu dile getirmekte ve bunu küresel-tarihsel bir bağlama oturtmaktadır.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

* Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, E-mail: erdal.kurghan@marmara.edu.tr

Giriş

*Orta Doğu*¹ ve *Göç* kavramı yan yana kullanıldığında, genellikle muhatap için şaşırılacak hiçbir şey söz konusu olmaz. Göç adeta Orta Doğu'nun kaderi olarak algılandığı için, Orta Doğu bağlamında göçe dair yapılacak sosyolojik, politik, ekonomik ve kültürel analizler her zaman alıcı bulmaktadır. Orta Doğu bölgesinin istikrarsızlığı, daha açık bir ifadeyle 19. yüzyıl ve sonrasında Orta Doğu'da vuku bulan olaylar bu algıyı pekiştirmektedir. Kim bilir, belki bu kader haksız da sayılmaz. Bölgenin adı olarak kullanılan 'Orta Doğu' mefhumunun anlamı ve sınırları bile aynı yazgıyı paylaşmaktadır; istikrarlı ve sınırları sabit bir teritoryal bölge tanımından ziyade, kavramın kullanıldığı tarihsel bağlam, kavramı kullanan aktörlerin politik konumları ve pozisyonları vb. birçok etmen nedeniyle Orta Doğu'nun sınırları da mobilize kavranmakta ve sürekli yer değiştirmektedir (Yılmaz, 2011: 16-31). Ancak hakikatte, ne Orta Doğu istikrarsızlığın sürekli kader olduğu bir bölgeydi ne de Orta Doğu'ya muarız esenlik diyarı olarak tanımlanan bölgeler 19. yüzyıla kadar istikrarlı bir düzenin beldeleriydi.

Bu makalede Kolonyalizmden Postkolonyalizme geçişte, özellikle 1945 sonrasında kurulan global düzen içerisinde Orta Doğu bağlamında göçe, göçün konuşulmayan ama bölgedeki istikrarsızlığı asıl yaratan aktör(ler)ine ve bu aktörlerin global düzende neye tekabül ettiğine değineceğim. Bunu yaparken 45 sonrasında akademik çalışmalarda yoğun şekilde başvuru alan bir teorik çerçeveye, yani Modernleşme Paradigması'na değinip ardından bu teorik çerçevenin kabullerine itiraz geliştiren eleştirel Dünya Sistemi Teorisini gündem edeceğim. Böylece hem postkolonyal dönemde inşa edilen global düzenin paradigmatik kabullerine değinirken hem de aynı zamanda bahsi geçen global düzenin inşa ettiği tahakküm ve sömürü sisteminin Orta Doğu ve göçler üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaya çalışacağım.

1. Orta Doğu ve Göç

Literatürde göç üzerine fazlasıyla hem teorik hem de saha çalışması mevcut. Mevzu bahis göç literatürünün Orta Doğu bağlamında olanı da bundan nasibini epeyce almış durumda. Bu nedenle literatürde ana akım saha çalışmalarının takip ettiği izleği tekrarlamak yerine farklı bir perspektif önererek, Orta Doğu'da göçün çok sık değinilmeyen ama bölge istikrarsızlığının altında yatan başka bir veçhesine, belki de asıl veçhesine değinmek gerek. Bu bağlamda, Orta Doğu'da göç olgusunu incelediğimizde önümüze birbirine bağlı iki izlek çıkar: a- Dışa Göç, b- İçeride Göç.

¹ Birleşik Krallık'ın (Britanya) -1945 sonrasında da Birleşik Devletler'in- bölge üzerindeki politik-coğrafi hegemonyasını fazlasıyla çağrıştırdığı, kendi içerisinde Batı'ya bir merkezilik atfettiği ve bu merkez ile varsaydığı çevre arasında eşitsiz bir ilişki inşa ettiği için, *Ortadoğu* kavramını olduğu gibi kullanmaya pek taraftar değilim. Ancak meramımı daha rahat ifade edebilmek için makale boyunca buna rezerv koyarak onu kullanacağım.

1.1. Dışa Göç

Dışa Göç tanımı, her ne kadar sınırları esnek veya değişken de olsa, Orta Doğu coğrafyasından -genelde- Batı'ya dönük yer değiştirmeye işaret eder. Bu yer değiştirmenin dinamikleri çok farklı olmakla beraber, genelde bölge-içi karışıklıklar ve siyasi muhalefet, farklı bir gelecek kurma ideali ya da *Amerikan rüyasına* dahil olma isteği gibi öne çıkan başat temalar söz konusudur. Anadolu'dan yapılan göçler yanında (Bali, 2004: 21), Mısır (Kahire-İskenderiye) ve Lübnan (Beyrut) merkezli olan bu göç dalgasında, Hristiyan -Katolik Maruniler gibi- Araplar, Ermeniler ve Müslüman Araplar; 1979 İran İslam Devrimi sonrasında da yeni rejime muhalif olan İranlılar ön plana çıkmaktadır. Sadece Kuzey Amerika'ya değil, başta Arjantin olmak üzere Güney Amerika'ya da göçler gerçekleşmiştir (Avcı, 2007: 22-31). Mısır merkezli Britanya'nın etkinliği nedeniyle Ada'ya göç edenlerin yanında, 20. yüzyılın başında 1924 Johnson-Reed Yasası'na kadar Birleşik Devletler'e de yoğun bir göç dalgası olduğunu bilmekteyiz (Kayyali, 2005). Ermeni nüfusu çoğunlukla Kıta Avrupası ve ABD'ye, Hristiyan Araplarsa Birleşik Devletler'e göç ederek kendilerine yeni bir hayat kurmanın imkânlarını aramışlardır. Söz gelimi, ABD'deki Ermeni Lobisi olarak tanımlanan yumuşak gücün ardında yatan olgu bu olduğu gibi; medyada ya da sanat dünyasında karşılaştığımız Orta Doğu kökenli birçok ünlü Ortadoğu'dan dışa verilen bu göçün bir sonucudur. Ya da Batı akademilerindeki, Edward Said, Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj, George M. Makdisi, Wael Bahcat Hallaq vb. Arap ya da Harry D. Harootunian gibi Ermeni kökenli akademisyen-entelektüellerin varlığı veya ilk petrol mühendislerinden olup *Mr. %5* lakabına sahip, Orta Doğu'da petrolün keşfi ve çıkarılmasında ilk akla gelen kişi olan Kalust Gülbekyan (Conlin, 2020) bahis konusu yaptığımız dışa göçün hasıllarındandır.

1.2. İçe Göç

Diğer taraftan, Orta Doğu 'da *içe göç* meselesi ise daha karmaşık ve çok boyutlu bir yapı teşkil eder. Her şeyden önce, dışa göçten farklı olarak süreklilik arz eden içe göç, aktörleri ve göç motivasyonları bağlamıyla da niteliksel olarak birbirinden farklı durumları içerisinde barındırıyor.

İçe göçün popüler kısmı, Filistin'in işgali merkezli olarak ortaya çıkan Filistinli mülteciler meselesidir. Bu minvalde, başlıca Ürdün'e ve Lübnan'a olmak üzere, Suriye'ye, S. Arabistan'a vb. bölge ülkelerine doğru yayılan bir iç göçten bahsedilebilir (Sayigh, 1994). Göçmenlerin yaşadıkları bölgelerde karşılaştıkları muameleler de göçün niteliğine etki etmektedir. Örneğin Güney Lübnan'a sığınmak zorunda kalan Filistinli göçmenlerin yaşadıkları şartlar, kendilerine sunulan haklar ya da sunulmayan haklar Ürdün'e sığınan Filistinli göçmenlerle ciddi farklılık arz edebiliyor. Ayrıca bazı dönemlerdeki bölgesel istikrarsızlıklar nedeniyle de -mesela 91 Körfez Krizi nedeniyle Irak'ta yaşanan nüfus hareketliliği- iç göçün yaşandığı pratiklerle karşılaşmaktayız. Siyasi karakteri yoğun olan bu göçler, paradigmatik olarak Orta Doğu'nun güvenli olmadığı ve sürekli göç veren bir bölge olduğu imajını beslediği için an aakım literatürde sıklıkla çalışılan konuların başında gelir. Oysa en

az bu göçler kadar nüfus hareketliliği olan, hatta Orta Doğu'da istikrarsızlığın temel kaynağı olduğu için diğer içe-dışa göçü de tetikleyen bir diğer içe göç izleği daha vardır. Buradaki *içe göçten* kasıt Orta Doğu'da bir bölgeden başka bir bölgeye doğru olan demografik hareketlilik değil, Orta Doğu bölgesinin dışından doğrudan bölge içine gerçekleştirilen göçtür. Sosyal bilimler literatüründe *göç* nosyonu altında tartışılmayan bu problematik, ağırlıklı olarak *yerleşimci* tanımıyla karşılanmaktadır. Göçün sosyo-politik ve hukuki konotosyonundan kaçınmak ve daha objektif bir pozisyonda söylemini inşa etmek için başvurulmuş *yerleşimci* kavramı, yerleşim pratiğinin yarattığı tahakkümü ve neden olduğu sosyo-politik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel kadastro gizlemeye matuf olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Filistinli Arapların ana vatanı olan toprakların Arapsızlaştırılması anlamına gelen yerleşimci pratiği, diğer taraftan temel insan haklarından olan mülkiyet ve özgürlük haklarına tecavüz etmekte; tıpkı iki savaş arası dönemde Nazilerin yaptığı gibi, bu hakları yok sayarken kendi hukuksuzluğunu meşrulaştırmak için, hukuku askıya aldığı olağanüstü hâl tanımıyla sorunların üstünü örtmeye çalışmaktadır.

içe göç pratiğini yukarıda anlatılanlar ışığında üç dönemde incelemek mümkündür: i- I. Dünya Savaşı öncesi dönem; ii- Terör dönemi: İki Savaş arası dönem; iii- 1948 sonrası dönem.

2. I. Dünya Savaşı Öncesi Dönemde İçe Göç

Kudüs ve civarında yerleşik azınlık bir Yahudi nüfusu 1516'da Osmanlı toprağı olduğunda zaten mevcuttu. Ancak Kudüs'te sadece bu nüfus yaşamamaktaydı; çoğunluğu oluşturan Müslümanlar ile onların emri/yönetimi altında Hristiyanlar da vardı. Yahudi nüfusu en seyrek grubu temsil ediyordu. Kudüs'ün Osmanlı toprağı olması sonrasında, aralıklarla da olsa Kudüs, Halilü'r-rahman, Taberiye vb. yerlere çok küçük miktarda da olsa Yahudi göçü olmuştu (Hacker, 1992: 117-120). İspanya'da yaşanan tehcirle birlikte İber yarımadasındaki Müslüman ve Yahudi nüfusu bölgeden çıkarılmış; Yahudilerin ekserisi Osmanlı tarafından himaye edilerek imparatorluk topraklarına getirilmiştir. Ardından İmparatorluğun farklı bölgelerine dağınık şekilde iskân edilmişlerdir. Osmanlı yönetimi açısından meskûn nüfuslarının dağınık olması, demografik yapılarının zayıf olması Yahudilerin politik bir tehdit unsuru olarak algılanmamalarına yol açmıştır. Ta ki 93 harbi sonrasında yaşanan muhacerata kadar. 93 harbi sonrası yüzbinlerce Müslüman muhacir alınırken, Rusya ve Doğu Avrupa kökenli binlerce Yahudi de Osmanlı'ya sığınmıştır. Ancak bu sığınmacılar beraberlerinde 'Yahudi göçü problemi'ni de, ki biz buna *içe göç* diyeceğiz, getirmişlerdir. Bu çalışmada *içe göç* kavramsallaştırmasıyla incelediğimiz olgunun kökeni, tarihsel olarak bu tarihlere kadar gitmektedir. Yahudilerin sistematik olarak Filistin havalisine yerleşmekte ısrar etmeleri Osmanlı'nın bölgede kurduğu demografik ve cemaatsel dengeyi tehdit etmeye başlamıştır.

93 harbi sonrası Osmanlı'nın içine düştüğü ekonomik buhran, Yahudi yayılmacılığının resmî hüviyet kazanmasına yol açmış; farklı zamanlarda farklı

aktörler Osmanlı'nın dış borçlarının ödenmesine mukabil, Filistin topraklarını yerleşim yeri olarak talep etmiştir. Aynı zamanda Britanya'nın bölgedeki etkinliğini artırması, resmî olarak bölgede kendisini söz sahibi kılabilecek politikalar üretme arayışına sokmuş, Yahudilerin bölgeye yerleşmesi ve Britanya'nın onları himaye etme politikaları parlamentoda bile tartışılmaya başlanmıştır (Schölch, 1992: 44-45). Hatta yarı-sivil girişimlerde bulunan İngiliz kökenli Siyonistler, farklı zamanlarda Osmanlı devletine farklı tekliflerde bulunarak Filistin bölgesine yerleşmeyi istemişlerdir. Söz gelimi, 8 Mayıs 1880'de Meclis-i Vükela'da görüşülen bir teklifin özeti şöyledir:

1. Filistin'de Anadolu ve Rumeli Yahudilerinin yanı sıra Osmanlı toprakları dışından gelecek Yahudilerin de yerleşebilecekleri bir arazi satın alınacak;
2. Henüz yerleştirilememiş Müslüman mültecilerin de yerleşebilecekleri bu arazi ziraata tahsis edilecek, halen orada bulunan bedeviler yerleşik hayata geçirilecek ve Avrupa Yahudileri ile Yahudi mültecilerin katkılarıyla modern ziraatçılık geliştirilecek ve elde edilecek gelirle bölge sanayi canlandırılacak;
3. Vereceği arazinin karşılığı olarak Osmanlı hazinesi defaaten alacağı paranın ötesinde mültecilerle ilgili olarak kurulacak şirketin gelirinden de vergi alacaktır (Buzpınar, 2011: 198).

Ancak bu teklifin yürürlüğe girebilmesi için yerine getirilmesi istenen bağımlı şartlar da vardır:

- Filistin'e yerleştirme işiyle ilgili olarak *İskan-ı Muhacirin-i Osmanlı Şirketi* adlı bir şirket kurulacak,

- Hükümet, Salt kasabası dışarıda tutularak Belka sancağında 1 milyon akar yani 4.356.000 dönümlük toprağı mutabık olunan fiyat üzerinden bu şirkete satacak, eğer bahse konu arazi 1 milyon akardan fazla ise artan kısmı da aynı fiyattan şirkete devredilecek; yok eğer az ise Aclun kazasının Belka'ya bitişik topraklarından tamamlanacak, arazinin bedeli Osmanlı hükümetine teslim edildiği anda arazi şirketin malı olacak,

- Şirketin inşasını takip eden üç yıl içinde Hayfa'yı Lut gölüne bağlayacak bir demiryolu inşa edilip çevresindeki boş arazi Belka toprakları için belirlenen fiyattan şirkete satılacak ve demiryolunun her iki tarafından birer kilometre genişliğindeki arazi şeridi hükümetçe şirkete bağışlanacak,

- Buraya yerleşenler Osmanlı vatandaşlığına geçip onun kanunlarına tabi olacaklar; ancak ilk iki sene askerlik hizmetinden ve bedel ödemekten muaf tutulacaklardır. Müdür, muhasebeci ve malmüdürü muhacirler tarafından seçilecek ve hükümet tarafından tayin olunacaklardır. Ayrıca meskûn oldukları yerlerdeki mahkemelerin hakimleri de kendi aralarından seçilecek;

- Şirkete verilecek topraklarda meskûn yerli halk muhacirlerin tabi olduğu kanunlara tabi olacak; bölgenin güvenliği yerleştirilenlerden müteşekkil piyade ve süvari grupları tarafından sağlanacak (Buzpınar, 2011: 198-199).

Bu şartlar, her ne kadar Osmanlı'ya bir *talep* olarak sunulsa da, yarı özerk bir yönetimi ön gördüğü için devlet tarafından kesin bir dille reddedilir. Ancak tarihsel ve politik bağlam dikkate alındığında, Osmanlı'nın birçok cephede verdiği askeri mücadelenin, devletin demografik mobilizasyonu kontrol ve takip edebilme kapasitesinin zayıflığı vb. olgular nedeniyle bölgeye yapılan hac ziyareti maskeli yerleşim pratikleri maalesef yeteri kadar önlenememiştir. Hatta bazı durumlarda devletin gösterdiği müsamaha istismar edilerek, örneğin 70 ailenin yerleştirilmesine izin verilmişken yapılan bir araştırma sonrasında bu sayının gerçekte 396 aileye ulaştığı bile tespit edilmiştir (Buzpınar, 2011: 210).

Buraya kadar bahse konu olan içe göç, I. Dünya Savaşı'nın'a kadar olan dönemdeki işgalde kritik eşikleri gündem ettiğimizde karşımıza çıkan örnekleri sunmaktaydı. Göçün diğer kısmı, *terör dönemi* dediğimiz I. Dünya Savaşı sonundan 1948'e kadar olan dönemde yapılan tedhiş faaliyetleriyle bölgede yaşayan Filistinlilerin topraklarını terke zorlayan terör eylemleridir.

3. Terör Dönemi: İki Savaş Arası Dönemde İçe Göç

I. Dünya Savaşı ve neticesi, bölgenin kaderini radikal bir şekilde değiştiren olaylar silsilesinin de başlangıcıdır. Savaş sırasında Britanya'nın eline geçen bölge, protektora olarak manda yönetimiyle idareye çalışılır. Savaş öncesi dönemde yoğunlaşmaya başlamış olan Yahudi nüfusu, manda yönetimi zamanında adeta patlama yaşar. Bunun başlıca nedeni tabii ki 1917'de ilan edilen ve Yahudilere Filistin topraklarını vatan olarak vadeden Balfour Deklerasyonu'dur. Savaş sırasında gönüllü birliklerle Britanya ordusunda Osmanlı'ya karşı savaşan Yahudiler, savaş sonrasında bölgeye doğrudan yerleşir. Avrupa'da ve Rusya'da yaşayan Yahudilerin de bölgeye taşınmaları için büyük göç kafileleri düzenlenir. Bu göçlerin Avrupa'da Yahudileri toplaması ve organizeleri için kurulan örgütler, aynı zamanda işgalcilerin güvenliklerini sağlayacak paramiliter yapıyı da teşkil edeceklerdir.

Başta Hagana olmak üzere, Stern, İrgun vb. terör örgütleriyle bölgede yoğun tasfiyeler gerçekleştirilir. Özellikle savunmasız Filistinli köylülere dönük yapılan soykırım suçları; kadın, çocuk, yaşlı ayrımı gözetmeden yapılan katliamlar, bölgenin insansızlaştırılması için bilinçli olarak başvurulan yöntemlerdir. I. Dünya Savaşı'nda elde ettikleri askeri tecrübeleri yerleşimci olarak getirdikleri Yahudilere de öğretmek milis kuvvetleri oluşturan terör örgütleri, temel uğraşları ziraat olan savunmasız Filistinli köylüleri topraklarını terk etmek mecburiyetinde bırakırken zorlanmamışlardır. Örneğin Deyir Yasin köyünde yaptıkları katliamda, 250 Filistinli kadın-erkek-çocuk-yaşlı, önce elbiseleri çıkarılmış ardından fotoğraflanmış ve sonrasında da işkence edilip kuşuna dizilmişlerdir. Ardından bu katliama dair haberleri psikolojik baskı unsuru olarak kullanmak maksadıyla yayıp çevre köylerin boşaltılmasını hızlandırmışlardır. Finansal güçleri, askeri tecrübeleri, Batı'nın

Yahudilerden kurtulmak istemesi vb. olgular Filistinlilere karşı cephelerini genişletebilmelerini sağlamıştır. Diğer taraftan yanlarında ancak götürebilecek eşyalarını alıp, evlerinin kapılarını kilitleyip katliamlardan kaçan Filistinliler, bir daha kendi köylerine, kasabalarına veya evlerine dönemeyeceklerdir. Filistinlilerin *Nekbe* olarak tanımladıkları bu kitlesel kadastrof ve yanlarında taşıdıkları anahtarlar, geride bırakmak zorunda kaldıkları evlerini temsil eder. Filistinlilerin gündelik hayatları sürekli bir terörist baskın korkusu ile devam eder. Zira Britanya yönetimi Filistinlilerin kendilerini koruyacak en ufak silah vb. enstrümana dahi tahammülleri yoktur.

Doğrusu Balfour Deklerasyonu'nun vaatleri Siyonist Yahudileri tatmin etmediği için, manda yönetimine karşı da silahlı/bombalı saldırılar, suikastler ve sabotajlar organize ederek Filistin topraklarını zorla alma yoluna giden Siyonist yayılmacılar, iki savaş arası terör döneminde on binlerce Yahudi'yi bölgeye taşıyarak demografik zayıflıklarını tahkime çalışmışlardır (Masalha, 1992).

Bundan sonra asıl önemli olan ve günümüzdeki uluslararası kamuoyunu şekillendiren içe göçün son ve spesifik hali olan *Nüfus Transferi* ve *Azınlıklar Problemini* ele alacağız. Ancak bu meseleyi 1945 sonrasında kurulan Yeni Dünya Düzeni'ni ve ona ilişkin inşa edilen Modernleşme Paradigması'nı, bu paradigmanın içerdiği Avrupa-merkezciliğe eleştiri getiren Bağımlılık ve Dünya Sistemi Teorisi'ne değinmeden anlamak mümkün değildir. Zira, 1948 sonrasında vuku bulan tüm olaylar, küresel yeni düzenin paradigmatik kabulleriyle ilgili olduğu kadar bu düzene eleştiri getiren, onu kabule yanaşmayan aktörlerin de tarihidir. Bu bağlamda küresel düzenin kolonyalizmden post-kolonyalizme geçişini irdeledikten sonra bu düzenin Orta Doğu'daki pratik içe göçü nasıl inşa ettiğine değineceğiz.

4. Post-1945: Yeni Dünya Düzeni Tartışmaları

Savaş sonrası dönemde yapılan *Dünya Düzeni* tartışmalarının Pax Americana'ya bağlandığı bilinir. Ancak kamusal akademik tartışmalarda problematiğin kristalize olduğu yer, farklı yaklaşımların, farklı okuma biçimlerinin ya da farklı tercihlerin olduğunu gösterir. Bu bağlamıyla her bir değerlendirmenin angaje olduğu politik pozisyonlar, güncel olanı anlamaya çalışırken gelecekte ne olacağına dair vizyonlarını da satır aralarında ifade ederler. Peki, bu minvalde 'Yeni Dünya Düzeni' tanımlamasıyla kamusal akademik tartışmalarda ne kastediliyor? Dahası, hakikatte bu kastedilenin ötesinde gerçek bir düzenden bahsedilebilir mi? Eğer bahsedilecekse, bunu nasıl tanımlamak gerek ki gelecekte bizi nasıl bir dünyanın beklediğini bilelim. Bu bağlamda politik tercihleri nedeniyle Yeni Dünya Düzeni tanımlamasında Sosyalist, Liberal ve İslamcı kamusal söylemlerin bazen ortak bazen farklı tanımları olduğunu ilk elden söylemeliyiz.

4.1. Sosyalistler ya da Liberaller için Yeni Dünya Düzeni

Sosyalistler veya Liberaller derken tüm sosyalist/liberal yapıları ya da bireyleri değil, kamusal akademik tartışmalarda belirleyici olan sosyalist/liberal söylemin ideal tipini kastediyorum.

Nazi yayılmacılığına karşı Birleşik Devletler öncülüğündeki Batı koalisyonu ile Sovyetlerin ittifak kurarak Almanları alt etmesi, 1945 sonrasında dengeli bir yapının kurulmasını mecbur kılmıştı. Özellikle Avrupa'nın I. Dünya Savaşı sonrasında bir asır önce kendi içinde kurduğu dengeyi (*Avrupa Ahengi/Concert of Europe*) tekrar kuramamış olması, üstüne Amerika Birleşik Devletleri'nin kıtaya yaptığı borç yardımlarını tahsil edememiş olması 1945 ve sonrasına giden sürecin yolunu açmıştı. 1918'de nihayete eren I. Dünya Savaşı'nın barış görüşmelerinde Fransa'nın takındığı tavır ve Almanlara ödetmek istediği bedel, henüz o günlerde bile yakın gelecekte bir rövanşın olacağını gösterir gibiydi. Britanya adına görüşmelere katılan heyetlerin birinde bulunan J. M. Keynes, bu görüşmelerin barış görüşmesi değil yeni bir savaşın hazırlığı olduğunu vurgular. Çünkü Keynes'e göre Fransızların Almanlardan istediği savaş tazminatı Almanların ödeyemeyeceği bir meblağ, barış şartları da kabul edemeyecekleri şartlardır. Nihayetinde Keynes'in öngörüsü haklı çıkar ve II. Dünya Savaşı olur.

ABD, II. Dünya Savaşı sonrasında 1918'de yaptığı hatayı yapmaz: Kıtayı kendi başına bırakmaz; politik, askerî ve iktisadî olarak batı güçlerini kendi inşa ettiği sisteme entegre eder. Sembolik olarak 1944'te ABD'nin New Hampshire eyaletinin küçük bir kasabası olan Bretton Woods'da varılan kararla dolar merkezli 'Uluslararası Para Anlaşması' imzalanır. Ardından Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) kurulur. Bu sadece ekonomik bir iş birliği değil, aynı zamanda içinde Sovyetlerin (ve ona yakın olan ülkelerin) olmadığı küresel bir politik organizasyon anlamına da gelir. Ve savaş sonrasında yeni inşa edilen iktisadi düzende Keynes'in teorik çerçevesini sunduğu devlet regülasyonuna imkân tanıyan modern liberal ekonomi politikaları cari olur. Bu savaş sonrası ekonomik düzende, devletler devasa kamu yatırımlarıyla istihdam yaratarak bir taraftan işsizliği önlerken diğer taraftan da tüketimi teşvik ederek piyasanın canlanmasını sağlar. Aynı zamanda refah devleti uygulamalarıyla eğitim, sağlık, emeklilik gibi temel toplumsal ihtiyaçları devletler sağlar. Aslında bu iktisadi politikalar Nazi Almanyası'nın 45 öncesinde uyguladığı politikalar; ama şimdilik bu kadarıyla iktifa edelim.

1945 sonrası dönemde kurulan Bretton Woods düzeninin 70'lerin başında kriz yaşaması, 73 petrol krizi vb. iktisadi bunalımlar nedeniyle önce 73'te darbe yönetiminin Şili'de uygulamaya başladığı, ardından 70'lerin sonu ve 80'lerin başında Margaret Thatcher'in İngiltere'de ve Ronald Reagan'ın ABD'de uyguladığı iktisat politikalarına genel olarak Neo-liberal düzen denmektedir. Refah devleti politikalarının terk edildiği, işçi örgütlenmelerinin sınırlandırıldığı, eğitim, sağlık vb. kamu hizmetlerinin piyasalaştırıldığı bu düzen, aynı zamanda *Küreselleşme*

söyleminin de gündeme gelip yaygınlaşmaya başladığı dönemi yansıtır. Kimlik politikalarının arttığı, bunun neticesinde çoklu kimlik meselelerinin gündeme geldiği, ulus-devlet sınırlarının ve konvansiyonel politikalarının sorgulandığı, kültüralist çoğulculuğun yaygınlaştığı bir dönemdir bu (Fülberth, 2018: 265-291). Örgütlü yapıların -ister sosyalist ister sağ/milliyetçi olsun, fark etmeksizin- birer tahakküm aracı olarak tanımlandığı bu dönemde, toplumsallık ve toplumsal organizasyonlar değişmekte, süreçler kimlik siyaseti merkezli olarak işlemektedir.

Sosyalistlerin eleştirel, Liberallerin de olumlayıcı bir perspektiften değerlendirdiği bu *Yeni Dünya Düzeni*'nde (Harvey, 2010; Hardt ve Negri, 2023), *homo economicus* hiçbir hukuki bağla sınırlanmaz. Öncesinde *homo juridicus*'un hukukî düzen ve toplumun faydasını merkeze alan sınırlamaları, neo-liberal dönemde terk edilerek *homo juridicus*, *homo economicus*'un diline tercüme edilir. Yani hukuk sermayenin çıkarına olacak şekilde inşa edilir; devlet piyasa yaratır.

Toparlayacak olursak, savaş sonrası dönemde kurulan düzenin terk edilerek küreselleşmenin ve neo-liberal politikaların yaygınlaşmasına imkân tanıyan bu düzen, Sosyalistler ya da Liberaller tarafından Yeni Dünya Düzeni olarak tavsif edilir.

4.2. İslamcı Söylemde Yeni Dünya Düzeni

Sosyalist ya da Liberal söylemin aksine İslamcı söylem, *Yeni Dünya Düzeni*'ni ekonomi-politiğin dilinde aramamasıyla ayırır. İslamcı söylemde Yeni Dünya Düzeni, NATO'nun yeni düşman konseptine İslam'ı konumlandığı erken-90'larda başlar (Albayrak, 2007: 45). Soğuk savaşın nihayete ermesinin ardından, Pax Americana'nın kendi meşruiyeti için ihtiyaç duyduğu istikrarsızlık yaratan gücü/aktörü, Sovyetler tasfiye edildiği için, bu sefer Müslümanlar temsil eder.

80'lerde Sovyetlerin 'kızıl' yayılcılığına karşı Müslüman dünyanın bir tampon görevi görmesini merkeze alan 'yeşil kuşak' projesi, 90'larla birlikte terk edilmeye başlanır. Yeşil Kuşak projesi, aslında ABD'nin beklediği performansta bir verimlilikle çalışmamıştır. Modern Batı uygarlığının liberal-kapitalist değerleriyle barışık, *Moderate Islam/Muslim* (ılımlı Müslüman da denebilir) kimliğini varsayan proje aynı zamanda sosyalist tehlikeye karşı mobilize edilecek kitlesel örgütlenmeyi de içermektedir. Fakat projenin hesaba katmadığı bir şey vardı: İslam'ın usulî kabulleri. Yani tevhidi dünya görüşünün epistemik kaynakları, ABD'nin salık verdiği liberal-kapitalist değerleri kabul etmediği gibi, onları da sosyalist dünya görüşüyle aynı kefedede bütöl olarak görmekteydi. Bu nedenle İslamcılar için Sovyetlerin komünist yayılcılığı ne kadar tehlikeli ise ABD'nin kapitalist yayılcılığı da en az o kadar tehlikeliydi. Böyle olduğu için dar çerçeveli, bireysel ya da lokal angajeler dışında ana akım İslamcı yapılar yeşil kuşak projesine mesafeli kalmışlardı.

Sovyetlerin ve Yeşil Kuşak projesinin çöküşü İslamcı söylem için yeni bir dünyanın kapısını araladı: Yeni Dünya Düzeni. Bu düzenin kritik eşiği, NATO'nun 'Yeni

Stratejik Konsept’inde varoluşsal düşman olarak İslamcı fundamentalistleri gördüğünü ilan etmesiydi. Bu bağlamda NATO eski genel sekreteri Willy Clae’in Şubat 1995’te yaptığı açıklama çok nettir: ‘Doğu Avrupa’da komünizmin yıkılmasından bu yana geçen beş senede, müttefiklere ve Batı’nın güvenliğine en büyük tehdidi hızla yükselen İslamcı militanizm oluşturuyor’.² İslamcılığın Sovyetlerden sonra yeni düşman konsepti olduğu, Clae’den çok önce, 1990’da yine NATO bağlamında, aynı zamanda neoliberal politikaların da mimarı, Margaret Thatcher tarafından da dile getirilmişti. 2000’lere doğru giderken yükselen *İslamcı terör* söylemi, konvansiyonel basında baskın bir retorik olurken, İslam dünyasının farklı coğrafyalarına yapılan askeri müdahaleler dünya kamuoyunda meşruiyet zemini bulabildiği için yeteri kadar tepkiyle karşılanmamıştı.

11 Eylül eylemleri sonrasında ise stratejik konsept Atlantik ve Kıta Avrupası’nı aşip küre ölçeğine yayıldı. ABD’den Fransa’ya, Rusya’dan Çin’e, Özbekistan’dan Angola’ya ya da Nijer’e kadar güçlü-zayıf her iktidar, Müslüman muhalefeti terör söylemiyle yaftalayarak tasfiye etme yoluna gidebildi. Dolayısıyla İslamcı söylemdeki Yeni Dünya Düzeni tanımlaması, İslam karşıtlığının Batı öncülüğünde küreselleşmesi olarak okunabilir.

4.3. Yeni Düzen’in Mahiyeti

Aslında gerek Sosyalist gerekse de İslamcı söylemdeki Yeni Dünya Düzeni tanımlamalarının haklı yönleri söz konusu. Ancak kişisel kanaatim, Yeni Düzen’in çok uzun süredir var olduğu ve tüm uluslararası kamuoyunu yarattığı yönünde.

Dünya düzeni kabullerinin iskaladıkları nokta, düzenin değişen taraflarının aksine değişmeden kalan ve düzene karakterini veren pro-siyonist yani her koşulda Siyonist çıkarları destekleyen yapısıdır. Bu sistemin hem felsefi hem de akademik kabullerinin gündeme getirilmesi, mahiyetinin anlaşılması için olmazsa olmaz gerekliliklerden. BM’nin kurulmasında, İnsan Hakları Beynamesi’nin ilan edilmesinde vb. Siyonizmin etkisi yadsınamayacağını aşağıda göstereceğiz.

Bugün uluslararası olarak bildiğimiz kurumların inşa edildiği 45 sonrası düzen, yani Pax Americana, soğuk savaş retorığının aksine Sovyetleri varoluşsal öteki olarak hiç görmedi. Zaten Nazilerin geriletilmesinde müttefiklerdi. Düzenin inşa edildiği ilk yıllarda kurumları oturana kadar yaşanan ABD-Sovyet çekişmesi çok değil 10-15 yıl sonra *detantla* yumuşamaya başlamış ve mutabık kalınan kontrollü bir gerilimle düzen tahkim edilmiştir. ABD için bunun bedeli, Sovyetlerin süper güç olarak kabul edilmesi olmuştur. Bu nedenle 45 sonrası düzenin sembolik kurumu olan Birleşmiş Milletlere (BM) mutlak veto yetkisine sahip olarak Sovyet Rusya ve Çin dahil edilerek Yeni Dünya Düzeni küre ölçeğinde tahkim edilmiştir.

² <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1995/02/09/nato-seeks-talks-with-n-african-mideast-states-on-islamic-militants/cf728b91-d57d-4126-9e40-b77c9aa38763/> son erişim: 10.10.2024

Düzenin pro-siyonist karakteri, sadece Almanların Nazi günahlarının kefareti olarak dışlanması değildir; aynı zamanda Müttefiklerin (ABD, İngiltere, Fransa, SSCB ve Çin'in) Yahudileri ayrı bir ulus olarak tanımlarıydı da. Kastımız bir Yahudi kimliğinin ya da Yahudilik'in olmadığı değil; tabii ki Yahudiler ve Yahudilik diye bir gerçek var. Ancak bu entitenin ulus-devletler çağında bir 'ulus' olarak tanınması, o ulusun bir devletini ve vatanını da varsayar; devlet ve vatan yoksa onları gerekli ve meşru kılar.

Yeni Dünya Düzeni'nin pro-siyonist karakteri 1948'e giden süreci hem meşrulaştırmış hem de hızlandırmıştır. Vatansız Yahudi nüfusunun bir vatana kavuşması, Filistin olarak tanımladığımız ve merkezinde Harem-i Şerif'in olduğu bölgedeki Yahudi-dışı nüfusun boşaltılmasıyla ancak mümkün olacaktır. 1940'ların başlarında Avrupa'daki nüfus fazlalığını seyrek nüfuslu bölgelere kolonizatörler olarak taşımayı öngören 'Transfer' tartışmaları, aşağıda ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, ABD başkanı Roosevelt'in de gündemindeydi. Savaş sırasında gizli hazırlanan Göç Projesi (M-Project yani **Migration Project**) sadece Yahudilere bir vatan vermeyi amaçlamamaktaydı. Aynı zamanda nüfus fazlası olan Avrupa ülkelerini yani nüfus ihraç edecek ülkeler ile nüfusun yerleştirileceği öngörülen ülkeler arasında uluslararası anlaşmaları koordine etmeyi hedeflemekteydi. Ancak Roosevelt'in projesi akim kaldı. Fakat projenin Yahudi ihracı kısmı kompleksleşerek devam etmiştir. Her biri Siyonist, hatta aktif Siyonist, olan nüfus bilimci, coğrafyacı vb. akademisyenler, örneğin Eugene Kulischer, Joseph Schechtman, Viladimir Jabotinsky vb., 45 sonrası düzende siyonizmin devlet olarak varlığını düzenin biricik meşruiyeti olarak gören söylemi inşa etmişlerdir.

Yeni Dünya Düzeni'nin pro-siyonist karakterinin yanında Avrupa-merkezci ve kolonyalist olduğunu da hatırlatmamız gerek. Kolonyalizmdan postkolonyalizme giden güzergahta, değişmeden kalan şeylerin başında sistemin hegemon güçlerinin tahakkümünü yeniden yaratan politik, ekonomik, askeri ve epistemik söylemlerin kamusal tartışma alanlarında tedavüle sokulmasıdır. Bu söylemsel mücadele muhaliflerini doğurmuş, bir tarafta hegemonya sahibi söylem dururken karşısında eleştirel yaklaşımlar peyda olmuştur.

4.3.1. Modern Küresel Düzen: Modernleşme Paradigması'nın Manası

Modernleşme Paradigması, Savaş sonrası Amerikan akademilerinde üretilen ama daha çok siyaset biliminin özellikle 60'lardaki ana akım Amerikan akademik çevrelerce başvuru ve revaç bulan bir yaklaşımı olsa da, klasik sosyal teorinin Max Weber, Emile Durkheim, Karl Marx vb. tüm teorisyenlerinin kabul ettiği yaklaşımı temsil eder. Temel kabulü, mevcut modern toplumların –aslında bunu Batı Uygarlığı olarak okumak gerek- politik, ekonomik ve kültürel seviyelerine varmak isteyen her toplumun, ancak Batı'nın geçtiği süreçlerden geçerek modernleşebileceğiydi. Toplumsal ve kültürel evrimci bir yaklaşımla, süreç içerisinde az gelişmiş ülkelerin gelişmiş Batılı ülkelere benzeyeceğini varsayar. Batılı toplumların kültürel ve ekonomik açıdan ulaşılması gereken nihaî hedefi

temsil ettiği bu yaklaşımda, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere düşen, ki bu çalışmanın odağında bu ülkeler Ortadoğu ülkeleridir, Batı'nın geçtiği güzergahı takip etmektir. Böylece teknoloji transferleri, ekonomik planlama ve modern altyapısal reformlarla Batı yakalanacaktır.

Modernleşme Paradigması'nın iddialarına rağmen, Avrupa'nın gelişimi kendi özgül şartlarıyla olduğu için batı-dışı dünyaya aynı reçeteyi sunmak aslında onları Batıya mahkûm kılmak demektir. Zira, Bağımlılık Teorisi'nin de ileri sürdüğü gibi, Batı gelişirken hemen yanında ondan daha gelişmiş bir ekonomik ve kültürel dünya yoktu; ayrıca batının gelişmişlik kapasitesini artıran ve ona bir anlamıyla da sermaye olan sömürgecilik diye bir olgu da söz konudur. Oysa batı-dışı dünyanın ne sömürgeleri mevcuttur ne de kendisiyle rekabet edemeyeceği kapasitede bir 'gelişmiş' Batı olgusuna mukabelede bulunacak gücü. *West-the rest* ilişkilerinin böyle olduğu bir vasatta, gelişmiş ülkeler ve inşa ettikleri küresel sistem, az gelişmişliği ve geri kalmayı yaratmaktadır; diğer bir deyişle, Batı'nın gelişmişliğinin bedeli batı-dışı dünyanın az gelişmişliği olarak ortaya çıkar. Modernleşme paradigması, modernleşme sürecine batı-dışı dünyayı dahil ederek, aslında gelişmiş-az gelişmiş dikotomisini sürekli yeniden yaratır.

Ekonomik ve politik güç ilişkilerini göz ardı ederek naif bir yol haritası sunan Modernleşme Paradigması, farkında olunmasa bile akademik üretimlerden gündelik söylemlere kadar birçok şekilde gündelik hayatımıza nüfuz etmiş durumda. Söz gelimi 'gelişmekte olan ülkeler' tabiri bir anlamıyla gündelik diyalogu kolaylaştırırken diğer yanıyla gelişmiş olanı –ki bu gelişmenin mahiyetinin ne olduğunu tartışma dışı bırakarak- mutlaklaştırıp rehber kılmaktadır. Liberal kalkınmacılık ve ilerlemecilik anlayışının merkezî olduğu bu paradigma, Batı-dışı tüm toplumlara Batı'nın dününü kendilerinin yarını olarak kabul ettirmenin bilimsel-akademik ifadesini temsil etmektedir. Walter Rostow, W. A. Lewis, Talcott Parsons ve Daniel Lerner'in sosyo-politik çalışmaları bu paradigma çerçevesinde üretilen metinleri temsil eder. Hatta 11 Eylül sonrası Orta Doğu'nun ve Müslümanların daha fazla gündemine gelen, ancak 60-70'lerde karşılaştırmalı siyaset vb. sahalardaki akademik çalışmalarıyla meşhur olan Samuel Huntington da bu isimlere eklenebilir. Peki gerçekten modernleşme olgusu bu kadar naif mi? Rehberlerinin iddiası doğru mu? Herkes Batı'nın dün yaşadığını yarını için elzem gördüğünde bitecek mi bu kültürler/gelenekler/medeniyetler/dinler arası gerilim? Bu soruların cevabı, Orta Doğu'nun içe göç mekaniğinde saklı. Ancak modernleşme ideolojisiyle zuhur eden ve Orta Doğu'da içe göçü sistematikleştiren bu 'küresel düzen'in farklı bir okuması da mevcut: Dünya Sistemi Teorisi

4.3.2. Dünya Sistemi Teorisi

Kapitalizmin başlangıcını XIV. yüzyıla kadar geri götüren Immanuel Wallerstein, onu bir dünya sistemi olarak okuma eğilimindedir (Wallerstein, 1974). Klasik, feodalizmden burjuva devrimine ve oradan da kapitalist sisteme giden anlatıyı biraz esneterek, tarihselliğini ve kritik noktalarını farklı okuyarak bunu yaparken, aslında

erken modern dönemi işaret etmektedir. O dönemi Modern Küresel Düzen'in başlangıcı olarak kabul ettiği için, Wallerstein'a göre aynı tarihsel momentte farklı sistemler ve üretim tarzları yoktur; aynı küresel sistemin –kısmen iş bölümünü andıran- farklı veçheleri ve üretim uzmanlaşmaları vardır. Teorik pozisyonunu ve Orta Doğu'ya yüklenen anlamı daha da vuzuha kavuşturmak için küresel düzeni anlatırken kullandığı ve dillere pelesenk olan Merkez-Çevre analizine değinmek gerek.

Wallerstein düzenin bir merkez-çevre dikotomisi hali arz ettiğini ileri sürmez. Bağımlılık Teorisi'ne katkı sunanlardan Andre Gunder Frank'ın Metropol-Uydu dikotomisi çerçevesinde, gelişmiş ülkeler (metropol) ile gelişmekte olan ülkeler (uydu) arasındaki kapitalist ilişkiyi analiz etme biçimi (Frank, 1983: 275-276), Wallerstein'ın analiz biçimi ile karıştırılır çoğunlukla. Bağımlılık teorisi kontekstinde, temelde küresel kapitalist düzenin kurduğu hegemonik yapıya getirilen eleştiri birçok ortak noktayı paylaşsa bile, ciddi nüansları da yok değil. Hem Wallerstein hem de Frank, aslında modernleşme paradigmasıyla batı-dışı dünyanın Batı'nın hegemonyasına gönüllü bir şekilde dahil olduğunu dile getirmektedir. Bununla da kalmayıp, sürekli Batı'yı takip etme kaderi, onları hiçbir zaman bitiremeyecekleri bir koşuya şartlamaktadır. Çünkü Batı'nın dünü, Batı-dışı dünyanın yarını olarak muhayyel bir gelecekte sabitlenmektedir.

Batı ile Batı-dışı dünya arasındaki kapatılmaya çalışılan –ekonomik, politik, askeri sermaye- mesafe hiçbir zaman kapatılamayacaktır. Olduğu varsayılan gelişme/ilerleme sadece Batı-dışı dünya için değil, Batı için de söz konusu olduğundan, uydu ülkelerin ilerleme/gelişme adımları/politikaları metropol ülkelerinkini yanında hep zayıf kalacaktır. Gelişme rüyası gören uydu ülkeleri bu kısır döngüye kapılıp kalmış durumdadır. Bu noktada Wallerstein'ın Frank'tan farkı temayüz eder: Wallerstein kendi dünya sistemi teorisini Çevre (periphery), Yarı-çevre (semi-periphery) ve Merkez (core) olarak üç kategorik yapı olarak sunar (Wallerstein, 1980: 87). Merkez ülkeler nitelikli emek ve kapitalist ekonomileriyle öne çıkarken, çevre ülkeler ise niteliksiz emek ve tarım ürünleriyle ayrışır (Wallerstein, 1974: 127). Bu üçlü yapının metropol-uydu dikotomisinden farkı, merkez ile çevre arasındaki ekonomik-politik-askeri hegemonik durumun yarattığı stresi almaya yarayacak bir 'geçiş mümkün kılan rüya' sunmasıdır. Daha basitçe ifade edecek olursak, kapitalist merkez ülkelerin (*düzeni* kuran Kuzey ülkelerinin) ekonomik-politik ve askeri hegemonyası altında kalan çevre ülkelerine, eğer yeteri kadar çaba sarf ederlerse – ilerleyebilirlerse/gelişebilirlerse- onların da ileride merkez ülkelere dahil olabileceğini ima etmektedir. Bu bağlamda çevre olan ülkeler, Japonya gibi, çevre olmaktan kurtulup merkeze yakınlaşacak, yarı-çevre olabilecektir. Yani iki kutuplu olan metropol-uydu yapısında uydu ülkeler aradaki stresin yoğunluğu nedeniyle küresel sisteme isyan edip devrime kalkışabilecekken, yarı-çevre kategorisiyle bu ihtimal mas edilmektedir. Merkez ülkeler çevreden aldıkları/sömürdükleri hammaddeleri işleyip onları tekrar çevreye, yarı-çevreye satarken aynı zamanda uzmanlaşmayı da teşvik etmektedir. Yani çevre ülkelerinin her biri bir hammadde

üretiminde uzmanlaşacak (monocrop), ancak bu uzmanlık tek başına yani merkezin sihirli eli değmedikçe ‘beş para etmeyecek’tir. Modernleşme paradigması işte bu küresel ilişki biçimini de temsil etmektedir.

Dünya Sistemi Teorisi’nin merkezine aldığı kapitalist düzen, sadece Weber’in var saydığı gibi Protestan Ahlakı’yla (2011: 19-90) ortaya çıkmamıştır. Kapitalizmin oluşumunda Werner Sombart’ın yetkinlikle gösterdiği gibi Yahudi sermayesinin finansal ve cemaatsel ilişkileri de yadsınamaz bir olgudur (Sombart, 2016: 163-231). 20. yüzyılda Siyonist yayılcılığı, Edmond Rothschild gibi küresel kapitalistlerin finansal, politik ve diplomatik destekleriyle mümkün hale gelmiştir (Öke, 1991: 41-44). Dolayısıyla Yeni Dünya Düzeninin kapitalist karakteri, aynı zamanda prosiyonist boyutunu da oluşturur. Bununla birlikte Yeni Dünya Düzeninin Modernleşme Paradigması, Ortadoğu’da *içeride* göçle, onu küresel ekonomik sisteme dahil ederken, aynı zamanda onu modernleştirip uygar ülkelerle aynı seviyeye getirecek aktörlere de uygarlaştırıcı misyon yüklemektedir. Bu misyon 1948’e giden süreçte Siyonist yayılcılığı küresel bağlamda meşrulaştırdığı gibi güçlendirmiştir de. Şimdi bunun nasıl gerçekleştiğine bakalım.

5. 1948 Sonrası: Yeni Dünya Düzeni, İçeride Göç ve Siyonist Yayılcılık

Birinci Dünya savaşı sonrasında atılan Milletler Cemiyeti’nin yerine kurulan BM’nin temel hedefleri şu şekilde ortaya çıkmaktaydı: Britanya İmparatorluğu’na tampon görevi olmak, ABD’yle bağlarını sıkılaştırmak ve talihsiz de olsa sistemin kurulabilmesi için katlanılabilir bir tavır olarak Sovyetler’i bir süper güç ya da dünya gücü olarak kabul etmek. Böylece gücünü korurken Avrupa ile yeni devletlerinin küresel hegemonyasını muhafaza edebilecekti (Mazower, 2013: 103). Aslında 1918 sonrasının Avrupası, 45’e giden yolu açmıştı. Zira 18 sonrasında Avrupa’da ortaya çıkan *azınlıklar* meselesi, özellikle ana vatanın uzağındaki Alman nüfusun yaşadığı sorunlar, Milletler Cemiyeti’nin azınlıkları korumaya dönük inşa edilmiş kararlarına rağmen çözüleliyordu. Bunu çözümenin yolu olarak 30’ların ortalarında popülerleşen, hukuki olarak istenirse de, pratikte birçok Avrupalı ulusun çözüm olarak gördüğü ‘yeni bir düzen’ zuhur ediyordu. Nazizm, uluslararası hukukun yurt dışındaki Almanları korumaya yetmediği durumlarda güç kullanarak, yeri geldiğinde sert nüfus politikaları veya savaşla düzeni sağlayabileceğini göstererek Kıta Avrupası için bir örnek teşkil ediyordu.

‘Yeni Nazi Düzeni’ olarak tanımlanacak olan bu pratik, Avrupa içindeki tüm Almanları anavatana taşıırken, -yahudi olsun ya da olmasın- azınlıkları da tasfiye etmeyi merkeze almaktaydı (Mazower, 1999: 158-160). Nazilerin vizyonu şuydu: Azınlıklardan kurtulmak milliyetçiliğin ve modern uluslararasıçılığın zorunlu bir koşulundan başka bir şey değil. Bu nedenle istenen şey, zora dayalı yapılan *nüfus transferleri* ve mübadelelerinin savaş veya tek taraflı kararlar neticesinde ani ve düzensiz bir şekilde olmasındansa, uluslararası boyutta gündem edilerek örgütlenmesini sağlayıp rasyonel bir zeminde pratize etmesiydi (Mazower, 2013: 105-106).

Diğer taraftan Avrupa'nın kronik nüfus artışından mustarip olması, salt azınlıkların yarattığı demografik bir sorun değildi. Örneğin faşist İtalyan nüfus bilimciler Güneydoğu ve Doğu Avrupa'daki işsizlik sorununa Kuzey ve Doğu Afrika'yı sömürgeleştirmeyi bir çözüm olarak ileri sürerken bu soruna dikkat çekmekteydiler. Bu sorunun farkında olan dünya düzeninin 'yeni' hegemonu ABD de farklı çözümler aramaktaydı. Avrupa'yı karşı karşıya kaldığı sorunu çözerek sakinleştirecek, aynı zamanda planlı sömürgeleştirme ve yerleştirme yoluyla Avrupa dışı dünyaya *ekonomik gelişme ve uygarlık getirecek bilimsel çözümler* bulmak için akademik coğrafyacılar görev düşmekteydi. John Hopkins Üniversitesi rektörü ve aynı zamanda Roosevelt'in gözde coğrafyacısı olan Isaiiah Bowman'a Yahudilerin gönderilebileceği münbit topraklar bulmasını isteyen ABD başkanı Roosevelt'in, *Kristal Gece* sonrası verdiği demeçte 'Yahudi yerleşimcilerin gönderilebileceği, yerleşimin olmadığı ya da seyrek olduğu verimli tarım toprakları için imkân kolluyorum' demesi sorunu sadece Yahudiler bağlamıyla düşündüğü zehabına sebebiyet verebilir.

Ancak gerçekte Roosevelt'in amacı Yahudilerle birlikte 'Avrupa'nın kanseri' olan azınlıklar ve fazla nüfus sorununa çözüm üretmekti. Bu nedenle Roosevelt için yapılması gereken şey, ihtiyacı olanlara sadece ülke bulmak değil, aynı zamanda nüfus ihraç edecek ülkeler ile potansiyel olarak ihraç edilecek ülkeler arasında uluslararası antlaşmaların arabuluculuğunu yapmaktı (Mazower, 2013: 108). Bu bağlamda Washington II. Dünya Savaşı sırasında gizli yürüttüğü M-Project (**Migration Project**)³ ile nüfus baskısının tarih boyunca genellikle savaşa sebep olduğunu, dolayısıyla savaşlara sebep olmadan nüfus hareketliliğini rasyonel bir zeminde ve küresel iş birliği ile çözümlenmiş yollarını aramıştı. Yani, projenin temel iddiası aşırı nüfusun neden olduğu uluslararası çatışmaların neticesinde kontrolsüz göçler vuku bulduğu; aşırı nüfusun kontrollü bir projeye dağıtılmasının çatışmaları önleyeceği şeklindeydi. Fakat savaş sırasında ve sonrasındaki politik durum bunu devam ettirebilmenin yollarını kapattığı için proje akamete uğrar. Projeye içkin olan belirleyici karakteristik özellik, yeni sömürgeciliği küresel düzenin iş birliği ile uygarlaşmanın olanağı ya da uygarlık transferinin imkânı olarak sunmasıydı.

M-Project birçok bilim adamının katkısıyla yapılmış ve ciltleri bulan raporları ardında bırakmış kümülatif bir çalışma olarak literatüre katkı sunmaktadır. Projede kilit roller alan, hatta projenin politikalarını belirleyen de diyebileceğimiz bazı akademisyenlerin adını anmadan 1945 sonrasındaki küresel düzenin politik manevralarını anlamak çok zorlaşır. Örneğin projede Bowman'la birlikte çalışan Rus Yahudi cemaatine mensup Eugene Kulischer'⁴ hatırlamamız gerek. Kulischer'e göre Avrupa'nın temel sorunu nüfusunun aşırı artmış olmasıydı; çözüm ise bu

³ **Göç Projesi**, Ayrıntılı bilgi için bkz. Henry Field, Franklin D. Roosevelt & Ladislav Farago, *M Project for F. D. R.: Studies on Migration and Settlement*, Literary Licensing, LLC, 2013.

⁴ Temel eseri olan *Europe on the Move: War and Population Changes, 1917-47* (New York: Columbia University Press, 1948) başlıklı çalışması fikirlerinin özeti sunmaktadır.

nüfusun planlı bir şekilde dağıtılmasıydı. Ancak Bowman'dan ve Roosevelt'ten farklı olarak Kulischer sömürgeciliğin bir çözüm olamayacağını; hem modası geçmiş olduğunu hem de yeteri kadar verimli ve boş toprağın olmadığını ileri sürüyordu. Asıl çözüm uluslararası bir plan çerçevesinde çalışan emek gücünün rasyonel bir şekilde yeniden dağıtılmasıydı (Kulischer, 1948: 242-246). Bu yapılırken Yahudilerin de gündeme alınması gerektiğine vurgu yaparak, Yahudi yerleşim meselesini makro plana eklemliyordu.

M-Project'te Kulischer'le birlikte çalışıp Yahudilere yerleşim yeri temininin akademik-bilimsel argümanlarını üreten kişi ise Ukraynalı bir Yahudi göçmeni olan Joseph Schechtman olacaktı. Aktivist bir Siyonist olan Schechtman (Shavit, 2013), iki savaş arası dönemdeki nüfus sorununun milliyetçiliğin özel sorunu olduğunu dile getiriyordu. Bu sorunun çözümü ise azınlık haklarını gündeme getiren bir uluslararası hukukla değil, ki bunu Avrupa zaten iki savaş arası dönemde becerememişti, barışın tek yolu olan 'azınlıkların etnik yer değişimi' ile mümkün olacağını vurguluyordu. Çünkü Schechtman'a göre 'bu insanlar dillerini konuşan, gelenekleriyle en az ölçüde karşıtlık barındıran ve manevi olarak bağlılık hissedebilecekleri daha geniş bir etnik grubun parçası olabilecekleri yere yerleştirilmeliydi' (Mazower, 2013: 114). Bu cümlelerin satır aralarında kendini ele veren *etnik transfer*, Yahudiler için Flisitin'e yerleştirilmelerini, Filistin'in yerli sahibi olan Arapların da *transfer* edilerek verimli topraklara, söz gelimi Suriye ve Irak'a yerleştirilmelerini ön görüyordu (Medoff, 1997: 84-86).

Aynı yıllarda Revizyonist Siyonizmin popüler ismi Vladimir Jabotinsky de Schechtman'la sadece aynı aktivizmi paylaşmıyordu. Revizyonist hareketin içinde Schechtman'a bir anlamıyla önderlik de eden Jabotinsky, Milletler Cemiyeti'nin ve onun azınlık hakları söylemini Yahudiler için çözüm olarak görmüyor; tek çözüm olarak Müttefiklerin yani BM'yi kuracak olan güçlerin Yahudileri bir ulus olarak tanımalarını ve onlara kendilerine ait bir ülke vermelerini görüyordu. Bu ülke ise 'ancak Yahudi kitlelerinin nereyi kendi ana vatanları olarak görüyorsa' olacaktı. Jabotinsky'e göre Yahudilerin kendi ana vatanları olarak gördükleri yerin sakinlerinin ne düşündüğünün hiçbir önemi yoktu. Nitekim zaten 1917 öncesinde yoğun şekilde yerleşimlerin yapıldığı Filistin toprakları 48 sonrasında müttefikler tarafından Yahudilerin vatanı olarak kabul edilecekti. Jabotinsky daha önce Bowman tarafından ortaya atılan bir yerleşim planına yeni bir yorum getirdi: "Devletlerarası Mülteci Komitesi'nin himayesi altında, 1 milyonu aşkın Doğu Avrupa Yahudisinin Filistin'e götürülmesini ve orada Yahudilerin çoğunluk haline getirilip yeni Yahudi devletinin siyasal geleceğinin güvence altına alınmasını sağlayan kitlesel ve örgütlü bir transfer yapılmalıydı. Araplara gelince 'kendi rızalarıyla gitmeyi seçmedikleri müddetçe göç etmelerine gerek yok'tu." (Jabotinsky, 1940). Jabotinsky'nin isteklerini dile getirdiği politik bağlamda, Avrupalı güçler ve ABD, Yahudilere sadece Filistin'de değil, Madagaskar'da ya da Angola'da da ek bir Yahudi anavatanı vermeyi tartışmaktaydı (Mazower, 2013: 117).

Nüfus transferi tartışması Siyonist kamuoyunda iki farklı tavrın ortaya çıkmasına neden olmuştu. Avrupalı diaspora Yahudileri bunun aslında Avrupa'da Yahudi karşıtlığını körükleyeceğini ve Yahudilere yaşam hakkının sonunu getireceğini ileri sürerken; daha sonra İsrail devletinin ilk başkanı da olacak olan Yahudi Ajansı'nın yönetim kurulu başkanı David Ben-Gurion, transfer teklifinin 'ilk olarak Yahudilerden gelmemesi şartıyla' buna sıcak bakmaktaydı (Medoff, 1997: 85-86). Zira pratikte nüfus transferi iki yönlü olarak icra edilecek; Yahudiler hiçbir bağlarının olmadığı topraklara *ana vatanları* olarak sahip olacakken, o toprakların sahipleri olan Filistinliler ise azınlık konumunu getirilip transferle başka topraklara taşınacaktı. Ve tüm bunlar olurken, teklif Yahudilerden gelmediği için bunun hukuki ya da ahlaki sorumluluğu da Yahudilerde olmayacaktı.

1945'te savaş sona erdiğinde, başta Avrupa olmak üzere dünya nüfus transferine alışmıştı. Zira Hitler'in Yeni Düzeni tüm Avrupa boyunca yoğun etnik-nüfus transferini normalleştirmiş, bu savaş sonrasında Orta Doğu'ya dönük yapılmaya devam edecek *içe göçü* tartışma dışı bırakmıştır. Dahası iki savaş arası dönemde Batılı merkezlerin, Britanya ve ABD'nin Siyonist yayılmacılığa verdiği politik destek kayda değer bir durumdur. Amerikan Siyonizmi'nin 1942 Biltmore Konferansı'nda 'Yeni Dünya Düzeni'nin Yahudilerin vatansızlık sorununa çözüm üretmek zorunda olduğunu söylemesi (Medoff, 1997: 123), savaş sonrası düzende Ortadoğu'nun nasıl tanzim edileceğine dair ipuçları vermekteydi. Roosevelt öncesinin başkanı Herbert Hoover, Amerikan Siyonist hareketine örgütlü bir nüfus transferi çağrısıyla verdiği desteği açıklarken, akademisyenler Fırat ve Dicle nehirlerinin Suriye ve Irak'taki bölümlerinde ne kadar verimli topraklar yarattıklarını ileri sürmekle meşgullerdi. Amaç Filistinli Arap nüfusun Ürdün, Suriye ve Irak'a resmî olarak transferini gerçekleştirerek Filistin topraklarını Arapsılaştırmaktı; daha doğrusu Yahudileştirmektir.

1948'deki işgal devletinin ilanı ve BM tarafından tanınması, içerisinde hâlâ çok fazla Arap nüfusu barındırdığı için, 48 ve sonrasında çok fazla çatışmayı da beraberinde getirdi. İşgalin yarattığı çatışmalar Schechtman'ın nüfus teorisinin ispatı olarak okunarak transferin hızlandırılıp hukukileştirilmesi için diplomatik girişimler, konferanslar, ikili görüşmeler vs. yapıldı. Ancak tüm bunlar yapılırken, azınlık hakları zaten unutulmuş, BM 1948 Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'ne de hiç değinilmemişti.

Milletler Cemiyeti, I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası hukukun ve diplomatik anlaşmaların gücüne inanan, Wilsoncu self determinasyon inancında bir kurumsallıktı. Bunun Yahudilere kazandırdığı şey Balfour Deklarasyonu ile Yahudilere Filistin'in vadedilmesi idi. Ancak Cemiyet'in azınlık hakları meselesi ile self determinasyondaki iki yüzlü tutumu onu işleyemez hale getirdi. Çünkü her ikisi de sadece Batılı aktörlerin hegemonik güçlerini tahkim ediyorsa kabul edilirken, batı-dışı için gündem edilemiyordu; söz gelimi, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı sadece Doğu Avrupa'da uygulanırken, hiçbir sömürge toprağında uygulanmadı. Uygulanmadığı gibi hiçbir aktör bunun neden uygulanmadığını da

sorgulamadı. BM ise Cemiyet'in sadece metinde bile olsa üye ülkelerin iç işlerine azınlık hakları nedeniyle müdahaleden bilinçli olarak uzak durdu. Bu nedenle istikrarsızlık kaynağı olarak görülen azınlıkların yok edilmesi hem sosyalistler hem de liberaller tarafından en az faşistler kadar uygulanıyordu; kimsenin bundan şikâyeti yoktu. Bu müesses sessizliği kullanan İsrail işgal-göç rejimi, sistematik transferi 1948 öncesinde kullandığı gibi 48 sonrasında da kullanmaya devam etti (Shahak, 1989: 28-33).

I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yaşadığı iç sorunlar II. Dünya Savaşı'na sebep olmuştu. Sonrasında vuku bulanlar da göstermiştir ki Avrupa'nın (ya da Batı'nın) sorunları Dünya'nın sorunlarıydı. Öyle olmalı ki Batı-içi bir savaş olan II. Savaş bile 'Dünya Savaşı' olarak kabul ediliyor. Dolayısıyla Avrupa'nın sorunlarını çözüme kavuşturmak dünyaya düşerken; Batı-dışı dünyanın M-Project'te olduğu gibi kendisine biçilen rolü oynamak dışında bir seçeneği bulunmuyor. Uygarlaşmış batılı aktörlerin -ki burada Orta Doğu içine göç eden Yahudiler oluyor- modernleşme paradigmasının salık verdiği uygarlaştırma misyonu, bilimsel-modern tarım tekniklerinin Orta Doğu'ya intikali, bedevi Arapların meskûn hale getirilip tarımsal üretimi gerçekleştirmeleri niyetiyle birlikte sunuluyor. Bahse konu projenin Siyonistler için anlamı ise her ne kadar Orta Doğu'ya uygarlık getirme olarak iddia edilse de, aslında bir vatanın sahipsizleştirilip kendilerine armağan edilmesi. Başka bir ifadeyle İsrail, M-Project'in somut ürünü olarak varlık kazanırken, projeyi ortaya atan Yeni Dünya Düzeni'nin hegemonu tarafından meşru kabul edilmesi bir yana, bölgenin kolonileştirilmesinin ve uygarlaştırılmasının da yegâne yolu olarak okunmaktadır. Çünkü doğru yönetildiği takdirde, Yahudi yerleşim devleti bölgenin tümü için büyüme ve gelişmenin öncülüğünü yaparken uygarlaşmanın da örneğini sunacaktır. Bu bağlamıyla Siyonist işgali Avrupa-merkezci dünya görüşünün devam ettiğinin göstergesidir (Mazower, 2013: 137).

Sonuç

İşgal ve göç rejimi olan İsrail, bir taraftan Orta Doğu'nun yerleşik düzenini terör faaliyetleriyle insansızlaştırıp Orta Doğu'da dışa göçü zorlarken, aynı zamanda teopolitik kabullerini merkeze aldığı işgalci iskân (yerleşimci) politikalarını mesiyani bir huşu ile icra etmeye devam etmekte ve bölge dışından yoğun bir demografik yapıyı bölgeye yerleştirerek içe göçü sürdürmektedir. Bunu yaparken ne uluslararası hukuka saygı duymakta ne de uluslararası kamuoyunun eleştirilerine kulak asmaktadır. Böyle davranmasının nedeni, 45 sonrasında kurulan dünya düzeninin pro-siyonist karakterde olmasıdır. Çünkü mezkûr düzen kurulurken, hem Batı'nın Yahudi sorunu çözüme kavuşturulmuş hem de söylemsel bazda Ortadoğu'ya uygarlığın nasıl olacağınum numunesi olan bir nüfus getirilmiş olmaktadır. Bununla birlikte, işgalci göç rejiminin kullandığı nötr ve değerden bağımsız bir anlamı imleyen 'yerleşimci' kavramı, bir taraftan bölgenin asıl sahibi olanların mülkiyet haklarına tecavüzü sistematikleştirmekte diğer taraftan da hukuku sürekli askıya alarak devamlı bir olağanüstü hali sıradanlaştırmaktadır. Hannah Arendt'in Nazi düzeninin hukuk pratiğini merkeze alarak yaptığı 'kötülüğün

sıradanlığı' (2022) tanımı bugün tam da İsrail işgal rejiminin devlet terörü için kullanılabilir tek tanım.

1945 sonrasında küre ölçeğinde tek bir dünya düzeni olduğu için, bu dönemde inşa edilen pro-siyonist sistem, göç rejiminin ihlal ettiği azınlık haklarının, insan haklarının ve bu bağlamda temel mülkiyet haklarının tartışılmasını istememektedir. Orta Doğu'da *İçer* göçün sosyo-politik, sosyo-ekonomik analizlerinin Terör Dönemi ve 48 Sonrası Dönem için daha derinlikli olarak yapılabilmesi, gelecekte yapılacak çalışmalarla, Filistinlilerin mülkiyet haklarının gündem edilmesiyle ancak mümkün olacaktır. Bu nedenle bölgenin istikrara kavuşması, asıl sahiplerinin vatanlarına dönmesiyle ancak mümkün olacaktır.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Kaynakça

- Albayrak, H. (2007). *Batı'nın soykırımcı tabiatı*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Arendt, H. (2022). *Kötülüğün sıradanlığı* (Ö. Çelik, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma 1963 yılında yayımlanmıştır).
- Avcı, C. (2007). XX. Yüzyılın başlarında Amerika'ya Osmanlı göçleri. *Erdem*, 15(45-47), 19-34. Erişim adresi: <https://erdem.gov.tr/ozet/329/tur>
- Bali, R. N. (2004). *Anadolu'dan Yeni Dünya'ya: Amerika'ya ilk göç eden Türklerin yaşam öyküleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buzpınar, T. Ş. (2011). Filistin'e Yahudi göçü meselesi (1878-1908). *Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid*, (Cilt. 5). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Conlin, J. (2020). *Bay Yüzde Beş: Dünyanın en zengin adamı Kalust Gülbenkyan'ın farklı hayatları* (A. Başçı, Çev.). İstanbul: Mundi Yayınları.
- Field, H., Roosevelt, F. D., ve Farago, L. (2013). *M Project for F. D. R.: Studies on migration and settlement*. Whitefish, MT: Literary Licensing, LLC.
- Frank, A. G. (1983). The development of underdevelopment. In J. S. Adams and M. Waldman (Eds.), *Transnational approaches of the social sciences: Readings in international studies* (s. 3-17). Boston, MA: University Press of America.
- Fülberth, G. (2018). *Kapitalizmin kısa tarihi* (S. Usta, Çev.). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Hacker, J. R. (1982). Ottoman policy toward the Jews and Jewish attitudes toward the Ottomans during the fifteenth century. In B. Braude and B. Lewis (Eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire* (Cilt. 1). New York, NY: Holmes & Meier.
- Hardt, M., ve Negri, A. (2023). *İmparatorluk* (A.E. Pilgir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin durumu* (S. Savran, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Jabotinsky, V. (1940). *The Jewish war front*. London, UK: George Allen & Unwin Ltd. Aktaran: Mazower, M. (2013). *Büyük saray yok: İmparatorluğun sonu ve Birleşmiş Milletler'in ideolojik kökenleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Kayyali, R. A. (2005). *The Arab Americans*. New York, NY: Bloomsbury Publishing.

Kulischer, E. M. (1948). *Europe on the move: War and population changes, 1917-47*. New York, NY: Columbia University Press.

Masalha, N. (1992). *Expulsion of the Palestinians: The concept of "Transfer" in Zionist political thought, 1882-1948*. Washington, DC: Institute for Palestine Studies.

Mazower, M. (1999). *Dark continent: Europe's twentieth century*. New York, NY: Alfred A. Knopf.

Mazower, M. (2013). *Büyüklü saray yok: İmparatorluğun sonu ve Birleşmiş Milletler'in ideolojik kökenleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Medoff, R. (1997). *Zionism and the Arabs: An American Jewish dilemma, 1898-1948*. Westport, CT: Praeger Publishers

Öke, M. K. (1991). *Kutsal topraklarda Siyonistler ve Masonlar: İhanetler, komplolar, aldanmalar*. İstanbul: Çağ Yayınları.

Sayigh, R. (1994). *Too many enemies: The Palestinian experience in Lebanon*. London, UK: Zed Books.

Schölch, A. (1992). Britain in Palestine, 1838-1882: The roots of Balfour policy. *Journal of Palestine Studies*, 22(1), 39-56. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2537686>

Shahak, I. (1989). A history of the concept of "Transfer" in Zionism. *Journal of Palestine Studies*, 18(3), 22-37.

Shavit, Y. (2013). *Jabotinsky and the Revisionist Movement, 1925-1948*. London, UK: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315035253> (Orijinal çalışma 1988 yılında yayımlanmıştır).

Sombart, W. (2016). *Yahudiler ve modern kapitalizm* (S. Gürses, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Wallerstein, I. (1974). *The modern world-system: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century* (Cilt. 1). New York, NY: Academic Press.

Wallerstein, I. (1980). *The modern world-system: Mercantilism and the consolidation of the European world-economy, 1600-1750* (Cilt. 2). New York, NY: Academic Press.

Weber, M. (2011). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (M. Köktürk, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Yılmaz, H. (2011). The Eastern Question and the Ottoman Empire: The Genesis of the Near and Middle East in the Nineteenth Century. In M. E. Bonine, A. Amanat, and M. E. Gasper (Eds.), *Is there a Middle East? The evolution of a geographical concept* (s. 11-35). Stanford, CA: Stanford University Press.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

18 MART MUTABAKATI VE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNİN GÖÇ ÜZERİNDEN DÖNÜŞÜMÜ

Çiğdem Nas*

Özet

Suriye'deki iç savaşın önemli bir etkisi de göç hareketlerine yol açmasıdır. İç savaşın getirdiği tehlikeler ve Esad rejiminin baskısından kaçanlar ülke içinde yerinden edilmiş, gerekse de Türkiye, Ürdün ve Lübnan gibi komşu ülkelere sığınmıştır. Suriyeli sığınmacıların göçleri burada kalmamış, daha iyi yaşam koşulları arayışı önemli bir bölümünün Türkiye üzerinden deniz ve kara sınırlarını izleyerek AB'ye yönelmelerine de yol açmıştır. Bu durum Türkiye ve AB ilişkilerinde göçün yönetimi ve düzensiz göçün önlenmesi konularını gündemin üst sıralarına taşımış ve işlemsel veya al-vere dayalı olarak görülen bir ilişki biçimini tesis etmiştir. 18 Mart 2016 tarihli Türkiye-AB Bildirisi taraflar arasında varılan mutabakatı yansıtıyor olup, ilişkilerde yaşanan dönüşümün en önemli odak noktasını oluşturmaktadır. "Mülteci Mutabakatı" olarak adlandırılan bu bildiri Yunanistan'a ait Ege Adalarına yönelik göçün önlenmesinin yanı sıra, Türkiye-AB ilişkilerinin canlandırılmasını hedefleyen başka konu başlıklarını da barındırmaktadır. Göçün yönetimi konusu ilişkilerde yeni bir dinamizm yaratsa da bu dinamizm Türkiye'nin AB katılım sürecini canlandırmak ya da vizelerin kaldırılması ve Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin güncellenmesi gibi gelişim alanlarını tetiklemek yönünde bir ivme yaratamamıştır. Tam tersine Türkiye'nin AB'nin dış sınırlarında, iş birliği için ihtiyaç duyulan ancak üyeliği düşünülmeyen bir geçiş ülkesi olarak konumunu pekiştirmiştir.

* Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fak., Siyaset Bil. ve Uluslararası İlişk. Böl. E-mail: cgdmmas@gmail.com

Giriş

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkileri 31 Temmuz 1959 tarihinde yapılan ortaklık başvurusuna ve bu doğrultuda 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ortaklık Anlaşması olan Ankara Anlaşması'na dayalıdır. İlişkilerin hazırlık, geçiş ve son dönem olarak ilerlemesini öngören Antlaşma'nın 28'inci maddesi "Anlaşma'nın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşma'dan doğan yükümlerin tümünün Türkiye'ce üstlenebileceğini gösterdiğinde, Akit Taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılması olanağını incelerler" ifadesi ile üye olarak katılımının da mümkün olabileceğini ortaya koymuştur. Türkiye'nin üyeliğin getireceği yükümlülükleri karşılaması halinde katılım mümkün olabilecektir. Ankara Anlaşması bugün dahi ilişkilerin yasal zeminini oluşturmakta ve ortaklık ilişkisinin çerçevesini belirlemektedir. Zaman içinde ilişkilerde beklenen ivme sağlanamamış, 1970'lerde ekonomik ve siyasi sorunlar ilerlemeyi engellemiştir. Ankara Anlaşması'nda öngörülen son dönem 1996 itibarıyla Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesi ile gerçekleşmiştir. Türkiye'de AB üyeliği bir stratejik hedef olmaya devam etmiştir.

Türkiye'nin 1987 yılında yaptığı üyelik başvurusu başarılı olamamıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın bitimi ile Avrupa Birliği'nin Maastricht Antlaşması ile kurulması ve Orta ve Doğu Avrupa'ya yönelik genişleme üyelik hedefini yeniden canlandırmıştır. 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye sürecin dışında bırakılsa dahi 1999 Helsinki AB Konseyi Zirvesinde aday ülke olarak ilan edilmiştir. Bu durum Türkiye'de önemli değişimlere vesile olmuş ve ölüm cezasının kaldırılması, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kapatılması, temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi gibi siyasi açıdan önemli adımlar atılmıştır. 2001 ekonomik krizi sonrasında iktidarın değişmesi ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin İslamcı gelenekten gelmesine rağmen AB hedefini destekleyen bir parti olarak hükümeti kurması sonrasında reform süreci hızlanmıştır. Meclisteki iki parti olan Adalet ve Kalkınma Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi gerekli Anayasa değişiklikleri ve uyum paketlerini Meclis'ten oйдаşma ile geçirmiştir (Örücü, 2004).

Temel hedefi AB'nin aday ülkelerden beklediği Kopenhag Kriterlerini yerine getirmek olan reform sürecinin Avrupa Komisyonu ve Üye Devletler tarafından takdirle karşılanması sonrasında Aralık 2004'te AB Konseyi katılım müzakerelerinin başlatılmasına karar vermiştir. 3 Ekim 2005'te başlayan müzakereler Kıbrıs sorununun etkileri ve Fransa'da Sarkozy gibi liderlerin vetoları sebebiyle aksaklıklara uğramıştır. Müzakerelerde son fasıl Haziran 2016'da açılmıştır. 2018'de ise Konsey Türkiye ile yeni fasılların açılmasının düşünülmediğini kaydetmiştir. Bunun arkasında Türkiye'nin AB siyasi kriterleri açısından gerilemesi ve AB ve özellikle bazı Üye Devletlerin yaklaşımları etkili olmaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi müzakerelerde son fasılın açılması ilişkilerde önemini artıran bir konu olan göç ve mülteci iş birliğinin etkisiyle olmuştur. AB'de iç gerilim yaratan düzensiz göçün 2015-16 yıllarında Suriye'den gelen göçlerle temel gündem maddesi olduğu süreçte konu Türkiye-AB ilişkilerinin de merkezine

yerleşmiştir. Makalede düzensiz göç ve mülteci iş birliği odaklı iş birliğinin Türkiye-AB ilişkilerindeki yeri ve etkisi ele alınacaktır.

1. Suriye İç Savaşı ile Artan Göç Hareketleri

2011’de başlayan Arap ayaklanmaları ve sonrasında gelişen iç karışıklıklar Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki insan hareketliliğini artırmış ve zorunlu göçe yol açmıştır. Suriye iç savaşında olduğu gibi baskı ve çatışma ortamından uzaklaşmak isteyen sığınmacılar ülke içinde yerinden edilmenin yanı sıra, komşu ülkelere de sığınmışlardır. Dış göçün önemli bir hedefi ise sosyo-ekonomik şartların görece daha iyi olduğu Avrupa’ya yönelmek olmuştur. 14 milyondan fazla Suriyeli evlerini terk ederken, yaklaşık 7,2 milyonu ülke içinde daha güvenli olarak gördükleri bölgelere göç etmiştir. Yüzde 90’ı yoksulluk sınırı altında yaşam sürmekte ve % 70’i insani yardıma gereksinim duymaktadır. 5,5 milyon Suriyeli ise başta Türkiye olmak üzere komşu beş ülkede ikamet etmektedir (Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak, Mısır) (UNHCR 2025). 2024’ün son günlerinde Esad rejiminin çöküşü ve idarenin Heyet Tahrir El Şam’a geçmesi ile ülke dışındaki Suriyeli sığınmacıların geri dönmeleri imkânı ortaya çıkmıştır. Türkiye’deki Suriyelilerin uzun bir süredir ülkede yaşadıkları, çalıştıkları veya iş sahibi oldukları, bir kısmının burada doğduğu ve okula gittiği düşünülecek olursa, Suriyelilerin tümünün geri dönmeyeceği öngörülebilir. İçişleri Bakanı’nın açıklamasına göre, dönüş hazırlığı yapmaları için 1 Temmuz 2025’e kadar her aileden bir kişiye üç giriş çıkış hakkı tanınmış olup, Esad’ın devrilmesi sonrasındaki 21 gün içinde 35 bin 114 Suriyeli geri dönmüştür (Euronews, 31.12.2024).

2024 sonu itibarıyla yeni bir aşamaya geçen Suriye meselesi Türkiye-AB ilişkilerinin de merkezine yerleşmiştir. Türkiye üzerinden AB’ye giden sığınmacı ve düzensiz göçmenler sorunu olarak da ele alabileceğimiz bu mesele sadece Suriyeliler ile sınırlı değildir. Ancak özellikle 2015-16’da gerçekleşen göç akımı Türkiye-AB ilişkilerinde Mülteci Mutabakatı olarak adlandırılan bir Türkiye-AB zirve bildirisi ile yeni bir iş birliği alanını doğurmuştur. Düzensiz göçün önlenmesi ve geri kabul konuları aslında 2000’li yılların başından beri ilişkilerde ele alınan konulardan biridir. 2013 yılında imzalanan geri kabul anlaşmasının müzakereleri 2003 yılında başlamıştır. Ancak 2015-16 yıllarındaki göç akımı konunun aciliyetini üst sıralara taşımıştır.

Türkiye üzerinden Doğu Akdeniz rotasını izleyerek Ege Adalarına ulaşan göçmenlerin sayısı 2015’te 2014’e göre 17 kat artarak 885.386’ya yükselmiştir (Frontex). 2016’da ise, çoğu 18 Mart Mutabakatı öncesindeki ilk üç ayda olmak üzere, 182.227’ye düşmüştür. Yine Türkiye üzerinden geçen Batı Balkanlar rotasında ise 2015 yılında bir önceki seneye oranla 16 katlık bir artış yaşanmış ve yasa dışı sınır geçişleri 764.033 olarak tespit edilmiştir. 2016’da ise bu sayı 130.325’e gerilemiştir. 2016’nın Ocak ayında 67.000 olan sayı Aralık ayında 1400’e düşmüştür (Frontex). Bu mutabakatın başarısı olarak değerlendirilmiş (Kaya 2022) ve AB’nin göçün durdurulmasına yönelik bu tür anlaşmaları yakın çevredeki Mısır

ve Tunus gibi başka ülkelerle de yapmayı öngören yaklaşımın geçerlik kazanmasına yol açmıştır. Burada başarının daha çok sayısal bir yaklaşımla AB'ye ulaşan düzensiz göçmenlerin sayısının azaltılması, göçmen kaçakçılığının önlenmesi, Türkiye açısından ise geçici koruma statüsüne alınan Suriyelilere yönelik maddi destek sağlanması ve mülteci konusunda AB'nin Türkiye'ye duyduğu gereksinimin ilişkilerin diğer alanlarında ve üyelik sürecinde ivme yaratması olarak özetlenebilir.

Türkiye ve AB arasında Ekim 2015'te başlayan ve bir dizi bildiri ve eylem planı üzerinden ilerleyen iş birliğinin kamuoyu önünde en fazla vurgulanan amacı ise denizde ölümlerin sona erdirilmesi olmuştur. Özellikle 2 Eylül tarihinde bir çocuğun kıyıya vurmuş naaşını içeren görüntü belleklere kazınmış ve vicdanları derinden sarsmıştır. Alan Kürdi adındaki çocuğun Avrupa yolunda yaşamını kaybetmesi onun gibi binlerce kişinin yaşadığı trajedinin sembolü olmuştur. Üzerindeki kıyafetler ile yüzü koyun yatmış, uyuyor gibi görünen Alan bebeğin görüntüsü vicdan sahibi olanları kahretmiş, göç sorununun içyüzünü ve insanlığın bu konu hakkındaki duyarsızlığının da göstergesi olmuştur. Türkiye AB arasındaki mutabakatın fikir babalarından olan Avrupa İstikrar Girişimi adlı sivil toplum kuruluşunun Direktörü olan Gerald Knaus bu olayın kamuoyunda yarattığı infialin de etkisiyle Türkiye ve Yunanistan arasındaki Geri Kabul Protokolü'nün aktive edilmesi suretiyle geçişlerin durdurulması ve bu şekilde insan kaçakçılarının iş modelinin önlenmesi fikrini somutlaştırmıştır (Knaus, 2021).

Deniz yoluyla geçişlerin ve dolayısıyla da boğularak yaşamını kaybedenlerin sayısı azalsa da bu kişilerin yaşadıkları sorunlar ve adalardaki mülteci kampları gibi ortamlardaki zor koşullar mutabakatın mülteci hakları açısından etkilerini tartışmaya açmıştır. İç savaşın getirdiği çatışma ve ölüm tehlikesi, baskı, hapse atılma ve işkence gibi tehditler sebebiyle yaşadıkları yeri terk etmek zorunda kalan insanların sığınma hakkı ihlal edilmiş olmaktadır. Göçmen kaçakçıları aracılığı ile Almanya gibi AB üyesi devletlere ulaşabilen sığınmacılara o dönemde Başbakan Merkel açık kapı politikası uygulamış ve yaklaşık 1 milyona yakın Suriyeli Almanya'ya göç etmiştir. Ancak bu göç güzergahı tehlikelerle doludur. Göç güzergahı üzerindeki ülkelerin iş birliği içinde olması zorunludur. Bu iş birliğinin sadece geçişleri zorlaştırmak ve caydırmak yönünde olmaması ve sığınmacıların insani koşullarda tahliyesi ve yerleştirmelerinin sağlanması gerekir. AB'nin üye devletleri arasında sığınmacıları yerleştirmekte yük paylaşımı konusunda anlaşmalar olmuş ve belirli kotalar belirlenmiştir. Ancak Macaristan gibi bazı üye devletler Suriyeli mülteci almayacaklarını açıklamış ve refah düzeyi daha yüksek olan Batı Avrupa ülkelerinin sığınmacıları alması gerektiğini belirtmiştir (Guardian 27.07.2016). AB'nin içindeki uzlaşmazlıklar ve iltica taleplerinin AB içinde ayak basılan ilk ülkede yapılmasını öngören Dublin Tüzüğü'nün AB dış sınırlarını barındıran Yunanistan, İtalya ve İspanya gibi ülkeleri zor duruma sokması göç yönetiminde AB üyesi olmayıp AB ile sınırdaş olan ve göç güzergahında bulunan ülkelerle iş birliğini öne çıkarmıştır. AB'nin göç yönetimini dışsallaştırması olarak nitelendirilebilecek bu yaklaşım gerek mülteci ve insan hakları konusunda çalışan kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri

tarafından, gerekse uzmanlar tarafından eleştirilmiş ve göçün odak noktasında yer alması gereken insani faktörü ihmal etmekle suçlanmıştır (Hague Institute of Global Justice 2017, Danış 2021, Martini ve Megerisi 2023).

2. Türkiye-AB Mülteci Mutabakatına Giden Süreç: Türkiye-AB Ortak Eylem Planı

Türkiye ve AB arasında göç konusu Schengen Anlaşması ile temelleri atılan ve Maastricht ve Amsterdam Antlaşmaları ile ortak bir dolaşım alanına evrilen süreç içinde önemini artırmıştır. 2005 yılında Avrupa Komisyonu tarafından “Göçe Küresel Yaklaşım” stratejisi yayınlanmıştır. Bu strateji 2011 yılında “Göç ve Hareketliliğe Küresel Yaklaşım” olarak revize edilmiştir. Göçe Küresel Yaklaşım Stratejisi AB’nin oluşturduğu serbest dolaşım alanı olan “Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Alanı”na yönelik göç hareketlerini yönetmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda, düzensiz göç ve insan kaçakçılığı ile mücadelenin yanı sıra, göçün kaynaklandığı ve göç güzergahları üzerinde bulunan transit ülkeler ile iş birliği içinde göç ve iltica konusunun yönetilmesini içeren kapsamlı bir strateji oluşturmayı öngörmüştür. Göç konusunda iş birliğinin öngören bölgesel forumlar olan Barselona süreci, ACP-AB Göç Diyalogu, Rabat süreci, Budapeşte süreci, Prag süreci ve Doğu Ortaklığı gibi mekanizmaları temel almaktadır. Onları da içeren ve Europol ve Frontex gibi AB kuruluşlarının dahil edildiği kapsamlı bir strateji oluşturulmaktadır. Göç yönetimi ve kalkınma politikaları birbirleriyle ilişkilendirilmekte ve göçe yol açan itici unsurların ele alınması, göçün kaynaklandığı ülkelerdeki koşulların iyileştirilmesi sayesinde göç baskısının azaltılması ve transit ülkelerle iş birliği ile göçmenlerin düzensiz sınır geçişlerinin önlenmesi hedeflenmiştir. Yüksek becerilere sahip göçmenler için döngüsel göç modeli kapsamında hareketlilik paketleri kavramı gündeme alınmış ve AB ile iş birliği yapan ülkelerin ödüllendirilmesine yönelik “daha fazlası için daha fazlası” yaklaşımı ile göç konusunda iş birliği karşılığında vize kolaylaştırma gibi imkânlar tanınmıştır. Sınırların korunmasında iş birliği ve AB ile geri kabul anlaşmasının imzalanması karşılığında vize kolaylığı ve vize serbestliği gibi hareketliliğin kolaylaştırılması sağlanmaktadır. Göç ve Hareketliliğe küresel yaklaşım stratejisi hareketliliği daha fazla öne çıkarmakta ve göçten daha geniş bir kavram olarak ele almaktadır. Buna göre mülteciler ve ilticanın dış boyutuna daha fazla önem verilmiş, Avrupa İltica Destek Ofisi yoluyla üçüncü ülkelerde uluslararası koruma mekanizmaları oluşturulması hedeflenmiştir. Göçün bir gereklilikten çok bir tercih olduğu ve daha koordineli bir şekilde yönetilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Martin, 2012). Son olarak 2024’te kabul edilen yeni İltica ve Göç Paketi ise iltica başvurularının hızla sonuçlandırılması, geri dönüşlerin teşvik edilmesi, sınır kontrollerinin güçlendirilmesi ve üçüncü ülkelerle iş birliği yapılması gibi hususları daha da güçlendirmekte ve göçün güvenleleştirilmesi eğilimini ileri bir noktaya taşımaktadır. Göç ve göçmenlerin entegrasyonu konuları Avrupa siyasetinde giderek önemini artırmış ve Almanya’da AfD ve Fransa’da RN gibi popülist sağ partilerin yükselişindeki ana etkenlerden olmuştur. İtalya’da Başbakan Meloni’nin iktidara gelmesi de göç konusundaki söyleminin etkisi önemlidir. Bu

doğrultuda 2015-16 göç krizinde başlangıçta açık kapı politikası yürüten Almanya AB'yi büyük ölçüde yönlendirmiş ve Türkiye ile iş birliğinin önemine işaret etmiştir. Türkiye üzerinden geçişlerin durdurulması öncelikli bir konu haline gelmiştir.

Suriyelilerin göç hareketi ve sığınma taleplerinin artması ile birlikte Türkiye üzerinden Doğu Akdeniz ve Batı Balkanlar rotasını takip ederek AB'ye geçişlerde hızlı bir artış olmuştur. Almanya Şansölyesi Angela Merkel göç hareketinin durdurmak için Türkiye ile temasları artırmış ve öncesinde hiç olmadığı kadar ziyaretlerde bulunmuştur. Hatta Ekim ayında yayınlanması beklenen Avrupa Komisyonu'nun 2015 genişleme stratejisi ve ülke raporlarının açıklanmasının - hükümeti zor durumda bırakmamak için- 1 Kasım 2015 seçimleri sonrasına ertelendiği yaygın bir kanıdır (BBC Türkçe, 2015).

Şansölye Merkel 18 Ekim 2015'teki Türkiye ziyaretinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Davutoğlu ile görüşmüş ve göç ve Türkiye-AB ilişkilerinin canlandırılması konularına değinmiştir. Bu ziyarette dile getirilen konular daha sonraki mutabakatın da temel unsurları olmuştur. Merkel "mültecilerin Türkiye ve Batı'ya yönelişi ve külfet paylaşımı" konularını gündeme getirmiş ve bu alanda iş birliği ihtiyacını vurgulamıştır: "Türkiye 2 milyon mülteciyi kabul ederek güç bir görev üstlendi. Bir mülteci hareketinin olduğunu ve çoğalabileceğini ve bu hareketin Türkiye üzerinden Avrupa'ya akacağını da görüyoruz. Bu konuda Türkiye'ye destek verilmesi gerektiğini savunuyoruz." AB'nin göç yaklaşımındaki hareketlilik çerçevesi ve düzensiz göçün önlenmesinde iş birliği ve geri kabul karşılığında vizelerin kaldırılması hususu da Merkel tarafından gündeme getirilmiş ve bu konuda Almanya'nın destek vereceğini belirtmiştir. Başbakan Davutoğlu ise göçmenler konusundaki görüşmelerin önemini vurgulamış ve Türkiye'nin insan kaçakçılığına karşı birlikte çalışmaya hazır olduğunu ve Şansölye Merkel ile geliştirilen ortak eylem planının önemine dikkat çekmiştir (BBC News Türkçe, 2015).

15 Ekim tarihli söz konusu Ortak Eylem Planı (OEP), AB ve aday ülke Türkiye'nin "benzeri görülmemiş bir krizle karşı karşıya" olduğunu ve "birlikte yüzleşmeye ve üstesinden gelmeye kararlı" olduğunu belirtmektedir. "İnsanlık onuru, ortak çabalarımızın merkezinde yer almaktadır" denilirken, OEP'nin "Suriye'deki durumun yol açtığı krizin ele alınmasına yönelik olarak, koordineli çabalarla geçici koruma altındaki Suriyelilerin desteklenmesi ve göç yönetimi konularında iş birliğinin artırılması yönünde Türkiye Cumhuriyeti ve AB arasındaki mutabakatı yansıtmakta" olduğu ifade edilmektedir. OEP'nin mülteci krizi ile mücadele edebilmek için göçe yol açan sebeplerin ele alınması, Türkiye'deki Suriyelilerin ve ev sahibi bölgelerin desteklenmesi ve AB'ye yönelik düzensiz göçün önlenmesinde iş birliğinin geliştirilmesi unsurlarını temel aldığı görülmektedir. OEP'nin Türkiye AB arasındaki vize serbestliği diyalogu gibi diğer taahhütler ile de uyumlu olduğu eklenmektedir. Göç konusunda taraflar arasında üst düzey bir çalışma grubu oluşturulması ve uygulamanın Türk hükümeti, Avrupa Komisyonu ve Dış ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi tarafından izleneceği belirtilmiştir. Türkiye'nin Suriyelilere geçici koruma sağlayarak önemli bir külfet altına girdiği ve "kendi

kaynaklarından 7 milyar avrodan fazla harcama” yaptığı belirtilmekte ve AB’nin bu kapsamda yeni fonları kanalize edeceği vurgulanmıştır. Fonların “mümkün olan en esnek ve hızlı şekilde” aktarılacağı eklenmiştir. Fonların kullanılacağı alanların ortaklaşa tespit edileceği söylenmekte ve bazı sevkiyat öncelikleri sıralanmaktadır: “Acil insani yardım; hukuki, idari ve psikolojik destek; toplum merkezlerine destek; Türkiye’de buldukları süre boyunca sosyal içerilmelerinin, kendi kendine yeterliklerinin ve ekonomiye katılımlarının güçlendirilmesi ve tüm düzeylerde eğitime erişimin artırılmasını öngören eylemlere ve bunların yanı sıra altyapı ve hizmetler gibi alanlarda ev sahipliği yapan bölgeleri destekleyen eylemler...” fonların kullanımında rehberlik etmesi için Türkiye ve AB yetkililerinin “ortak ihtiyaç analizi” yapmaları da öngörülmüştür. Türkiye “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu”nu etkin bir biçimde uygulamaya devam etme, göç yönetiminin güçlendirilmesi için göçmenlerin kayıt altına alınması, geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetlerinden faydalanmaları ve ekonomiye dahil edilmelerini sağlayacaktır. OEP’nin düzensiz göçe karşı iş birliğinin ele alındığı bölümde taraflar çeşitli taahhütler altına girmiştir. Buna göre AB Türkiye’ye sığınıp AB’ye geçmek isteyen kişilere risk ve imkânlar hakkında bilgilendirme yapmak, Türkiye’de Sahil Güvenlik ve diğer kuruluşların özellikle göçmen kaçakçılığı ile mücadele etmek için desteklemek, düzensiz göçmenlerin geri dönüşleri için iş birliği yapmak, “İpek Yolu Göç Ortaklığı” çerçevesinde düzensiz göçe karşı iş birliği, Türkiye’ye FRONTEX göç irtibat görevlisi atamak, kaçakçılık ile mücadele kapsamında bilgi alışverişi, Türkiye’nin Vize Serbestisi Diyalogu (VSD) içindeki koşulları yerine getirmesine yönelik “iyi işleyen bir iltica, göç, vize ve entegre sınır yönetimi sisteminin geliştirilmesi” için mali destek sağlamak yönünde taahhütlerin altına girmiştir. Türkiye ise “Sahil Güvenlik Komutanlığının devriye ve arama ve kurtarma kapasitesinin geliştirilmesi, Bulgaristan ve Yunan makamları ile kara sınırlarında düzensiz göç ile mücadelede iş birliğinin geliştirilmesi, düzensiz göçmenlerin geri kabulüne yönelik iş birliğinin artırılması, başvurusu kabul edilen sığınmacılara mülteci statüsü tanınması için prosedürlerin tamamlanması, özellikle düzensiz göçün kaynaklandığı ülkeler söz konusu olduğunda Türkiye’nin vize politikasının VSD koşulları ile de paralel olarak AB ile uyumlaştırılması, Türk kolluk kuvvetlerinin AB kurumları ile operasyonel iş birliğini artırarak göçmen kaçakçılığı şebekelerinin bertarafı için iş birliği yapılması, FRONTEX ile iş birliğinin artırılması ve Europol’e irtibat görevlisinin atanması konularında yükümlülükler üstlenmiştir.

Söz konusu OEP 29 Kasım 2025 tarihindeki Türkiye-AB Zirvesi’inde aktive edilmiştir. 15 Aralık 2015 tarihinde Komisyon Türkiye’de geçici koruma altında bulunan Suriyeliler için bir insani kabul programı uygulanmasını önermiştir. 29 Kasım tarihli Zirvede konu sadece düzensiz göç ve mülteci boyutunda kalmamış, Türkiye’nin katılım sürecinin de canlandırılması üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla göç akınlarını durdurmanın AB ve özellikle Almanya gibi Üye Devletler açısından önemi sebebiyle hareketlilik konularının ötesinde iş birliği karşılığında tüm katılım sürecinin canlandırılması gündeme getirilmiştir. Türkiye-AB ilişkilerinin al-vere

dayalı, perakendeci veya işlemsel olarak adlandırılabilir şekilde çıkar temelli dönüşümü açısından bu süreç oldukça önemli olmuştur. AB tarafından Türkiye'ye verilen tavizler çeşitlendirilmiştir. AB'nin Türkiye'ye yönelik açılımının arkasında yatan temel neden Türkiye'nin göçün durdurulmasında iş birliği yapmasını sağlamaktır. Türk hükümeti ise AB'den gelen yoğun talepler karşısında bu durumu bir fırsata çevirmeyi düşünmüş ve AB'yi felce uğratan göç akınına kontrol altına almak amacıyla AB ile birlikte çalışmaya ikna olmak için tıkanma noktasına yaklaşmakta olan katılım müzakerelerinin canlandırılması, vize serbestliği takviminin yakın vadeye çekilmesi, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi gibi konuları da gündeme getirmiştir. Bir bakıma AB'nin aday ülke olarak Türkiye'ye uyguladığı siyasi koşulluluk mekanizmasının bir benzerini, pragmatik bir koşulluluk olarak Türkiye de AB'ye uygulamıştır. Mültecilerin Türkiye'de tutulması ve AB'ye düzensiz geçişlerin önlenmesi konusunda iş birliğini Türkiye-AB ilişkilerinin bütünüyle canlandırılmasına yönelik adım atılması şartına bağlamıştır. Kısa vadede sonuç alınsa da bu uzun soluklu olmamış ve göç hareketi kontrol altına alındıktan sonra varılan anlaşmanın birçok maddesinde ilerleme sağlanamamıştır. Bu durum aslında bize üyelik sürecinin konjonktürel gelişmelere bağlı kazanımlarla ilerletilemeyecek kadar çok boyutlu ve karmaşık olduğunu göstermektedir.

29 Kasım Zirvesi'nde Türkiye'nin katılım müzakereleri yürüten bir aday ülke olduğu teyit edilmiştir. 15 Ekim Zirvesi'nin kararları doğrultusunda Türkiye'nin üyelik sürecinin katılım müzakerelerinin canlandırılması konusunda mutabık kalmıştır. Bunun yanında iki tarafın da “ortak geleceklerinin inşası için sonuç odaklı hareket etmeye” niyetli olduğu belirtilmiştir. Sonuç metninde üzerinde mutabık kalınan diğer konular şunlar olmuştur:

- Terörizmle mücadele ve “yapılandırılmış ve daha sık üst düzeyli diyalogun önemi”
- Yılda iki defa “Türkiye-AB ilişkilerindeki gelişmeyi ele almak ve uluslararası meseleleri tartışmak için” düzenli olarak zirve toplantıları yapılması
- Ortaklık Konseyi toplantılarına ek olarak, Bakan/Yüksek Temsilci/Komiser seviyesinde kapsamlı, düzenli siyasi diyalog toplantıları yapılması
- 14 Aralık 2015 tarihinde Hükümetlerarası Konferansı toplayarak 17. Faslın (Ekonomik ve parasal politika) açılması
- Diğer bazı fasılların da açılabilmesi için Avrupa Komisyonu'nun hazırlıklar yapması ve bunları 2016'nın ilk çeyreğinde sonuçlandırması
- Türkiye'nin Vize Serbestliği Yol Haritası (VSYH) kapsamındaki koşulları yerine getirmek için çalışmalarını hızlandırması, buna mukabil Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'nin ilerlemesinin değerlendirmek için ikinci raporu 2016 Mart ayında, üçüncüsünü de sonbaharda yayınlaması
- Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması'nın 2016 Haziran ayı itibarıyla hayata geçirilmesi

- Türkiye’deki geçici koruma altındaki Suriyelilere ve ev sahibi topluluklara yönelik mali destek ve insani yardımın artırılması ve bunun için bir mali araç oluşturulması (FRIT), başlangıç olarak 3 milyar avro ek kaynak sağlanması
- AB tarafından yük paylaşımı bağlamında, yeniden yerleştirme programları ile katkı sağlanması
- OEP’nin hayata geçirilmesiyle Türkiye ve AB’nin göç sürecinin yönetimi ve düzensiz göçün önlenmesinde birlikte hareket etmesi
- Kaçakçılık ile ilgili suç ağları ile mücadele
- Türkiye ve AB arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için, iş çevrelerini biraraya getirecek bir iş platformu da dahil olmak üzere “Üst Düzey Ekonomik Diyalog Mekanizması” oluşturulması
- Enerji konusunda iş birliğinin daha da geliştirilmesi
- Gümrük Birliği’nin güncellenmesine yönelik olarak hazırlıkların başlatılması, hazırlıkların tamamlanmasından sonra ise resmî müzakerelerin 2016 sonuna doğru başlatılabilmesi

Görüldüğü gibi, göçün tetiklediği yakınlaşma başta katılım süreci olmak üzere, ilişkilerin tüm boyutlarında bir hareketlenmeye sebep olmuştur. Ancak göç konusunda Türkiye’nin AB’ye vereceği destek düzensiz göçmenlerin hareketlerinin engellenmesi ve kaynak ülkelere iade edilmeleri olarak daha muğlak ifade edilmiştir. Özellikle mülteci hukuku ve haklar açısından gri bir alana temas edilmektedir. “uluslararası korumaya ihtiyacı bulunmayan göçmenler” denilerek sığınma ve iltica hakkının çerçevesinin nasıl ve hangi süre içinde belirleneceği ve iade edilecekleri ülkenin güvenli olup olmadığı gibi birçok tartışmalı unsur bulunmaktadır. Ancak AB’nin önceliği uluslararası korumayı hak eden herkesin güvenliğinin sağlanmasından öte, hareketliliğin Türkiye sınırlarının batısına doğru taşmasının engellenmesidir. Cenevre Sözleşmesi’ne coğrafi kısıtlama getiren Türkiye’nin, doğudan gelen mülteciler için bu kısıtlamayı kaldırmadan Suriyelilere geçici koruma sağlaması Suriyelilerin Türkiye’de kalması için gerekli koşulu oluşturmuştur. Bu şekilde Türkiye’de güvenli statüde koruma altında kalabilecekleri için AB’nin bakış açısından daha da batıya ve AB’ye gitmeleri için bir neden kalmamaktadır. Özellikle Yunanistan’ın üzerindeki giderek artan baskıyı hafifletmek ve Almanya gibi ülkelerde Suriyeli göçünün popülist sağ ve ırkçı unsurlar tarafından kullanılmasını engellemek AB ve üye devlet hükümetlerinin en önemli önceliği haline gelmiştir.

3. 18 Mart 2016 Zirvesi ve AB-Türkiye Bildirisi

2015 ve 2016’da yaklaşık 550 bin Suriyeli Türkiye’den Yunanistan’a deniz yoluyla geçmiştir. 1 Ocak 31 Aralık 2016 arasında Yunanistan’a gelen göçmen sayısı 173.561 olarak kaydedilmiş, denizde ölümler ise 434 olmuştur. Aynı dönemde Orta Akdeniz rotasından İtalya’ya varan göçmen sayısı 181.436 olmuştur. Denizde ölüm rakamı ise 4.576 olarak açıklanmıştır. 2015’teki Doğu Akdeniz rotası üzerinden göç ile karşılaştırıldığında 2016’daki oranın bunun yaklaşık % 20’sine tekabül ettiği görülmektedir (IOM, 2017).

Bu azalma büyük ölçüde 18 Mart'ta Türkiye ve AB arasında varılan mutabakata bağlanmaktadır. 29 Kasım OEP ile kıyasla daha somut bir iş birliği planının uygulamaya koyulması ve geri dönüşlerin başlatılması göçmenleri ve göçmen kaçakçıları bu rotayı kullanmaktan caydırmıştır. Yoğun diyalog ve temaslar süreç içinde devam etmiş ve son toplantılar Türkiye adına Başbakan Ahmet Davutoğlu ve AB tarafında da AB Bakanlar Konseyi Dönem Başkanı Hollanda'nın Başbakanı Mark Rutte ve Almanya Şansölyesi Angela Merkel arasında yapılmıştır. AB'nin ticaret anlaşması veya vize konusundaki anlaşmalarının müzakereleri genellikle AB Konseyi'nin verdiği yetki çerçevesinde Avrupa Komisyonu tarafından yürütülür. Ancak Türkiye ile varılan uzlaşma bir uluslararası anlaşma statüsünde değildir. Normal prosedürlerin dışında yürütülmüş olan bir siyasi niyet beyanı ve bildiridir. Avrupa Parlamentosu'nun demokratik denetimi veya Avrupa Adalet Divanı'nın yargı denetimi altında değildir (Carrera ve Guild 2016; Yılmaz Elmas 2020). Bu durum gerek AB hukuku uzmanları, gerekse göç ve mülteci hakları uzmanları ve sivil toplum tarafından eleştirilmiştir. Konuyla ilgili uluslararası düzenlemeleri dikkate almadan aceleyle yürütülen pazarlıklar sonucunda varılan bir uzlaşmayı temsil etmektedir.

Mülteci veya Göç Mutabakatı olarak da anılan 18 Mart 2016 AB-Türkiye Bildirisi'ni oluşturan dokuz ana madde olduğu görülmektedir. 29 Kasım Zirvesi'ndeki faydacı ve bütüncül yaklaşım burada da devam ettirilmektedir. Türkiye üzerinden AB'ye geçen göçün yönetimi konusu Türkiye-AB ilişkilerinin genelinde bir canlanmaya yol açacak şekilde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla aslında AB'nin ilgili tek bir noktada yoğunlaşsa da Türkiye'nin konuya yaklaşımı ilişkilerin diğer yönlerinde bir canlanmaya yol açacak şekilde yorumlanmış ve müzakere edilmiştir. Zirvenin sonuç bildirisinde bu Zirve'nin Kasım 2015'ten beri yapılan üçüncü zirve toplantısı olduğu ve "Türkiye-AB ilişkilerinin derinleştirilmesine odaklanmış" olduğu belirtilmiştir. Türkiye'den Yunanistan'a geçen ve uluslararası korumayı gerektirmeyen tüm göçmenlerin geri kabulü ve göçmen kaçakçılarına karşı ortak mücadele konusunda uzlaşıldığı kesin bir dille ifade edildikten sonra daha kararlı adımlara ihtiyaç olduğu belirtilmektedir: "Kaçakçıların çalışma şekillerini sekteye uğratmak ve göçmenlere hayatlarını riske atmak yerine alternatif sunmak amacıyla, AB ve Türkiye bugün, Türkiye'den AB'ye gerçekleşen düzensiz göçü sonlandırmaya karar vermişlerdir." Bu amaçla üzerinde uzlaşılan dokuz madde sıralanmaktadır.

Birinci maddede Türkiye'den Yunan Adaları'na ulaşan düzensiz göçmenlerin kesin olarak iadesine yönelik açıklama yer almıştır. Bu maddeye göre "20 Mart 2016 tarihi itibarıyla Türkiye'den Yunan Adaları'na geçen tüm yeni düzensiz göçmenler Türkiye'ye iade edilecektir." Bu uzlaşma Türkiye üzerinden Yunan Adaları'na geçmek için yollar arayan veya insan kaçakçılarına başvuran göçmenler için caydırıcı bir ifade oluşturmaktadır. Birinci maddede geri gönderilme hususu açık bir biçimde yer alırken, bu durumun uluslararası hukuka göre yapılacağı, adalara giden göçmenlerin kayıtlarının alınacağı ve sığınma başvurularının Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ile birlikte ve "Sığınma Usulleri Direktifi" uyarınca

yürütüleceği eklenmiştir. Bu durum Türkiye ve Yunanistan arasında 2001’de imzalanan ancak etkin olarak uygulanmayan Geri Kabul Protokol’ünün efektif olarak hayata geçirilmesi anlamına gelmektedir.

İkinci maddede ise 1:1 formülü olarak adlandırılan düzenleme yer almaktadır. Buna göre Yunan Adaları’ndan Türkiye’ye geri gönderilen her bir Suriyeliye karşılık, Türkiye’de geçici koruma altında olan bir Suriyeli AB’ye yerleştirilecektir.¹ 1:1 mekanizmasının işlemesi için BMMYK, Avrupa Komisyonu, AB ajansları ve Üye Devletler iş birliği içinde olacaktır. Öncelikle AB’nin önceden almayı taahhüt ettiği 18 bin kişi ve buna ek olarak en fazla 54 bin Suriyelinin Türkiye’den AB’ye yerleştirilmesi öngörülmüştür. Geri gönderilenlerin sayısının öngörülen rakamları aşması halinde bu mekanizmanın sürdürülmeyeceği de açıklanmıştır.

18 Mart Bildirisi’nin Türkiye ve AB arasında göç ve mülteci iş birliği açısından en kritik bölümünü bu ilk iki madde oluşturmaktadır. Bildirinin devamında ise Türkiye’nin yasa dışı göç konusunda mücadele etmesi ve AB ve komşu devletlerle iş birliği içinde olması, düzensiz geçişlerin sona ermesini müteakip “Gönüllü İnsani Kabul Programı”nın uygulamaya başlanması, vize serbestisi, Türkiye’deki Mülteciler için Mali Araç kapsamındaki 3 milyar avronun ödenmesinin hızlandırılması ve 3 milyar avroluk ek fonun 2018 sonuna kadar operasyonel hale getirilmesi, Gümrük Birliği’nin güncellenmesi ve müzakerelerin canlandırılması hususlarına değinilmektedir. Türkiye’nin koşulları karşılması kaydıyla Haziran 2016 sonuna kadar vize zorunluğunun kaldırılması ve bu amaçla Türkiye’nin nisan sonuna kadar kriterleri tamamlamak amacıyla gerekli düzenlemeleri tamamlaması vurgulanmıştır. 2015 yılında dönemin Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi ve Avrupa Komisyonu’nun ticaretten sorumlu üyesi Cecilia Malmström arasındaki mutabakata istinaden hazırlıkları artırılan Gümrük Birliği’nin iyileştirilmesi konusundan da söz edilmiş ve “memnuniyetle karşılandığı” belirtilmiştir. 29 Kasım Bildirisine atıfla, 17. Faslın 14 Aralık 2015’te müzakereye açılmasının olumlu karşılandığı ifade edilmiş ve 33. Faslın (mali ve bütçesel hükümler) da Hollanda Dönem Başkanlığında açılacağı belirtilmiştir. Bildirinin son maddesi ise Türkiye ve AB’nin Suriye’deki insani koşulların düzeltilmesine yönelik iş birliği yapmasını öngörmüştür. Özellikle Suriye’den Türkiye’ye ve oradan AB’ye yönelik göçün kaynağında durdurulması için insani şartların iyileştirilmesi gereğine dayalı olarak bildiriye eklenmiştir.

Mutabakattan dokuz yıl sonra gelişmeler değerlendirildiğinde, üzerinde uzlaşılan maddelerin büyük bölümünde bir ilerleme kaydedilemediği görülmektedir. AB’nin

¹ OEP uyarınca 4 ve 8 Nisan tarihlerinde 324 kişi Yunan adalarından Türkiye’ye gönderilmiştir. Geri gönderilenler arasındaki Suriyeliler Adana’daki merkeze, diğer milliyetlerden olanlar ise yeni açılmış olan Kırklareli Pehlivan köyü Geri Gönderme Merkezi’ne sevk edilmiştir. (Mültecilerle Dayanışma Derneği basın duyurusu, “Press Release: Readmissions from Greece to Turkey: What Happens After Readmission?”, 21.04.2016, <https://multeci.org.tr/en/2016/04/21/press-release-readmissions-from-greece-to-turkey-what-happens-after-readmission-2/>)

göç konusunda Türkiye'ye duyduğu gereksinim ilişkilerin diğer alanlarındaki kriterlerin önüne geçememiş ve koşulluluk farklı formatlarda süregitmiştir. Göç konusundaki iş birliği dahi derinleştirilememiş ve külfet paylaşımı AB Mali Aracı kapsamındaki proje desteğinin ötesine geçememiştir. Bu durum işlemsel, al-vere dayalı iş birliğinin sınırlarını ortaya koymuştur (Saatçioğlu, 2020).

Sonuç

18 Mart Mutabakatı olarak adlandırılan ortak bildiri Türkiye-AB ilişkilerinin genelini ilgilendiren konulara temas etse de çıkış noktası Türkiye üzerinden AB'ye yönelen ve çoğunluğunu Suriyelilerin oluşturduğu göç hareketini durdurmaktadır. Düzensiz göçün önlenmesi ve göç yönetimi Türkiye-AB ilişkilerinde önemini giderek artırmış olup, 18 Mart Mutabakatı ile zirve noktasına çıkmıştır. Ege'deki geçişlerin sonlandırılması ve göçmen kaçakçılığı şebekelerinin faaliyetlerinin durdurulması ana önceliği oluşturmuş, bu hedefin gerçekleştirilmesi de ister istemez kendi vatanlarına geri dönüşleri savaş ve baskıcı rejim sebebiyle mümkün olmayan Suriyelilerin Türkiye'de kalması sonucunu getirmiştir. Bu durumun oluşturduğu külfet Türkiye tarafından da sayısal olarak ifade edilmiştir. AB'nin Türkiye'deki Mülteciler için Mali Aracı oluşturması ve 3 artı 3 milyar avroluk paketleri uygulamaya koyması bu külfetin karşılanmasında AB'nin katkısını ortaya koymuştur. Tabidir ki bu katkı sığınmacılara koruma sağlayarak onların eğitim, sağlık, barınma gibi her türlü meselesinin çözüme kavuşturulması sorumluluğu ile karşılaştırılmaz.

Türkiye tarafı AB'nin ve özellikle lider bir oyuncu olarak Almanya'nın artan göç ve sığınma konusundaki çaresizliğini ve Türkiye'nin iş birliğine duyduğu gereksinimi, ivmesini 2013 sonrasında kaybetmiş olan Türkiye-AB ilişkilerine yeni bir dinamizm kazandırmak ve süreci canlandırmak için fırsata çevirmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda yürütülen müzakerelerde ilişkilerin göç ile doğrudan bağlantılı vize serbestisi konusunun yanı sıra katılım müzakerelerinde yeni fasılların açılması, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi gibi önemli konu başlıkları ile de ilişkilendirilmiştir. Bu durum mülteci iş birliği üzerinden Türkiye-AB ilişkilerinde yeni bir dönemin başlayabileceği gibi bir algı yaratsa da, göç ile ilişkilendirilen diğer alanlardaki gelişmeler uzun soluklu olamamıştır. Vize serbestisinde 65 kriterin karşılanmasına rağmen, tümü sağlanamamıştır. Avrupa Komisyonu'nun olumlu tavsiyesine rağmen, nihai kararı verecek olan Avrupa Parlamentosu ve Bakanlar Konseyi kriterlerin tümü karşılanana dek vizelerin kaldırılmasını gündeme almamıştır. Bugüne kadar süreci yeniden hızlandırarak kriterleri tümüyle yerine getirmek mümkün olmamıştır. Vize serbestisi beklerken Schengen vize süreçleri daha da engelleyici hale gelmiş, randevu almakta dahi yaşanan zorluklar, gecikmeler ve redler ile ilişkilere zarar veren bir boyuta dönüşmüştür. Katılım müzakerelerine bakıldığında açılan son fasıl yukarıda 18 Mart bildirisinde ifade edilen 33'üncü fasıl olmuş ve 2018'de AB Konseyi yeni fasılların açılmasının düşünülmediğini beyan etmiştir. Türkiye'nin aday statüsü devam etse de müzakere süreci fiilen askıdadır. İlişkilerde ivme yaratması beklenen diğer husus olan Türkiye-AB Gümrük

Birliği'nin güncellenmesi ve modernizasyonu konusunda da beklentiler gerçekleşmemiştir. 2016 yılında yapılan ön hazırlıklar sonucunda Avrupa Komisyonu Konsey'den Türkiye ile müzakereleri başlatma yetkisini vermesini talep etmiştir. Ancak gerek insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokratik kriterler açısından AB'nin Türkiye'ye yönelik eleştirileri, gerekse Kıbrıs sorununun etkileri o gün bugündür Gümrük Birliği'nin yeniden müzakereye açılmasını engellemiştir. Sonuç olarak Bildiri'nin bu ana konularda ilerleme sağlamayı hedefleyen maddelerinde ilerleme sağlanamamıştır. İlişkiler göç üzerinden bir al-ver sürecine indirgenmiş, Türkiye'nin adaylık süreci devam etse de üyelik hedefinde ilerleme beklentisi zayıflamıştır. AB üyeliğinin ortak çıkarlara dayandığı doğrudur. Ancak sadece çıkarlar üzerinden işleyen bir al-ver yaklaşımı ileri bir bölgesel bütünleşme süreci olan AB'ye katılım için yeterli değildir. AB'ye üye olarak katılım ortak değerlere uyum sağlama çabasını ve ortak bir kimliğe aidiyeti de gerektirir.

Günümüzde tüm AB üyesi devletlerin ortak değerlere saygı göstermediği ve Macaristan gibi bazı Üye Devletlerin AB kurumları ile ciddi sorunlar yaşadığı görülmektedir. Sadece Macaristan'da değil ama popülist sağın yükselişte olduğu Fransa ve Almanya gibi üyelerde dahi AB karşıtı, egemenlikçi ve Avrupalılık kimliğini reddeden hareketlerin güçlenmesi söz konusudur. Bu durum AB'nin geleceği açısından tehditler içermektedir. Ancak Türkiye-AB ilişkileri açısından bakıldığında, AB'nin ortak değerleri korumakta zorlanması veya bu değerlerin uluslararası alanda savunuculuğun yapamıyor olması Türkiye'nin katılım sürecinde bu kriterlerin geçerliğini kaybettiği anlamına gelmemektedir. Bugünkü haliyle önemli bir yetki devri sürecini içeren AB üyeliği özellikle aday ülkeler açısından üyelik kriterlerini yerine getirmeye yönelik önemli bir çabayı gerektirmektedir. Üyelik kriterlerini yerine getirmek üyeliğin garantisi değildir. Çünkü AB üyesi devletlerle ikili sorunlar, kültürel mülahazalar, stratejik hesaplar da üyeliği engelleyebilir. Ancak üyelik koşullarını ihmal ederek ve AB reform sürecini gündeme almayarak üye olmak veya ilişkileri ciddi biçimde canlandırmak mümkün değildir.

Kaynakça

AB Başkanlığı. (2015, 15 Ekim). Türkiye-AB ortak eylem planı. Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/ab_iliskileri/15_ekim_2015_turkiye_ab_ortak_eylem_plani_.pdf

AB Başkanlığı. (2016, 18 Mart). 18 Mart 2016 tarihli Türkiye-AB Zirvesi bildirisini. Erişim adresi: https://www.ab.gov.tr/files/ab_iliskileri/18_mart_2016_turkiye_ab_zirvesi_bildirisini_.pdf

BBC News Türkçe. (2015, 17 Ekim). FT: AB olumsuz Türkiye ilerleme raporunu hasırlattı ediyor. Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151017_ab_ilerleme_raporu

BBC News Türkçe. (2015, 18 Ekim). Merkel: Kontrolsüz bir krizle karşı karşıyayız. Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151018_merkel_davutoglu

Carrera, S., ve Guild, E. (2016, March 16). EU-Turkey plan for handling refugees is fraught with legal and procedural challenges. CEPS. Erişim tarihi: 23.01.2025. Erişim adresi: <https://www.ceps.eu/ceps-publications/eu-turkey-plan-handling-refugees-fraught-legal-and-procedural-challenges/>

Danış, D. (2021). Dışsallaştırma-araçsallaştırma sarkacında AB-Türkiye mutabakatının 5. yılı. İçinde Beşinci yılında AB-Türkiye mutabakatı (s. 14-24). *Heinrich Böll Stiftung Türkiye Temsilciliği, Göç Araştırmaları Derneği*. Erişim adresi: <https://gocarastirmalaridernegi.org/tr/calismalar/arastirmalar/ab-tr-mutabakatinin-5-yili/197-5-yilinda-avrupa-birligi-turkiye-mutabakati>

Frontex. (2024). Migratory routes: Eastern Mediterranean. Erişim adresi: https://www.frontex.europa.eu/assets/Migratory_routes/2024_website_update/AN_NEX_Eastern-Mediterranean_up-to-2022.pdf

Frontex. (2024). Migratory routes: Western Balkans. Erişim adresi: https://www.frontex.europa.eu/assets/Migratory_routes/2024_website_update/AN_NEX_Western-Balkans_up-to-2022.pdf

Hague Institute for Global Justice. (2017, May 18). *Human act or devil's pact? Human rights aspects of migration agreements between the EU and third countries*. The Hague.

International Organization for Migration (IOM). (2017, January 6). Mediterranean migrant arrivals top 363,348 in 2016; deaths at sea: 5,079. *International*

Organization for Migration. Erişim adresi:

<https://www.iom.int/news/mediterranean-migrant-arrivals-top-363348-2016-deaths-sea-5079#:~:text=During%202015%20and%202016%20approximately,2015's%20total%20of%20853%2C%20650>

Kaya, A. (2022). *AB-Türkiye mülteci mutabakatı: Tampon ülke?* TÜSİAD Küresel Siyaset Forumu. Erişim adresi:

https://eu.bilgi.edu.tr/media/files/TÜSİAD_Küresel_Siyaset_Forumu_Makale_Dizisi_No-2.pdf

Knaus, G. (2021, Nisan). Röportaj. İçinde Beşinci yılında AB-Türkiye mutabakatı (s. 61-69). *Heinrich Böll Stiftung Türkiye Temsilciliği, Göç Araştırmaları Derneği*. Erişim adresi: <https://gocarastirmalaridernegi.org/tr/calismalar/arastirmalar/ab-tr-mutabakatinin-5-yili/197-5-yilinda-avrupa-birligi-turkiye-mutabakati>

Martin, P. (2012). Turkey-EU migration: The road ahead. *Perceptions*, 17(2), 125-144. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/816416>

Martini, L. S., ve Megerisi, T. (2023 December 14). Road to nowhere: Why Europe's border externalisation is a dead end. *ECFR Policy Brief*. Erişim adresi: <https://ecfr.eu/publication/road-to-nowhere-why-europes-border-externalisation-is-a-dead-end/>

Örücü, E. (2004 December). Seven packages towards harmonisation with the European Union. *European Public Law*, 10(4), 603-619.

Saatçioğlu, B. (2020). The European Union's refugee crisis and rising functionalism in EU-Turkey relations. *Turkish Studies*, 21(2), 169-187. <https://doi.org/10.1080/14683849.2019.1586542>

The Guardian. (2016, July 27). Hungarian prime minister says migrants are 'poison' and 'not needed'. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/2016/jul/26/hungarian-prime-minister-viktor-orban-praises-donald-trump>

Tuncer, A. C. (2024, 31 Aralık). Bakan Yerlikaya: Son 21 günde 35.000'den fazla Suriyeli ülkesine döndü. *Euronews*. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2024/12/31/bakan-yerlikaya-son-21-gunde-35000den-fazla-suriyeli-ulkesine-dondu#:~:text='D%C3%B6n%C3%BC%C5%9F%20haz%C4%B1rl%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20i%C3%A7in%20Suriyeli%20s%C4%B1%C4%9F%C4%B1nm>

[ac%C4%B1lara,114%20Suriyelinin%20%C3%BCIkesine%20d%C3%B6nd%C3%BC%C4%9F%C3%BCn%C3%BC%20a%C3%A7%C4%B1klad%C4%B1](#)

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2025). Syria refugee crisis explained. *United Nations High Commissioner for Refugees*. Erişim adresi: <https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/>

Yılmaz Elmas, F. (2020). Global actorness in question: A debate over the EU-Turkey migration deal. İçinde *Uluslararası İlişkiler, Özel Sayı: Uluslararası İlişkilerde Göçü Yeniden Değerlendirmek* 17(68), 161-177. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/26980742>

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

SURİYELİ ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KADIN VE ERKEK BAKIŞ AÇISINDAN TÜRK TOPLUMUNA UYUMU: ZORLUKLAR VE FIRSATLAR

Muzaffer Dartan*
İmre S. Ersoy**

Özet

Nisan 2011'den bu yana Türkiye'ye sığınan Suriyeliler, bugün güvenlik, ekonomi, sosyal ve kültürel gibi pek çok alanda Türkiye'nin en önemli gündem maddeleri arasında yer almaktadır. Başlangıçta Suriyeli sığınmacılar, özellikle Avrupa ülkelerine gitmek için Türkiye'yi geçiş ülkesi olarak görüyorlardı, ancak 2016 yılında Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasında imzalanan 'AB-Türkiye Geri Kabul Anlaşması' ile Avrupa'ya geçişleri engellendi. Nisan 2011'den bu yana geçen on üç yıl zarfında Suriye'deki siyasi çalkantıların bitmemesi ve geri dönüş koşullarının oluşmaması nedeniyle Suriyeli sığınmacıların bir bölümü için Türkiye'de 'kalıcı olma süreci' başladı. Dolayısıyla Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin ev sahibi toplumla birlikte yaşamalarını öngören entegrasyon (uyum) politikalarının uygulanması giderek önemli hale geldi.

Bu çalışmada, Türkiye'deki üniversitelerde öğrenim gören Suriyeli öğrencilerin ev sahibi topluma entegrasyonunun eğitim boyutu kadın-erkek perspektifinden incelenmektedir. Bu araştırmada İstanbul'da beş kamu üniversitesinde yapılan anketin bulguları ile derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgular birlikte değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucu olarak Türkiye'deki sığınmacıların en az bir bölümünün kalıcı olacağı gerçeğinden hareketle, onlara yönelik entegrasyon politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması giderek önem kazanmaktadır. Söz konusu politikaların uygulanması, hem Türk toplumunda farklı kültürlerin barış içinde bir arada yaşaması ve aynı zamanda ülke refahı açısından bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu amaçla özellikle Türkiye'de yüksek öğrenim gören Suriyeli sığınmacıların eğitimlerini başarıyla tamamlama koşullarının oluşturulması ve bir meslek sahibi olmaları, Türk toplumuna uyumları bakımından önemli bir adım olacaktır. Türk üniversitelerindeki Suriyeli öğrenciler cinsiyete göre incelendiğinde, kadın öğrencilerin eğitim olanaklarından erkeklere göre daha az yararlandıkları ve daha fazla mağduriyet yaşadıkları görülmektedir. Tüm engellere rağmen üniversite eğitimi alan ve meslek sahibi olan Suriyeli kadınların, hem Suriyeli klasik aile yapısının olumlu yönde değişiminde hem de kendilerini daha iyi ifade ederek Türk toplumuna uyumda önemli bir rol oynayabilecekleri görülmektedir.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü, E-mail: mdartan@marmara.edu.tr

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü, E-mail: iersoy@marmara.edu.tr

Giriş

Suriye’de 2011 yılından bu yana devam eden iç savaş nedeniyle büyük göç hareketleri yaşandı. 2024 yılında 22,7 milyonluk Suriye nüfusunun 13,8 milyonu yerinden edildi; bunların 7,4 milyonu ülke içinde daha güvenli bölgelere göç ederken, 6,4 milyonu başka ülkelere sığınmak zorunda kaldı. Sonuç olarak, Türkiye halihazırda 3,2 milyon nüfusla en fazla Suriyeli sığınmacıya sahip bir ülke konumundadır. Ayrıca bu sığınmacı potansiyeliyle Türkiye, küresel olarak en büyük göç rotalarından birini oluşturmaktadır.¹ Türkiye’den sonra, Suriyeli göçmenlerin en fazla sığındığı ülkelerin başında gelen Ürdün ve Lübnan’ı Almanya başta olmak üzere Avrupa ülkeleri takip etmektedir (McAuliffe ve Oucho, 2024:3).

Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasında 18 Mart 2016 tarihinde imzalanan ‘AB-Türkiye Geri Kabul Anlaşması’ sonucunda Suriyelilerin AB ülkelerine göçü durdurulurken, Türkiye’de ‘kalıcı’ hale gelmeleri süreci başlamıştır. Bu süreçte Suriyeli sığınmacılar, başta güvenlik olmak üzere ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal ve sosyolojik boyutlarıyla Türkiye’nin en önemli gündem maddesi haline gelmiştir.

Suriyeli sığınmacıların eğitim seviyeleri üniversite aşamasında radikal bir düşüş göstermesine rağmen, 2023-24 yılı itibariyle Türkiye’deki Suriyeli üniversite öğrencilerinin sayısı toplam yabancı uyruklu öğrencilerin yaklaşık beşte biri olup en büyük etnik grubu oluşturmaktadır (YÖK, 2024). Suriyeli üniversite öğrencilerinin eğitimlerini başarıyla tamamlayıp bir meslek sahibi olarak toplumsal yaşamda yer almaları, Türkiye’ye entegrasyonları (uyumları)² bakımından önemli bir motivasyon

¹ Türkiye’ye sığınan Suriyeliler için özellikle medyada ‘göçmen’, ‘mülteci’ ve ‘sığınmacı’ terimleri eşanlamlı kullanılmaktadır. Ancak bu kavramlar farklılıklar içermektedir. ‘Sığınmacı’ ile ‘mülteci’ arasındaki temel fark, sığınmacının uluslararası koruma (mülteci statüsü edinme) için resmi başvuruda bulunması ancak bu başvurunun henüz tamamlanmamış olmasıdır. ‘Göçmen’ kavramı geniş bir kavramdır ve her türlü göç hareketini kapsar. Avrupa Birliği’ne üye ülkeler ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki mülteci statüsüne ilişkin en önemli fark, Türkiye Cumhuriyeti’nin Cenevre Sözleşmesi’ne coğrafi çekince koyması ve mülteci statüsünü yalnızca Avrupa’dan gelen kişilere tanımasıdır. Bu nedenle bu makalede Türkiye yasalarına göre geçici koruma statüsüne sahip Suriyeliler için ‘sığınmacı’ terimi kullanılmıştır. Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından geçici koruma statüsü verilmiş olmakla birlikte Suriyeliler; Türkiye, Lübnan ve Ürdün başta olmak üzere pek çok ülkeye sığınan ‘zorunlu göçmenler’dir (Dartan, Ersoy ve diğerleri, 2023b).

² Göç, insan hareketliliği sonucu ikamet ettiği ülkeyi terk ederek başka bir ülkeye giden göçmenlerin, ev sahibi toplumla karşılaştığı bir süreci ifade etmektedir. Bu aynı zamanda göçmenlerin ev sahibi toplumla özellikle sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda bütünleşme sürecidir. Bu süreç genel olarak ‘entegrasyon’ veya ‘uyum’ gibi kavramlarla tanımlanmaktadır. Göç deneyimlerinin karmaşıklığı ve çeşitliliği, literatürde genel bir entegrasyon ya da uyum kavramının oluşmasının önünde engel oluşturmaktadır. Sosyolojik bir terim olarak üzerinde fikir birliği olmamakla birlikte entegrasyon ya da uyum, göçmenin ev sahibi toplumla bütünleşmesi, bir nevi yeniden sosyalleşmesi sürecidir. Bu çalışmada entegrasyon veya uyum, modern toplumlarda yaygın kabul gören şekliyle, göçmenlerin kendi

unsuru olmaktadır. Onların başarılı olması aynı zamanda Türkiye’de kalıcı olan Suriyeli toplumun da uyum sağlamasına olumlu etki yapacaktır. Nitekim birçok araştırma da bu görüşü desteklemektedir.

Kaya ve Keklik (2022: 7758) araştırmasında, Suriyeli öğrencilerin üniversite eğitimlerine devam etmelerinin sosyal uyum sürecini olumlu yönde etkilediğini ve onların diğer Suriyelilere göre daha avantajlı hale geldiklerini söylemektedir. Erdoğan ve Erdoğan (2020: 248) araştırmasına göre, Suriyeli üniversite öğrencilerinin, kendi toplumuyla sağlıklı iletişim kurlmaları, Türk toplumuna uyum sürecinde köprü rolü oynaması açısından önemlidir.

Ancak, üniversiteye gelen Suriyeli öğrenciler yükseköğretimde bilinen ‘klasik’ sorunların yanı sıra göçmen kökenli olmalarından kaynaklanan ‘spesifik’ sorunlarla da karşılaşmaları eğitimlerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu çalışmada göçün, Suriyeli üniversite öğrencilerinin Türk toplumuna uyumu üzerindeki etkileri, eğitim boyutuyla incelenmektedir. Bununla birlikte Suriyeli üniversite öğrencilerinin kadın-erkek ayrımına göre ele alınması, araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Dereli (2021: 55) araştırmasında, yüksek öğrenimin Suriyeli erkekler ve kadınların toplum içindeki konumlarını güçlendireceğini ifade etmekle birlikte, kadınların toplumdaki diğer kesimlerin güçlendirilmesi için de ayrıca çaba sarf etmek durumunda olduğunu belirtmektedir. Çuhadar vd. (2024) ise özellikle üniversitedeki Suriyeli kadınların eğitim sürecinde karşılaştıkları zorlukların araştırılmasını ve çözümler üretilmesini önermektedir.

Ancak, Türkiye’deki Suriyeli üniversite öğrencileri üzerine yapılan literatür çalışmasında, Üstübcü (2020: 87) tarafından da ifade edildiği gibi, Türkiye’deki Suriyeli sığınmacı nüfus ile ilgili kadın-erkek ayrımına fazlaca yer verilmediği görülmektedir. Cinsiyet ayrımı ile ilgili sınırlı literatürde başlıca çalışmalar; Dalaman (2022), Cankurtaran ve Albayrak (2019), Özturna (2024), Üstübcü (2020), Erçetin ve Kubilay (2018), Kaya ve Keklik (2022), Dereli (2021), Arık vd. (2024), Çuhadar vd. (2024) ile Saygılıgil (2019)’a aittir.

Bu çalışma, Suriyeli kadın ve erkek üniversite öğrencilerinin görüşlerini içeren bir anket uygulaması ve derinlemesine görüşmeleri içermekte olup, cinsiyet ayrımına ilişkin literatürdeki boşluğun doldurulmasına katkı olarak değerlendirilebilir. Bu amaçla çalışmanın girişten sonraki ilk bölümünde metodoloji, ikinci bölümünde anket bulguları, üçüncü bölümünde derinlemesine görüşmelerin bulguları ve son bölümünde ise sonuç ve öneriler yer almaktadır.

özlerinden uzaklaşmadan, ev sahibi toplumun dilini ve kültürünü öğrenerek, ev sahibi ülkede uyum içinde yaşamalarının sağlanması olarak açıklanmaktadır (Aykaç ve Karakaş, 2022: 420-421).

1. Metodoloji

Bu çalışma nicel ve nitel araştırmaya dayanmaktadır. Nicel araştırmanın temelini, İstanbul'daki beş kamu üniversitesinde (İstanbul Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi ve Yıldız Teknik Üniversitesi) öğrenim gören toplam 918 kadın ve erkek Suriyeli öğrencinin katıldığı, 27.01.2022-25.02.2022 tarihleri arasında eş zamanlı olarak çevrimiçi gerçekleştirilmiş olan 'anket' oluşturmaktadır (Dartan, Ersoy vd. 2023a).

Bu çalışmada ise söz konusu anketten seçilmiş sorulara, Suriyeli öğrencilerin kadın-erkek perspektifinden verdikleri yanıtlar ayrıca değerlendirilmektedir. Ankette soruların bir kısmında ölçüm aracı olarak 'kesinlikle katılıyorum'dan 'kesinlikle katılmıyorum'a kadar uzanan beşli Likert ölçeği kullanılmıştır.

Çalışmanın nitel kısmını ise, Suriyeli üniversite öğrencileri ile yapılan 'derinlemesine görüşmeler' oluşturmaktadır. Derinlemesine görüşmelerdeki sorular, kadın ve erkek bakış açılarını gösteren seçilmiş 'anket' sorularını tamamlar niteliktedir. Bu bağlamda, Marmara Üniversitesi'ne kayıtlı 2'si kadın (K), 2'si erkek (E) olmak üzere rastgele seçilmiş dört Suriyeli öğrenci ile Kasım 2024'de derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

2. Anket Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Bu çalışmadaki anket değerlendirmesi dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ankete katılanların demografik bilgileri, ikinci bölümde sosyo-ekonomik profilleri, üçüncü bölümde eğitim boyutu, dördüncü bölümde ise ankete katılan Suriyeli kadın ve erkek öğrencilerin bugün ve geleceğe dair düşünceleri ele alınmaktadır.

2.1 Demografik Boyutu

Ankete katılan 918 Suriyeli öğrencinin 519'u (% 56,5) erkek ve 399'u (% 43,5) kadındır.

Şekil 1: Kadın-Erkek Ayrımı

* Sıklık terimi ile ankete katılanların sayısı ifade edilmektedir.

Şekil 1 yükseköğretimdeki Suriyeliler arasında erkeklerin kadınlardan daha fazla olduğunu göstermektedir. Nitekim, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) verilerine göre de Türk üniversitelerinde eğitim gören Suriyeli erkek öğrencilerin sayısı kadın öğrencilerden daha fazladır.

Verilere göre 2023-24 döneminde Türk üniversitelerindeki toplam 60.750 Suriyeli öğrenciden 33.183'ü erkek, 27.567'si kadındır. Ayrıca, Türk üniversitelerinde Suriyeli öğrenciler 2023 yılında, 179.670'i erkek ve 122.024'ü kadın olmak üzere toplam 301.694 yabancı uyruklu öğrenci arasında en kalabalık grubu oluşturmaktadır (YÖK, 2024).

Göç İdaresi Başkanlığı verilerine göre ise 29 Ağustos 2024 tarihi itibarıyla Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin çoğunluğunu temsil eden yaş aralığında (19-24) geçici koruma statüsüne sahip 334.786 Suriyeli bulunmaktadır. Bu sayının % 47 ile 158.963'ü kadınlardan oluşmaktadır (Mülteciler Derneği, 2024).

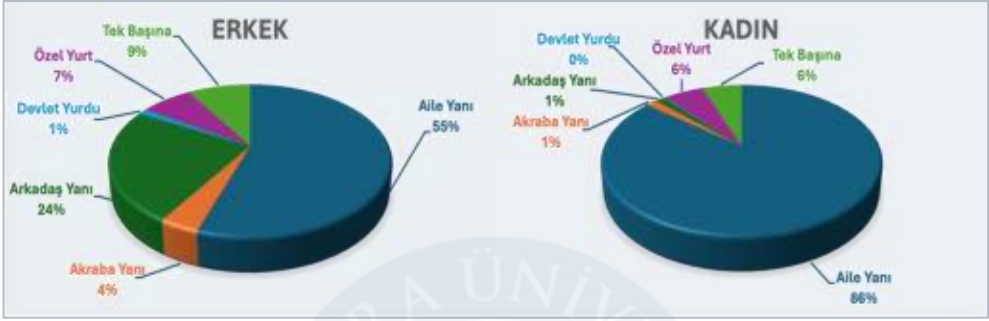
YÖK'ün 2023-2024 verilerine göre ise farklı yaş grubu skalalarında (19-24 ve üstü yaş gruplarında) Türkiye'deki üniversitelere kayıtlı 27.567 Suriyeli kadın ve 33.183 erkek öğrenci bulunmaktadır. Bu da aynı yaş grubundaki Suriyeli kadınların % 17'si ve erkeklerin % 19'una tekabül etmektedir (YÖK, 2024). Görülmektedir ki, Türkiye'deki genç Suriyeli nüfusun dörtte üçünden fazlası hâlâ yükseköğrenimin dışındadır. Bu ise birçok sosyal soruna neden olmakta ve onların Türk toplumuna uyumunu zorlaştırmaktadır. Suriyeli gençlerin eğitim almalarının önündeki sorunlar daha üniversite öncesinden başlamaktadır.³ Dalaman'a (2022: 542) göre, lise çağındaki Suriyeli gençlerin yaklaşık üçte birinin eğitim almalarının önünde çeşitli engeller vardır. Bunların başında kızların erken yaşta evlendirilmeleri, erkek çocukların ise aileye ekonomik destek sağlamak için çalışmak durumunda kalmaları gelmektedir.

2.2. Sosyo-Ekonomik Boyutu

Suriyeli öğrencilerin eğitim başarılarını etkileyen iki önemli faktör öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi yaşadıkları mekândır.

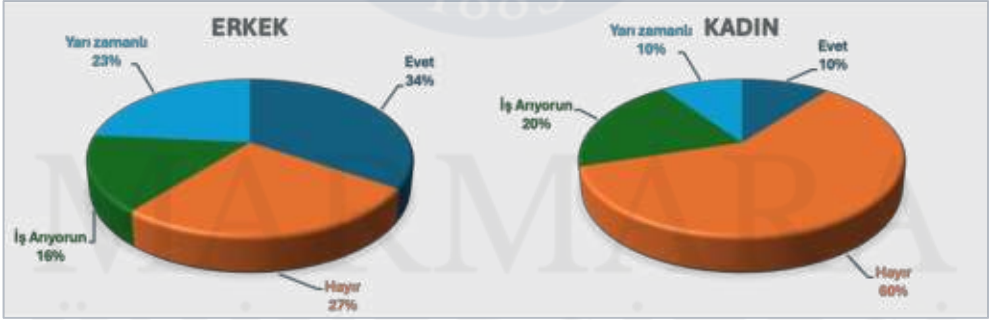
³ Resmî rakamlara göre Türkiye'de 2023-2024 eğitim-öğretim yılında ilk ve ortaöğretimdeki yabancı uyruklu öğrenci sayısı yaklaşık bir milyondur. Bu sayının da dörtte üçü Suriyeli öğrencilerden oluşmaktadır. Aynı dönemde ilkokuldaki Suriyeli öğrencilerin oranı % 90,9 olup, ortaokulda ise % 44'tür. Bu oran lise düzeyinde daha da düşmektedir. 14-17 yaş grubundaki Suriyeli gençler arasında yaklaşık iki yüz bin kadarı eğitim sürecinin dışında kalmıştır. Suriyeli öğrencilerin eğitim sürecinde sayılarının azalması ile birlikte kızlar erkek çocuklara oranla eğitim olanaklarından daha az yararlanmaktadırlar (Detaylı bilgi için bkz. Kesbiç vd., 2024).

Şekil 2: Yaşanılan Mekân

Ankete katılan Suriyeli erkek öğrencilerin % 55'i aileleri ile birlikte yaşarken, bu oran kadın öğrencilerde % 86'ya çıkmaktadır. Arık vd. (2024) "Suriyeli kadın öğrencilerin özellikle ebeveyn olmanın ve diğer aile bireyleriyle aynı evde yaşamamanın yüksek öğrenim süreçlerini olumsuz etkileyen zorluklara neden olduğunu" ifade etmektedirler.

Şekil 3: Çalışma Durumu

Ankete katılan Suriyeli kadın öğrencilerin yalnız % 10'u eğitimleri yanı sıra tam zamanlı ve % 10'u da yarı zamanlı çalışırken, erkek öğrencilerin yaklaşık üçte birinin (% 34) tam zamanlı ve % 23'ünün de yarı zamanlı çalıştığı görülmektedir.

Suriyeli üniversite öğrencileri ile ilgili yapılan bir başka çalışmada ise, öğrencilerin % 56'sının aileleri tarafından finanse edildikleri, % 40'nın hem okuyup hem çalıştığı, % 11'inin burs aldığı ve % 5'nin ise sosyal yardım aldığı görülmektedir (Erdoğan ve Erdoğan, 2020: 246).

Ankete katılan Suriyeli erkek öğrencilerin arasında yarı zamanlı ve tam zamanlı çalışanların fazla olması (% 57), şekil 2’den de görüldüğü gibi, onlara arkadaşları ile ev tutup birlikte yaşama imkânı vermektedir. Buna karşın Suriyeli kadın öğrencilerin erkeklere göre daha yüksek oranda aileleriyle birlikte yaşamasında maddi ve sosyo-kültürel nedenlerin rol oynadığı görülmektedir.

Sosyo-kültürel nedenlere örnek olarak, Şahin ve Çelik (2020: 498) cinsiyet eşitsizliğine dayanan Suriyeli aile yapısından dolayı Suriyeli kadın öğrencilerin yükseköğretimin gerekliliğini ailelerine ve çevrelerine anlatmakta zorlandıklarını ifade etmektedirler.

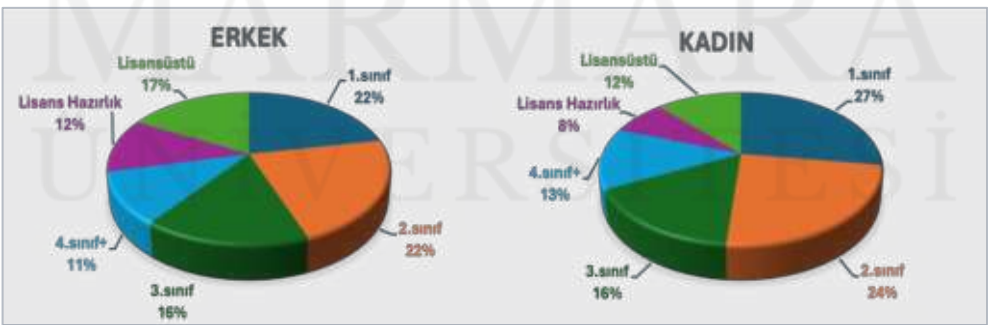
Dereli’nin (2021: 54) de ifade ettiği gibi, kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre yükseköğrenime erişimde aile kaynaklarına daha bağımlı oldukları; kadınların aksine, erkek öğrencilerin ise iş piyasasına erişim konusunda daha fazla fırsatlara sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca Suriyeli ailelerde çoğunlukla erkek çocukların eğitime öncelik verilmesi, erkek çocuklar arasında yükseköğrenime devam etme oranının artmasını sağlamaktadır.

Saygılıgil (2019: 9) de araştırmasında kadın ve erkeklerin eğitimlerine devam edememelerinin temel nedeninin ailelerinin evden çıkmalarına izin vermemesi olduğunu, kızların ilkökul eğitiminden sonra genellikle evde tutulduğunu, bakım sorumluluklarının kendilerine verildiğini ve erken yaşta evlendirildiklerini belirtmektedir.

2.3. Eğitim Boyutu

Ankete katılan Suriyeli öğrenciler Lisans ve Lisansüstü olmak üzere iki grupta toplanmaktadır.

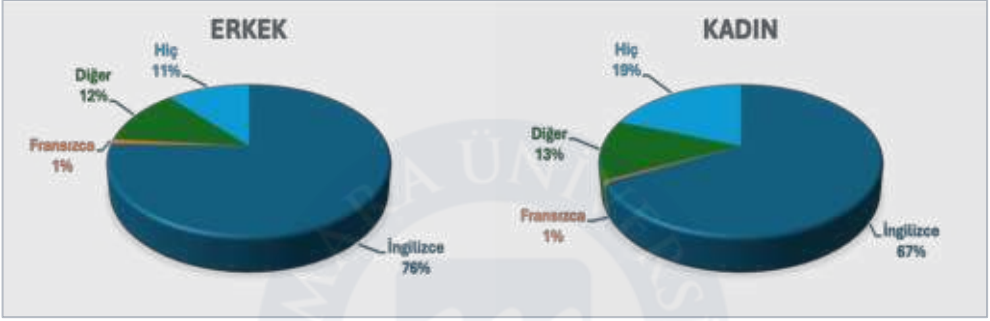
Şekil 4: Lisans-Lisansüstü Eğitim Ayrımı

Ankete katılanlardan erkek öğrencilerin % 83’ü, kadın öğrencilerin % 88’i Lisans düzeyinde eğitim almaktadırlar. Geriye kalan öğrencilerden erkeklerin % 17’si, kadın öğrencilerin ise % 12’si Lisansüstü eğitim almaktadır.

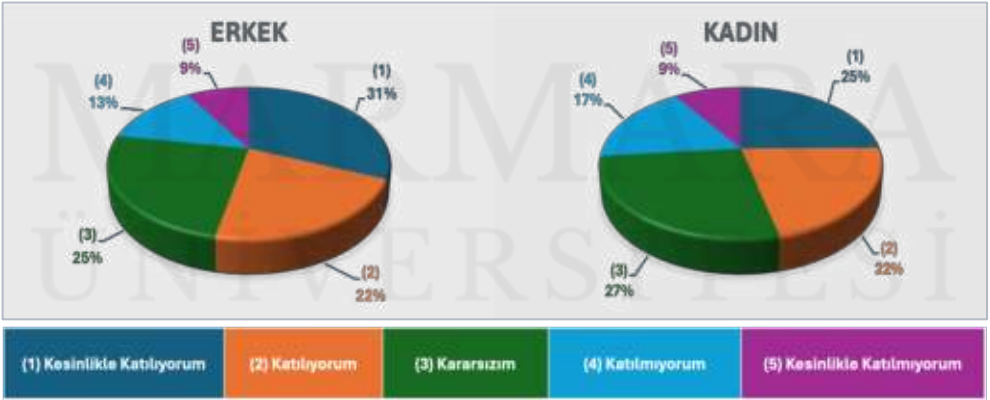
Şekil 4’te de görüldüğü gibi Lisansüstü düzeyde eğitim alan kadın öğrencilerin oranı erkek öğrencilere kıyasla daha düşüktür. Bunun nedenlerinin başında yukarıda ifade edildiği gibi maddi ve sosyo-kültürel faktörlerin rol oynadığı düşünülebilir.

Şekil 5: Bilinen Yabancı Dil

Anketin uygulandığı beş kamu üniversitesinde dersler Türkçe ve/veya İngilizce yapılmaktadır. Bu nedenle Suriyeli öğrencilerin dersleri takip edebilecek düzeyde Türkçe ve/veya İngilizce bilmeleri gerekmektedir. Bu bakımdan ana dili Arapça olan Suriyeli öğrencilerin Türkçe dışında bildikleri yabancı dil sorulduğunda, erkek öğrencilerin % 76’sı, kadın öğrencilerin ise % 67’si İngilizce bildiklerini ifade etmişlerdir.

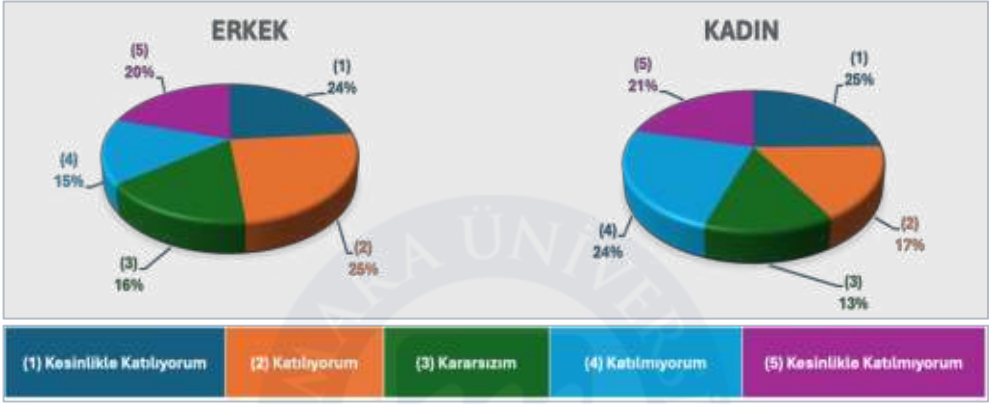
Şekil 6: İngilizce Bilgisinin Yeterliliği

Ancak Likert ölçeğinde sorulan “Türkçe dışında bildiğim yabancı dil o dilde verilen dersi takip etmem için yeterlidir” ifadesine, erkek öğrencilerin % 53’ü, kadın öğrencilerin ise % 47’si ‘katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum’ demişlerdir. Buna karşın ankete katılan öğrencilerin yaklaşık yarısının bu ifadeye, ‘kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum ve kararsızım’ yanıtlarını verdikleri dikkate alınırsa

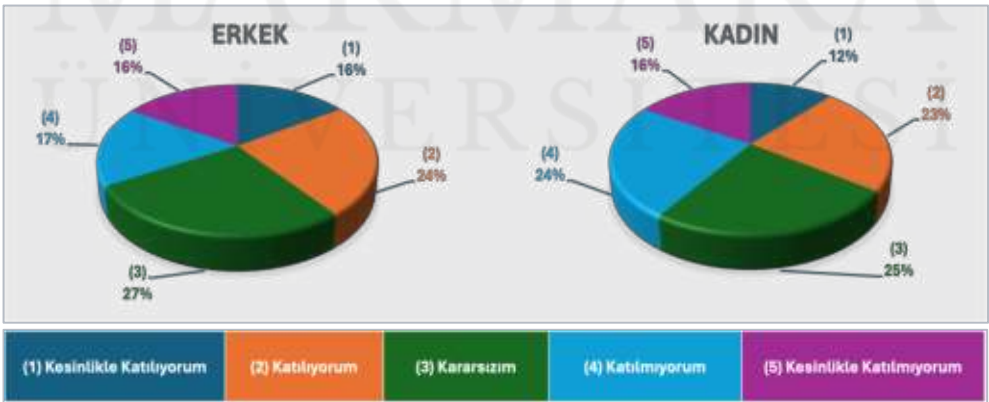
Suriyeli öğrencilerin eğitiminde genel olarak İngilizce dil bilgisi sorunu olduğu görülmektedir.

Şekil 7: Türkçe Dil Kursuna Duyulan İhtiyacın Artması

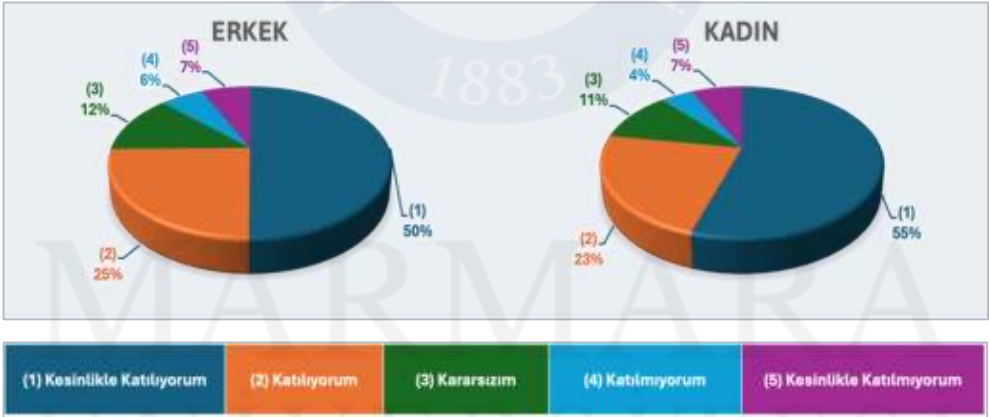
Türkçe dil bilgisine gelince, hem erkek hem kadın Suriyeli öğrencilerin bu konuda eğitim sürecinde ciddi sıkıntılarla karşılaştıkları görülmektedir. Likert ölçeğine göre yapılan ankette yöneltilen “Pandemi dönemiyle birlikte çevrimiçi Türkçe dil kursuna duyduğum ihtiyaç arttı” ifadesine, Suriyeli erkek öğrencilerin % 49’u, kadın öğrencilerin % 42’si ‘katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum’ demiştir. Buna göre erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre Türkçe derslerde daha fazla dil sorunuyla karşılaştıkları görülmektedir. Bunun yanı sıra, ankete katılan erkek öğrencilerin % 16’sı, kadın öğrencilerin ise % 13’ü bu konuda ‘kararsız’ olduklarını ifade etmişlerdir.

Şekil 8: Türk Öğrencilerden Derslerle İlgili Yardım Alınabilmesi

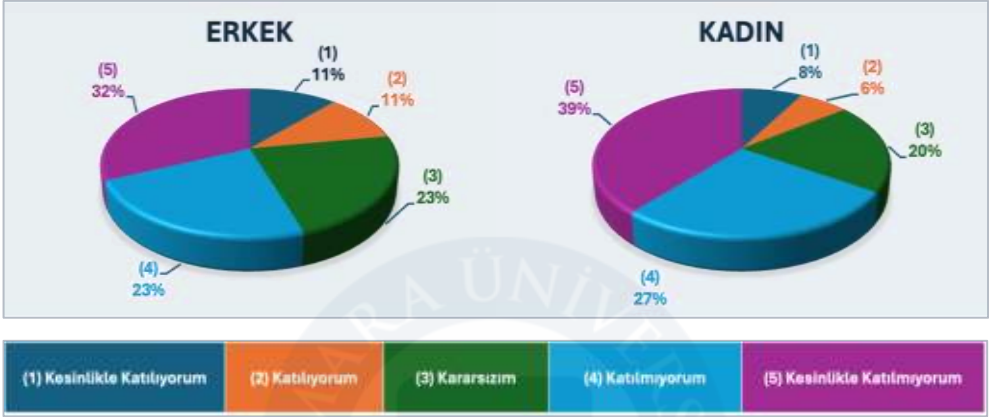
“Pandemi döneminde derslerle ilgili olarak Türk öğrencilerden yardım alabiliyorum” ifadesine, şekil 8’de görüldüğü gibi, erkek öğrencilerin % 40’ı ‘kesinlikle katılıyorum’ ve ‘katılıyorum’ demiştir. Buna karşın kadın öğrencilerde ise bu oran % 35’le sınırlı kalmıştır. Dikkat çeken bir başka sonuç ise ‘Kararsızım’ diyenlerin oranının erkek (% 27) ve kadınlarda (% 25) birbirine yakın ve yüksek olmasıdır. Diğer taraftan ‘katılmıyorum’ ve ‘kesinlikle katılmıyorum’ diyen kadın öğrencilerin oranı (% 40), erkek öğrencilere (% 33) göre daha yüksek çıkmıştır. Bu da göstermektedir ki Suriyeli kadın öğrencilerin Türk öğrencilerle diyalogu ve yardım alma olanakları erkeklere oranla daha sınırlıdır. Erdoğan ve Erdoğan’ın (2021: 158) araştırmasına göre, Suriyeli üniversite öğrencilerinin % 85’i kendi akranlarıyla sosyal ilişkilerini sürdürmekte olup, Türk öğrencilerle ilişkileri ise sınırlıdır. Erçetin ve Kubilay’a (2017: 482-484) göre, Türk öğrencilerden alınan yardımın sınırlı kalmasının başlıca nedenlerinden biri, Suriyeli öğrencilerin kendilerini dışlanmış hissetmemek için onlara mesafeli davranan Türk öğrencilerden uzak kalmayı tercih etmeleridir. Bu da Suriyeli öğrencilerin kendi içlerine kapanmalarına ve kendi kültürel değerlerini korumayı tercih etmelerine neden olmaktadır.

Şekil 9: Sınavların Test Şeklinde Yapılması

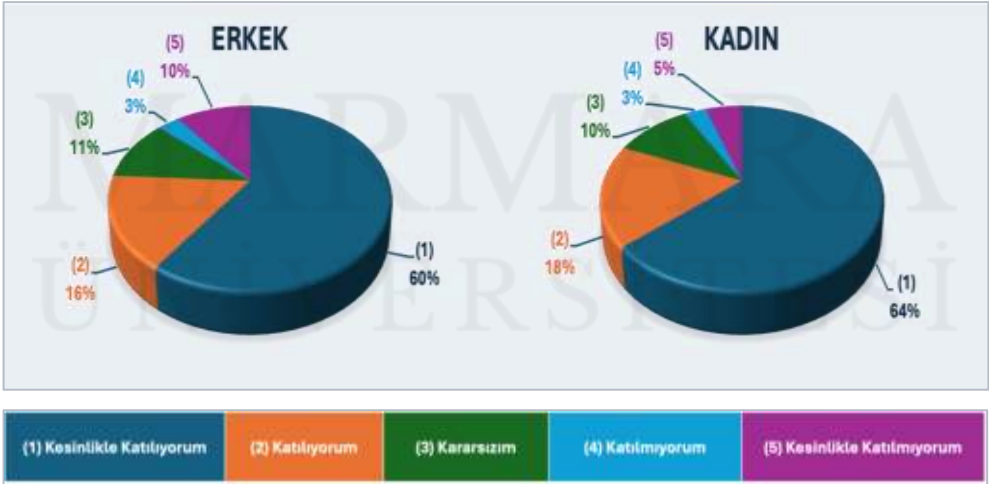
“Pandemi döneminde sınavların test şeklinde yapılması uygundur” ifadesine ankete katılan erkek öğrencilerin % 75’i ‘kesinlikle katılıyorum’ ve ‘katılıyorum’ şeklinde cevap vermişlerdir. Şekil 9’da görüldüğü gibi üzere kadınların olumlu yanıtlarının toplamı da yüksek oranda (% 78) çıkmıştır.

Şekil 10: Sınavların Sözlü Yapılması

“Pandemi döneminde sınavların yazılı yerine sözlü olmasını tercih ederim” ifadesine şekil 10’da da görüleceği üzere erkek öğrencilerin % 55’i ‘katılmıyorum’ ve ‘kesinlikle katılmıyorum’ cevabını verirken, bu oranın kadın öğrencilerde daha yüksek (% 66) olduğu görülmektedir.

Şekil 11: İdari Konularda Özel bir Birim Kurulması

Özellikle sığınmacı statüsünden kaynaklanan bürokratik işlemlerin aşılması (Göç İdaresi vb.) amacıyla Suriyeli öğrenciler için hukuki formasyona sahip ve dil bilen

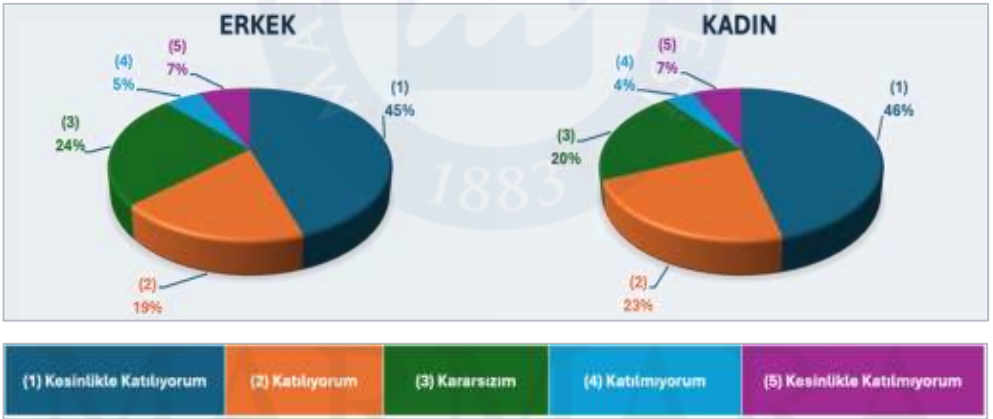
bir görevlinin bulunacağı bir İdari Birim oluşturulması, öğrencilerin işlerini kolaylaştıracak ve eğitimlerine odaklanmalarını sağlayacaktır. Ankete katılan Suriyeli erkek öğrencilerin % 76'sı ve kadınların % 82'si bu öneriye 'kesinlikle katılıyorum' ve 'katılıyorum' şeklinde cevap vermişlerdir.

2.4. Gelecek Perspektifi

Beş kamu üniversitesinde eşzamanlı yapılan ankette Suriyeli öğrencilere geleceğine ilişkin ne düşündükleri soruldu. Suriyeli öğrenciler gelecek perspektiflerine göre genel olarak üç grupta toplanmaktadır (Kayaoğlu vd. 2021: 579).

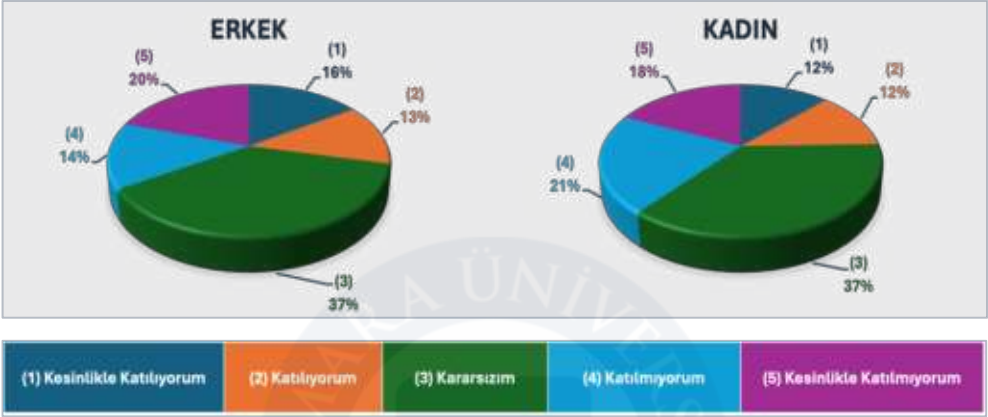
İlk olarak, eğitimlerini tamamladıklarında 'Türkiye'de kalıp kalmamak' konusundaki düşünceleri soruldu.

Şekil 12: Türkiye'de Kalma ve İş Bulma İsteği

Şekil 12'de görülebileceği üzere "Pandemi ve/veya öğrenim hayatım bitince Türkiye'de kalmak ve iş bulmak istiyorum" ifadesine erkek öğrencilerin % 64'ü 'katılıyorum' ve 'kesinlikle katılıyorum' şeklinde cevap vermişlerdir. Kadın öğrencilerin bu ifadeye verdikleri olumlu yanıt oranı (% 69) ise daha yüksektir.

Şekil 13: Mezuniyet Sonrası Suriye'ye Geri Dönme Tercihi

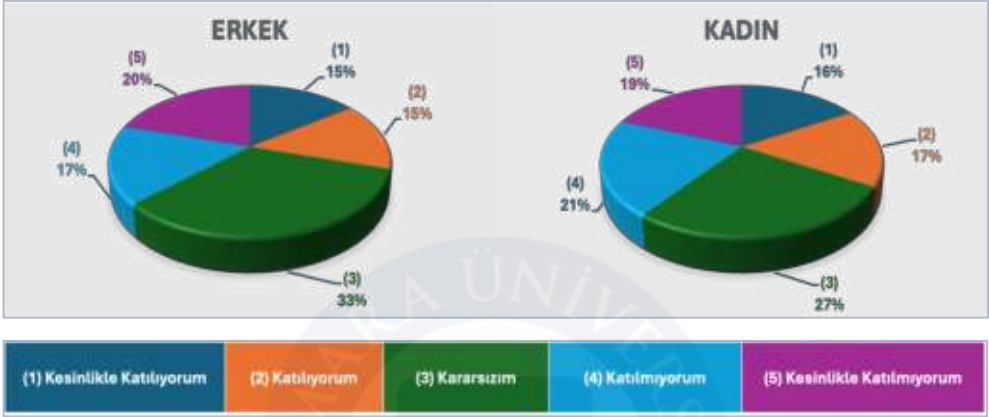

İkinci olarak, mezuniyetleri sonrasında ‘Suriye’ye geri dönüp dönmek’ konusundaki düşünceleri soruldu. “Pandemi ve/veya öğrenim hayatım bitince Suriye’ye gidip ülkemin yeniden inşa edilmesine katkı vermek istiyorum” ifadesine, şekil 13’de görüleceği gibi kadın öğrencilerin % 24’ü ‘katılıyorum’ ve ‘kesinlikle katılıyorum’ şeklinde cevap vermişlerdir. Bu oran erkek öğrencilerde daha yüksek (% 29) çıkmıştır. Dikkat çeken bir nokta ise kararsızların oranının hem kadın (% 37) hem de erkek öğrenciler (% 37) için daha yüksek olmasıdır.

Bu konuda yapılan bazı araştırmalar da benzer sonuçları içermektedir. Cankurtaran ve Albayrak’ın (2019: 94) yürüttüğü bir proje kapsamında Türkiye’de eğitilen Suriyeli sağlık aracıları kadınlar da Suriye’ye geri dönmek istemediklerini belirtmişlerdir. Bunun başlıca nedenlerini, a) “dönecek bir evin kalmadığı” b) “çocukların Türkiye’ye ve okullarına adaptasyonlarıyla birlikte burada yeni bir düzen kurdukları”, c) “geri dönünce ve geri dönüş sürecinde kendilerine zulüm edilebileceğinden korku duydukları” şeklinde açıklamışlardır.

Bir başka araştırmada ise Erdoğan ve Erdoğan (2021: 164)’ın belirttiği gibi, Suriye’de uzun süren “savaş hâlâ devam ederken, Suriyelilerin ülkelerine geri döneceklerini beklemek gerçekçi değildir.” Ayrıca Dalaman (2022: 547) da bu konudaki görüşünü, “En Suriye milliyetçisi bile aslında Suriye’de bir geleceğe kuşkuyla bakmakta, Türkiye’de veya bir Batı ülkesinde geçerli olabilecek mesleklere yönelmektedir” şeklinde ifade etmektedir.

Şekil 14: Mezuniyet Sonrasında Üçüncü Ülkeye Gitme Tercihi

Üçüncü olarak, şekil 14’de görüldüğü üzere, mezuniyet sonrasında Türkiye ve Suriye dışında bir ‘üçüncü ülkeye’ gitme tercihi sorulmuştur. “Pandemi ve/veya öğrenim hayatım bitince imkânım olursa yurt dışına gitmek istiyorum” ifadesine erkek öğrencilerin ‘katılıyorum’ ve ‘kesinlikle katılıyorum’ şeklinde verdikleri yanıtın oranı % 30 iken, bu oran kadınlarda % 33’e çıkmıştır. Yine ilgi çeken bir tespit ise ‘kararsızım’ diyenlerin oranının da yüksek olmasıdır. Kadın öğrencilerden kararsız olanların oranı % 27 iken, bu oran erkek öğrencilerde % 33 seviyesindedir.

Bir başka anket çalışmasına göre de Türk üniversitelerindeki Suriyeli öğrencilerin yarısı üçüncü ülkelere gitmek istediklerini ifade etmişlerdir. Hedefledikleri ülkelerin başında ise Kanada, Birleşik Krallık, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve İsveç gibi batı ülkeleri gelmektedir (Ergin, Wit. 2020:127).

3. Derinlemesine Görüşme Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu kısmında yukarıda yer alan seçilmiş anket değerlendirmelerinin yanı sıra Suriyeli kadın ve erkek öğrencilerin düşüncelerini daha iyi yansıtabilmek amacıyla yüz yüze görüşmeler de yapılmıştır.

Elde edilen bulgulardan, Suriyeli üniversite öğrencilerinin eğitimlerinde başarılı olmaları ve böylece Türk toplumuna uyumlarını kolaylaştırmak için bazı faktörlerin öne çıktığı görülmektedir. Bunların başlıcaları, ‘dil’, ‘eğitime katılım’, ‘önyargılarla mücadele’, ‘medya’ ve ‘yasal faktörler’ olarak sıralanabilir.

3.1. Dil Faktörü

Türkçeyi iyi öğrenmek Suriyeli öğrenciler için derslerde başarılı olmanın yanı sıra Türk öğrencilerle de sağlıklı bir diyalog kurmak açısından da önemlidir.

Derinlemesine görüşmeler yaptığımız K2'nin sınıfında bir Türk arkadaşı ile yaşadığı deneyim dikkat çekicidir:

“Üniversitede üçüncü sınıftayım. Birinci yılımda hiç Türk arkadaşım olmadı. Sınıfta tek Suriyeli idim. Türk öğrencilerinden birinin benim arkamdan alaycı ifadeler kullandığını öğrendim. Ancak daha sonra benim giderek Türkçemi geliştirmem, ders notlarını Türkçe ve İngilizce tutabilecek düzeye gelmem nedeniyle, daha önce benimle alay eden ve sabah derslerine gelmeyen Türk arkadaşın ...'cim bana tuttuğun ders notlarını gönderir misin?’ demesi, benim özgüvenimi artırmıştır. Notlarımı gönderirken geçmişî hiç yüzüne vurmادم.”

Kaya ve Keklik (2022: 7755) göçmenlerin yerel dili konuşmakta zorlanmalarının, yaşadıkları toplumla iletişimlerini engellediğini ve dışlanmalarına neden olduğunu ifade etmektedir. Bazı gruplar yaşadıkları toplumun dilini öğrenmekte diğer gruplara göre daha dezavantajlıdır. Bu gruplar arasında eğitim alma imkânları nispeten sınırlı olan kadınlar ve çocuklar özellikle öne çıkmaktadır. Dalaman'a (2022: 545) göre ise,

“Türkçe'nin hakim olduğu kamusal alanlara çıkan Suriyeli çocuk, genç ve kadınların daha iyi Türkçe öğrenme şansları olduğu anlaşılmaktadır. Evde oturan anneler ve hatta büyükkanneler sadece ana dillerini konuşabilirken, okullaşanlar dil öğrenmektedirler.”

3.2. Eğitime Katılım Faktörü

Her ne kadar Türkiye'de okula giden Suriyeli gençlerin sayısı artmakta ise de kız çocuklarının erkeklere göre daha dezavantajlı olduğu görülmektedir. Bu araştırma kapsamında derinlemesine görüşmeler yapılan Suriyeli iki kadın üniversite öğrencisi, geleneksel olarak erken yaşta evlendirilme durumuyla karşı karşıya kaldıklarını ve çalışmalarına aile içinde genelde olumlu yaklaşmadığı için anneleri gibi kız kardeşlerinin de eğitim olanaklarından daha az yararlandıklarını ifade etmişlerdir.

Nitekim yüz yüze görüşmelerde yer alan K2'nin aile içinde kız-erkek ayırımına ilişkin ifadeleri şöyledir:

“Biz iki erkek, üç kızız. Aile içinde erkek çocuklar daha imtiyazlı. Hem maddi hem de örf adetlerimizden dolayı eğitim önceliği hep erkek çocuklarda. Ben de aile içerisinde uzun mücadeleler sonrasında üniversiteye gidebiliyorum. Dışarıda çalışmama sıcak bakılmıyor. Babam ancak okuduğum alanda iş bulabilirsem çalışmama izin vereceğini söyledi. Ben şu anda ailemin desteği ile okuyorum. Hatta bir ara ‘Babam bir an önce mezun ol çünkü ödeyemiyorum, seni yol ortasında bırakabilirim’ dedi.”

Bu çalışmadaki yüz yüze görüşmelerde yer alan K1 ve K2, ailelerine rağmen kendi mücadelelerinin üniversite eğitimi almalarında belirleyici rol oynadığını belirtmişlerdir. Bu sayede hem kız kardeşlerinin hem de yakın çevrelerindeki

Suriyeli kızların eğitiminde motive edici bir unsur haline geldiklerini ifade etmişlerdir.

Diğer yandan, Türkiye’de eğitim gören Suriyeli kadınların sayısı – erkeklerin gerisinde olmasına rağmen – giderek artmaktadır. Bu da geleneksel Suriyeli aile yapısının kız çocukları lehine değişimini sağlamaktadır.

“Türkiye deneyimi, onlara anneleri gibi özel alanda kalıp çocuk, yaşlı ve ev işlerine bağlı kalmama gibi bir seçeneği öğretmiştir. Türkiye’de kadınların kamusal alanda kendi ayaklarının üzerinde durduklarını görmeleri önemli bir örnek olarak Suriyeli genç kadınların önlerinde durmaktadır” Dalaman (2022: 547).

Dil ve eğitim faktörlerinin Türkiye’deki Suriyeli toplumun ev sahibi topluma uyumunda iki temel kriter olarak öne çıktığı görülmektedir. Eğitim olanaklarından faydalanan ve Türkçeyi iyi öğrenen Suriyeli öğrencilerin daha çok sosyalleşmesinin, Özturna’nın (2024, 65-67) da dikkat çektiği gibi, özellikle kadınların toplumda var olan önyargılarla mücadelesinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

3.3. Önyargılarla Mücadele Faktörü

Önyargılarla mücadele, Suriyeli sığınmacıların Türk toplumuna entegrasyonunun bir *sine qua non* koşuludur. Suriyeli üniversite öğrencileri kampüs yaşamlarının yanı sıra sosyal yaşamda da bazı olumsuzluklarla karşı karşıya kaldıklarını ifade etmektedirler. Suriyeli öğrencilerin kampüs yaşamında karşılaştıkları olumsuz tutumlar arasında sıkça rastladıkları somut örneklerden biri öğrenci kulüpleri ile ilişkileri olmuştur. Bu çalışma kapsamında yapılan derinlemesine görüşmelerde E2 şu örneği vermektedir:

“Sosyal bir kulüpte yer almamın üniversite eğitimine uyum sağlamakla yakın bir ilişkisi olduğunu düşünüyorum. Bu amaçla bir kulübe üye olmak istedim, ‘Pek bir şey yapmıyoruz’ diyerek bana sıcak davranmadılar” demiştir.

Diğer yandan Erçetin ve Kubilay (2018: 483) kadın öğrencilerle yaptıkları derinlemesine görüşmede öğrencilerden birinin şu ifadesine yer vermektedir: “Üniversitedeki sosyal kulüpleri biliyorum ama üye olmayı hiç düşünmedim. Ben katılmak istesem bile bizi üye almayabilirler”.

Suriyeli üniversite öğrencileri ‘ötekileştirilme’ hissini zaman zaman derslerde de yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu çalışmada yapılan yüz yüze görüşmelerden birinde E2’nin verdiği şu çarpıcı örnek dikkat çekicidir:

“Ekoloji dersinde -ilk sene ilk ders- Hoca Türkiye’de ekoloji konusunda yaşanan başlıca sıkıntıların neler olduğunu sordu. Bir kız öğrenci (Benden başka sınıfta yabancı yoktu, benim de yabancı olduğumu bilmiyorlardı.) ‘mültecilerden kaynaklanıyor’ dedi. Ayrıca diğer öğrenciler, ‘Bunlar hastanede beklemiyor, kira ödemiıyor, üniversiteye sınavsız giriyor ve

devletten destek alıyorlar’ diye devam ettiler. İçimde fırtınalar koptu. 60-70 öğrencinin olduğu bir sınıfta Hoca da dahil olmak üzere kimse beni savunmadı.”

Bu çalışmada yapılan bir diğer yüz yüze görüşmede ise K1, Suriyeliler hakkındaki yanlış bilgilerden kaynaklanan önyargılar karşısında kendilerini iyi ifade edemediklerinden şöyle yakınmaktadır:

“Suriyeli öğrencilerin üniversiteye sınavsız girdiğine dair yanlış bir algı var. Ben üniversiteye YÖS Sınavı ile girdim. Türk vatandaşı olduğum halde Türk öğrencilerden on kattan fazla harç bedeli ödüyorum. Bunu ödeyemediğim için bu sene eğitimimi dondurdum. Çalışıp, para biriktirip, seneye devam etmek istiyorum.”

K1 kampüs hayatında Türk arkadaşlarıyla ilişkilerini ise şöyle ifade etmektedir:

“Zorunlu olmadıkça Türk arkadaşlarımla pek birlikte olmuyorum. Genelde Suriyeli arkadaşlarımla beraberim. Ancak ders notlarımın paylaşımı söz konusu olduğunda Türk arkadaşlar irtibata geçiyor. Tanıştığım Türk arkadaşlarım da hiçbir zaman beni çay kahve içmek için bir yere giderken çağırıyorlar. ‘Ötekileştirilme’ duygusunu evimizde de paylaşıyoruz. Kardeşimin de okulda yaşadığı bir olay bizi yakından etkiledi. Kardeşim 11. sınıfta sınıf başkanı seçildi. Öğretmen, ‘seçe seçe bir Suriyeliyi mi sınıf başkanı seçtiniz’ demiş.”

Yüz yüze görüşmelere katılan E1 de kampüs yaşamıyla ilgili olarak şunları söylemiştir: “Ders dışında Türk ve Suriyeli öğrenciler kantinde ayrı ayrı gruplar halinde oturuyorlar. Onlar bize yakınlık gösterebilirler, biz de buna olumlu cevap veririz. Ama pek mümkün olmuyor.”

Suriyeli üniversite öğrencilerinin yaşadığı ‘ötekileştirilme’ duygusunun kampüs yaşamıyla sınırlı olmadığı, üniversite dışında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmadaki yüz yüze görüşmelerde yer alan K1, kampüs yaşamında ve toplumsal yaşamda karşılaştığı zorlukları mukayese ederek, “Toplumda Suriyelilere karşı önyargıyı hissediyorum. Kampüse geldiğimde ise kendimi daha iyi hissediyorum” demiştir.

Erçetin ve Kubilay (2018: 483) da araştırmasında Suriyeli bir üniversiteli kadın öğrencinin şu benzer ifadesine yer vermektedir: “Kampüsteyken kendimi daha güvende hissediyorum ama dış dünya bizim için, özellikle de kadınlar için daha tehlikeli. Maalesef tacizle karşılaşma ihtimalimiz var.”

Bu çalışmada yapılan yüz yüze görüşmelerde yer alan K1’in Türkçeyi çok iyi bilen bir Türk vatandaşı olarak toplumda yaşadığı ‘ötekileştirme’ duygusunu ifade ettiği şu sözler çarpıcıdır:

“Toplu taşımada bir şeyler okumayı seviyorum. Arapça kitap okuyamıyorum, çünkü sözlü tacize uğramasam bile sadece Arapçayı görüp

Suriyeli olduğumu düşünerek ters bakacaklar diye çekiniyorum. Gene benzer duygularla cep telefonumdan Arapça mesajlaşırken telefon ekranımı karartıyorum. Hatta ters bakışlardan korunmak için eşarbımı bile Suriye usulü değil, Türk usulü bağlıyorum.”

Bir diğer yüz yüze görüşmede ise K2'nin ifadeleri K1'i tamamlar niteliktedir.

“Metroda Arapça yerine sadece Türkçe ve İngilizce kitaplar okuyorum. Toplu taşımada, annem sadece Arapça bildiği için telefonu açmıyorum. Kardeşim aradığında ise telefonu açıyorum, çünkü Türkçe konuşuyoruz.”

Gene yüz yüze görüşmelerde, toplumdaki önyargıların Suriyelilerin giderek hassasiyetlerinin artmasına neden olduğu görülmektedir. Nitekim E1,

“Uzun süredir tanıştığım kız arkadaşımın beni ailesine tanıstırmamasının nedeninin Suriyeli olmamla ilgili olduğunu düşünüyorum” demiştir.

Bu hassasiyetlere bir örnek olarak da E2'nin şu ifadesi dikkat çekicidir:

“Bir Türk öğrencinin saç şekli bozulmuşsa arkadaşları ona ‘Suriyeli gibi olmuşsun’ diyorlar.”

Bu çalışmada yapılan yüz yüze görüşmelerden açıkça anlaşılmaktadır ki, ister kadın ister erkek olsun Suriyeli üniversite öğrencileri – her ne kadar kampüs yaşamında daha az hissedilse de – hem üniversite yaşamında hem de toplumda önyargılarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu da onların eğitimlerini tamamladıktan sonra Türkiye’de kalıp kalmama kararlarını doğrudan etkilemektedir. Nitekim yüz yüze görüşme yapılan E2, “Eğer bana insan gibi davranılırsa Türkiye’de kalırım” demiştir.

3.4. Medya Faktörü

Hiç şüphesiz gerek üniversite yaşamında gerek toplumda Suriyelilerin karşı karşıya kaldığı önyargıların oluşmasında medya önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim bu çalışmada yapılan yüz yüze görüşmelerde, kadın ve erkek Suriyeli öğrenciler medyada çıkan haberlerden rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir. K2'nin bu konudaki görüşleri şöyledir:

“Suriyelilerin geri gönderileceği konusunda haber programları beni öyle yıldırıldı ki derslerimi ihmal etmeme ve not ortalamamın düşmesine neden oldu. Okuma isteğimi köreltti. Oysa ben başarılı olmak ve Suriyeli genç kızlara da eğitimlerinde örnek olmak istiyorum.”

K2 ayrıca medyadaki haberlerden nasıl olumsuz etkilendiği konusunda da şu örneği vermiştir:

“Türkiye’nin herhangi bir yerinde Suriyelilerle ilgili bir olay olduğunda, Kayseri’deki olaylar gibi, bana Instagram’dan küfürler yağdırdılar, takipten çıkardılar. Türkiye’deki üniversite öğrencileri bile bana hakaret ettiler. Kayseri’deki olayla benim ne ilişkim var?”

K1 de,

“Türklerle ilişkilerde medya önemli rol oynuyor. Türkiye’de mesela ev ararken yabancı istemiyoruz diye açık açık söylüyorlar” diyerek medyadan yakınmıştır.

K1 ayrıca,

“Suriyeliler, kendileri hakkında Sosyal Medyada özellikle Facebook’da yer alan önyargılı ifadeleri görünce bundan çok rahatsız oluyorlar” demiştir.

E2 ise,

“Medyada yabancı düşmanlığını körükleyen yalan haberlere karşı yasal engel getirilmesini” önermektedir.

Yüz yüze görüşmeler göstermektedir ki, medya toplumda birlikte yaşama kültürünün gelişmesi, diyalog ve karşılıklı anlayışın oluşması için kamuoyunun bilinçlendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, birçok araştırma sonuçları göstermektedir ki medyada çıkan olumsuz haberler ve medyada yer alan bazı politik söylemler Suriyeli öğrencilerin Türk toplumu ile ilişkilerini olumsuz etkilemekte ve entegrasyon süreçlerini zorlaştırmaktadır.

“Bazı siyasetçilerin Suriyeli göçmenler hakkında ağır ve bazen de kutuplaştırıcı yorumları, Türkiye’de zaten karmaşık olan göçmen sorunlarını daha da yönetilemez ve kontrolden çıkmış hale getiriyor” (Kurter ve Balun; 2022:1307).

3.5. Yasal Faktörler

Bu çalışma kapsamında yaptığımız yüz yüze görüşmelerden ortaya çıkan önemli bir sorun da ‘yasal sınırlamalardır’. Bilindiği üzere, Suriyeliler Türkiye’de sığınmacı statüsünde yaşamakta olup, buldukları şehirdeki hareketlilikleri yasal olarak sınırlandırılmıştır. Buna göre yasal olarak ikamet etmekte oldukları il dışına çıkmak veya ikamet ettikleri il içinde bir ilçeden diğerine taşınmak izne tabidir. Yüz yüze görüşmelerden, bu yasal sınırlamaların Suriyeli öğrencilerin hem eğitim durumlarını hem de sosyal yaşantılarını olumsuz etkilediği görülmektedir.

K2 eğitimi ile ilgili olarak şu örneği vermektedir:

“Eğitimimle ilgili herhangi bir etkinliğe, mesela yaz kursuna katılmak amacıyla il dışındaki başka bir üniversiteye gitmem gerektiğinde yasal engelle karşılaşıyorum. Ayrıca, aynı il içinde bir ilçeden diğerine taşınmamız da yasak çünkü hangi ilçede Göç İdaresi’ne kayıtlıysan orada kalman gerekiyor. Bu da benim eğitimimi olumsuz etkiliyor çünkü İstanbul’un Avrupa yakasında oturuyorum, üniversiteye ise Anadolu yakasında gidiyorum. Taşınmama müsaade edilmediği için yolda çok

zaman kaybediyorum. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı bir an önce Türk vatandaşlığına geçmek istiyorum.”

E2 ise yasal sınırlamaların ailevi ilişkilerini nasıl olumsuz etkilediğine dair şunları söylemektedir:

“Ankara'da yaşayan kız kardeşimi görmek için şehir dışına çıkmama izin verilmiyor. Bu durum, Ankara'dan ayrılması yasak olan kız kardeşim için de geçerli. Bu nedenle, şehir dışına çıkamadığım için İstanbul bana büyük bir hapisane gibi geliyor.”

Bu açıklamalardan görülmektedir ki, Suriyeli öğrenciler hem sosyal yaşamlarını sürdürmek hem de eğitim seviyelerini yükseltmek amacıyla hareketliliklerini sınırlandıran yasal engelleri aşmak için bir an önce Türk vatandaşlığına geçmeyi bir çıkış yolu olarak görmektedirler. Ancak vatandaşlığa geçmek uzun süreli bir prosedürü içerdiği için Suriyeli üniversite öğrencilerinin bu talepleri kısa vadede pek olası görünmemektedir. Bunun yerine üniversite öğrencisi Suriyelilere en azından eğitimle ilgili aktivitelere katılmalarına müsaade eden kısa süreli ‘il dışına çıkış belgesi’ verilebilir. Bu da Türk arkadaşları ile birlikte aynı aktivitelere katılabileceklerinden, şüphesiz ki onların eğitim süreçlerini olumlu yönde etkileyecektir.

Sonuç ve Öneriler

Nitel ve nicel araştırmadan elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde öne çıkan hususlar şu şekilde sıralanabilir:

- Türkiye’deki Suriyeli nüfusun en azından bir bölümünün kalıcı olacağından hareketle, Türk toplumuna uyumlarını sağlayan ve böylece bir arada yaşama koşullarının oluşturulmasını hedefleyen ‘Entegrasyon Politikalarının’ hayata geçirilmesi giderek önem kazanmaktadır.
- Disiplinler arası bir özellik taşıyan ‘entegrasyon politikalarında’ eğitim faktörü belirleyici bir rol oynamaktadır. Türkiye’de kalıcı olan Suriyelilerin ev sahibi ülkeye uyumlarında Suriyeli üniversite öğrencileri ‘katalizör’ rolü oynamaktadır. Bu da Türkiye’deki Suriyeli üniversite öğrencilerinin eğitimlerini başarıyla tamamlamaları ve bir meslek sahibi olarak Türkiye’de toplumsal yaşamda yer almaları ile doğrudan ilişkilidir.
- Suriyeli üniversite öğrencilerine yönelik ‘entegrasyon politikalarının’ başarılı bir şekilde uygulanmasında, Suriyeli aile yapısı ve kültürel faktörler birlikte değerlendirildiğinde, erkeklerin yanı sıra kadınların da eğitim sürecine dahil edilmesi belirleyici rol oynayacaktır.
- Suriyeli ailelerde genelde kız çocuklara oranla erkek çocuklara daha ayrıcalıklı bir yer verilmesi nedeniyle, aileler eğitim konusunda tercih yapmak zorunda kaldıklarında, erkek çocuklarına öncelik vermektedirler. Bu tercihin temel

nedenleri arasında maddi durumun yanı sıra kızların erken yaşta evlendirilmesi gibi geleneksel-kültürel faktörler de yer almaktadır.

- Türkiye'de Suriyeli gençlerin eğitim sürecine katılım oranı Türk öğrencilere göre daha düşük olmakla birlikte, bu oranın Suriye'deki eğitime katılım oranından daha yüksek olduğu görülmektedir. Bundan hareketle, sayıları her ne kadar erkeklerden daha az olsa da, Türk üniversitelerindeki Suriyeli kadın öğrencilerin tüm engellere rağmen eğitim sürecinde yer almaları ve bir meslek sahibi olarak toplumda kendilerini ifade edebilmeleri geleneksel Suriyeli aile yapısında değişikliklere neden olmaktadır.
- Suriyeli üniversite mezunu kadınların başarılı olması, hem aile içerisinde daha küçük yaştaki kız kardeşleri için, hem de Suriyeli akrabaları ve yakınlarının kız çocukları için 'motive edici' bir örnek teşkil etmektedir. Bu durum Suriyeli kızların eğitim almalarına karşı olan aile içindeki direnci aşarak 'kabuklarını kırma' sürecini hızlandırmaktadır.
- Bu süreç, bir zincirin halkaları gibi, Suriyeli kadınların üniversite eğitimlerini tamamladıktan sonra bir meslek sahibi olarak toplumsal hayata katılımını engelleyecek 'erken evlendirilme ve/veya çalıştırılmama' gibi aileden gelen bir diğer direncin aşılmasında önemli bir rol oynayacaktır.
- Suriyeli üniversite mezunu kadınların meslek sahibi olarak sosyal hayatta yer alma isteğinde, Türk kadınının sosyal yaşamda üstlendiği aktif rol de etkili olmaktadır. Türk kadının örnek olması, Suriyeli üniversite öğrencilerinin cinsiyet temelli eşitsizliğin eğitim ve çalışma yaşamına katılımı sınırladığı bir aile yapısından geliyor olmaları ile yakından ilgilidir.
- Suriyeli üniversite öğrencilerinin, özellikle de kadınların, üniversite hayatındaki başarıları ve sonrasında Türk toplumuna entegrasyonları için aşağıdaki koşulların ivedilikle hayata geçirilmesi önem kazanmaktadır:
 - a) Türkçe dil bilgilerini geliştirmelerinin sağlanması,
 - b) Eğitimlerini başarıyla tamamlamaları için gerekli desteğin verilmesi,
 - c) Önyargılarla mücadele edilebilmesi ve karşılıklı anlayış için diyalog ortamının oluşturulması (bu bağlamda ilk aşama olarak öğrenci kulüplerinin (yönergeleri yeniden tanımlanabilir),
 - d) Medyadaki tek taraflı haberlerin önüne geçilmesi için yayın organlarının temsilcileri ile iletişimlerinin sağlanması,
 - e) Göç İdaresi'ne kayıtlı oldukları il dışındaki diğer üniversitelerde düzenlenen akademik ve sosyal etkinliklere katılmalarının sağlanması ve ayrıca üniversiteye ulaşımını kolaylaştırmak amacıyla kayıtlı oldukları ilçeden bir başka ilçeye taşınmalarına izin veren yasal düzenlemenin yapılması.

Yukarıda tanımlanan söz konusu faktörler dikkate alınarak atılacak adımlar, Suriyeli üniversite öğrencilerini hem eğitimlerinde motive edecek, hem de Türk toplumuna karşı daha sıcak duygular beslemelerini sağlayacaktır. Bu çalışma kapsamında yüz yüze yapılan görüşmelerde en dikkat çeken noktalardan biri de, Suriyeli üniversite öğrencilerinin “Biz iletişime açığız, yeter ki Türkler bizi aralarına alsınlar” ifadesidir. Olumlu adımların atılması, Suriyeli üniversite öğrencilerinin çoğunluğunun eğitim sonrası yurt dışına gitme eğilimlerini azaltacağı gibi (bkz. Şekil 14), aynı zamanda onların birer meslek sahibi olarak Türk toplumuna uyum sağlamalarını da motive edecektir.

Eğitimlerini başarıyla tamamlayan Suriyelilerin, Türk toplumuna da uyum sağlamış olarak, Suriye'nin yeniden inşa sürecinde önemli bir rol oynayabileceği göz önünde tutulmalıdır. Dünya pazarlarında rekabet edebilecek kapasiteye sahip Türk şirketleri, pek çok sektörde harap olan Suriye'nin yeniden inşasında hiç şüphesiz yer almak isteyecektir. Bu süreçte Türkiye'deki Suriyelilerin yer alması, Türk yatırımlarının başarıyla gerçekleşmesi için Suriye'deki resmî ve özel kuruluşlarla iyi ilişkilerin sürdürülmesi ve ayrıca Türk mal ve hizmetlerine karşı Suriye'deki kamuoyunda güven oluşması gibi konularda önemli bir ‘köprü’ vazifesi görebilir.

Suriyeli üniversite öğrencilerinin Türk üniversitelerine dağılmış olduğu dikkate alındığında, eğitimini başarıyla tamamlamış ve meslek sahibi olan Suriyeli nüfusun Türk toplumuna kazandırılması açısından yukarıda sayılan unsurların üniversitelerde uygulanması giderek daha öncelikli hale gelmektedir. Bu nedenle, Türkiye’de giderek kalıcı hale gelen Suriyelilere yönelik ‘entegrasyon politikalarının’ uygulanması, ev sahibi toplum açısından önem kazanmaktadır. Bu politikaların hayata geçirilmesinde ilk adım olarak Suriyeli üniversite öğrencilerine yönelik Türkiye'deki tüm üniversiteleri kapsayacak bir ‘entegrasyon modeli’ hayata geçirilmelidir. Bu amaçla, başlangıç aşamasında geliştirilecek bir ‘uyum modeli’nin pilot olarak seçilecek bir ya da daha fazla üniversitede uygulanabilirliğinin test edilerek somutlaştırılması, hedeflenen entegrasyon politikalarının başarısının önkoşuludur.

Kaynakça

Arık, F., Fidan, Ç., ve Hoş, R. (2024). Higher education for Syrian refugee students in Türkiye: challenges and expectations. *Globalisation, Societies and Education*, 1-12. <https://doi.org/10.1080/14767724.2024.2330377>

Aykaç, S. A., ve Karakaş, M. (2022). Entegrasyon, asimilasyon ve uyum kavramları arasından Türkiye'nin seçimi. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi, Göç ve Mültecilik Özel Sayısı*, 419-429. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2455564>

Cankurtaran, B., ve Albayrak, A. (2019). Suriye'den Türkiye'ye kadın olmak. İçinde B. Özvarış ve T. Erdost (Eds.), *Kadın ve göç*. Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi. Erişim adresi: https://huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/suriyedenturkiyeye_TR_210519.pdf

Çuhadar, P., Çirkin, Z., ve Sakız, H. (2024). Career aspirations of refugee women in Turkey within the context of higher education. *Higher Education Policy*. <https://doi.org/10.1057/s41307-024-00360-5>
Erişim adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14767724.2024.2330377>

Dalaman, Z. B. (2022). Suriyeli kadın üniversite öğrencilerinin oluşturduğu yeni kadın kimliği. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi. Göç ve Mültecilik Özel Sayısı*. 531-555. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2349970>

Dartan, M., Ersoy, İ. S., Şirin, N. A., ve Deniz, P. (2023a). *Suriyeli üniversite öğrencilerinin Türkiye'ye uyumu: Covid-19 salgını sürecinde İstanbul'da beş kamu üniversitesinde gerçekleştirilen ampirik bir çalışma*. (s. 1-157). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınevi.

Dartan, M., Ersoy, İ. S., Şirin, N. A., ve Deniz, P. (2023b). Marmara Üniversitesi'ndeki Suriyeli öğrencilerin pandemi döneminde uygulanan hibrit eğitimde yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 31(1), 1-36. <https://doi.org/10.29228/mjes.439>

Dereli, B. (2021). *The role of higher education in refugee integration: The case of Syrians in Turkey* (Doktora tezi, Universitat Pompeu Fabra). Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/10803/672985>

Erçetin, Ş. Ş., ve Kubilay, S. (2018). Being a refugee university student in Turkey from the perspective of Syrian female students. In Ş. Ş. Erçetin and N. Potas (Eds.), *Chaos, complexity and leadership* (s. 475-486). Cham, Switzerland: Springer.

Erdoğan, A., ve Erdoğan, M. M. (2020). Syrian university students in Turkish higher education: Immediate vulnerabilities, future challenges for the European Higher Education Area. In A. Curaj, L. Deca, and R. Pricopie (Eds.), *European Higher Education Area: Challenges for a new decade* (ss. 229–252). Cham, Switzerland: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-56316-5_16

Erdoğan, A., ve Erdoğan, M. M. (2021). Facilitating access of Syrian refugees to higher education in Turkey as an instrument for integration. In J. Berg, M. Grüttner, and B. Streitwieser (Eds.), *Refugees in higher education* (s. 147-169). Wiesbaden, Germany: Springer VS. https://doi.org/10.1007/978-3-658-33338-6_8

Ergin, H., ve de Wit, H. (2020). Integration policy for Syrian refugees' access to Turkish higher education: Inclusive enough? In A. Curaj, L. Deca, and R. Pricopie (Eds.), *European higher education area: Challenges for a new decade* (s. 121-130). Cham, Switzerland: Springer.

Kaya, Ö.S., ve Keklik, İ. (2022). Adjustment experiences of Syrian immigrant university students in Turkey. *Current Psychology*, 41, 7751-776. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01233-x>

Kayaoglu, A., Şahin-Mencütek, Z., ve Erdoğan, M. M. (2021). Return aspirations of Syrian refugees in Turkey. *Journal of Immigrant and Refugee Studies*, 20(4), 561-583. <https://doi.org/10.1080/15562948.2021.1955172>

Kesbiç, K., Korlu, Ö., Gencer, E. G., ve Arık, B. M. (2024). *Eğitim İzleme Raporu 2024. Eğitim Reformu Girişimi (ERG)*. Erişim adresi: <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2024>

Kurter, O., ve Balun, B. (2022). Migration and perception of refugees: Management of migration from the scale of perceptions and attitudes of university students. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1296-1312. <https://doi.org/10.11616/asbi.1156782>

McAuliffe, M., ve Ocho, L. A. (Eds.). (2024). *World migration report 2024*. Geneva, Switzerland: International Organization for Migration (IOM). Erişim adresi: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2024?utm>

Mülteciler Derneği. (2024). Türkiye'deki Suriyeli Sayısı 2024. <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>

Özturna, E. (2024). Türkiye'de Suriyeli kadın üniversite öğrencilerinin etnik grup aidiyet algıları ve gündelik yaşam pratiklerinin toplumsal cinsiyet ile ilişkisi.

Sakarya Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi, 3(1), 55-76.

<https://doi.org/10.61158/saukad.1356910>

Saygılıgil, F. (2019). Suriyeli kız çocuklarının eğitimine toplumsal cinsiyet açısından bakmak. *Mavi Kalem Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği*.

Erişim adresi: <https://www.mavikalem.org/wp-content/uploads/2019/05/booklet-tr.pdf>

Şahin, S. A., ve Çelik, Z. (2020). Dışlanma ve umut arasında: Suriyeli yükseköğretim öğrencilerinin deneyimleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 10(3), 494-503. Erişim adresi:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/higheredusci/issue/62781/951622>

Üstübici, A. (2020). Türkiye’de zorunlu göç ve toplumsal cinsiyet: Suriyeli mülteciler hakkındaki veriler üzerine bir değerlendirme. *Kadın/Woman 2000*, 21(2), 85-106. <https://ojs.emu.edu.tr/index.php/woman2000/article/view/147/60>

Yükseköğretim Kurumu. (YÖK). (2024). Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi: Uyuşma göre öğrenci sayıları raporu 2023-2024. Erişim adresi:

<https://istatistik.yok.gov.tr/>

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MÜLTECİ ÇOCUKLARIN İYİ OLUŞLARINA YÖNELİK PSİKOSOSYAL MÜDAHALE PROGRAMLARI*

Hanife Büşra Feyizoğlu Doğrusadık**

Asil Ali Özdoğru***

Özet

Dünya genelinde savaş, afet ve diğer zorunlu sebeplerle yaşanan göçlerden etkilenen grupların başında çocuklar gelmektedir. Göçmen çocukların güvenlik, barınma, sağlık ve eğitim haklarının korunması ile çocuklara ve ailelerine gerekli hizmetlerin sunulması konusunda hem ev sahibi ülkelere hem de uluslararası kuruluşlara önemli görevler düşmektedir. Mültecilere yönelik uygulanan psikososyal destek programlarının mülteci çocuklar ile ailelerinin ruh sağlığı ve iyi oluşlarına olumlu etkileri olabilmektedir. Türkiye, son yıllarda yaşanan yoğun göç hareketleri neticesinde dünyanın en fazla mülteci nüfusuna sahip ülkelerinden biri haline gelmiştir. Bu bölümde, göçün mülteci çocuklar üzerindeki psikolojik ve sosyal etkileri özetlenmektedir. Ayrıca mülteci çocuklara yönelik uygulanan müdahale programlarına ilişkin öne çıkan hususlarla beraber dünyadan ve Türkiye'den örnek programlara yer verilmektedir. Göçün olumsuz etkilerini azaltmak, bireysel ve toplumsal iyi oluşa katkı sunmak için bilimsel kaynaklara dayanan psikososyal destek programlarının nicelik ve niteliklerinin artırılması büyük önem taşımaktadır.

* Birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü yüksek lisans tez çalışmasından türetilen bu çalışmanın farklı bir sürümü 22. Uluslararası Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Bilim Uzmanı, Üsküdar Üniversitesi, Psikoloji Bölümü Mezunu, E-mail:

busrafeyizoglu@gmail.com

*** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, E-mail: asil.ozdogru@marmara.edu.tr

Giriş

Göç gerek doğal felaketler gerekse ekonomik, siyasi, dini veya sosyal temelli uygulanan baskı veya savaştan dolayı bireylerin ülke içi yahut uluslararası düzeyde yer değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır (Castles, 2003). Yer değişme hareketini gerçekleştirmeye mecbur kalmış, bu bağlamda sığınma talebi kabul edilmiş kişiler ise uluslararası düzlemde mülteci olarak kabul edilmektedir (Gün, 2016).

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin (UNHCR, 2024) verilerine göre 2023 sonu itibarıyla 117,3 milyon insan bulunduğu topraklardan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu sayının 43,4 milyonu mülteci statüsünde iken 6,9 milyonu sığınmacılardan oluşmaktadır. Yapılan araştırmalar önümüzdeki 20 yıl içinde dünya genelinde göç hareketlerinin azalmayacağını öngörmektedir. Tahminler, ortalama 20 milyon insanın daha yerinden edileceği yönündedir (Taylor, 2017).

Bu insan hareketliliğinden etkilenen Türkiye, 2020’li yıllarda tarihinin en yoğun mülteci nüfusunu barındırmaktadır. Türkiye, 2011 yılının Nisan ayından bu yana devam eden Suriye iç savaşı sebebiyle yerlerinden göç etmek zorunda kalan milyonlarca Suriyeliye kapılarını açmıştır. Türkiye’de Ağustos 2024 itibarıyla 3 milyonun biraz üzerinde geçici koruma altında bulunan Suriyeli, 221 bin civarında uluslararası koruma kapsamında bulunan yabancı ve 1 milyon 100 bin kadar ikamet izniyle kalan yabancı olmak üzere toplam 4 milyon 425 bin yasal olarak kalan yabancı bulunmaktadır (İletişim Başkanlığı, 2024). Türkiye’de bulunan 4 milyonu aşan mülteci ve sığınmacı nüfusunun 1,7 milyondan fazlasını ise çocuklar oluşturmaktadır (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu [UNICEF], 2023).

Mülteciler göç öncesi, göç esnası ve göç sonrası yaşanan süreçler boyunca birçok risk faktörüyle karşı karşıya gelmektedir. Bu riskin yanı sıra, yaşadığı ülkeden ayrılma, sosyal çevrenin değişimi, sevdiklerinin kaybı, maruz kalınan fiziksel ve ruhsal şiddet ve travmatik olaylar sürece eşlik eden olumsuzluklardan sadece birkaçıdır (Measham vd., 2014). Yapılan araştırmalar tüm bu etkenlerin mültecilerin ruh sağlığını son derece olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir (Kirmayer vd., 2011). Teodorescu ve arkadaşlarının (2012) yaptığı araştırmaya göre mültecilerin ruh sağlığını olumsuz etkileyen faktörler göç öncesi dönemden daha ziyade göç sonrasında yaşananlardan beslenmektedir. Göç sonrası risk faktörleri genel hatlarıyla; belirsizlik, sosyal destek kaybı, geride bırakılanlara yönelik duyulan endişe, kültürel adaptasyon olarak nitelendirilebilmektedir (Kirmayer vd., 2011). Travma sonrası stres bozukluğu gibi birçok psikolojik rahatsızlığın belirtileri arasında yer alan; kaygı, agresyon, ileriye dönük umutsuzluk, olumsuz yaşantıların sıklıkla hatırlanması, uyku düzensizliği gibi birçok belirti normal şartlarda zamanla azalma eğilimi gösterirken mültecilerde stres faktörü göç sonrası dönemde de şiddetli bir şekilde devam ettiği için, süreç bazen yıllarca sürebilmektedir (Öztürk ve Uluşahin, 2008).

Göçten en çok etkilenen grupların başında mülteci çocuklar gelmektedir. Çocuklar yeni geldikleri toplumun kültürüne, diline ve düşünce yapısına hâkim

olmadıklarından dolayı çoğunlukla akranları tarafından ayrımcılığa uğramakta ve sosyal uyum problemleri ile birlikte yabancılaşıma yaşamaktadır (Ahearn ve Ather, 1991). Aynı zamanda psikosomatizasyon, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu, dikkat dağınıklığı ve uyku bozuklukları çocuklarda sık görülen psikolojik rahatsızlıklardandır (Buz, 2008). Mülteci çocukların kendilerine ait travmatik yaşantılarının yanı sıra araştırmalar göstermektedir ki bakım verenlerinin travmaya maruz kalması; çocukların sosyal ve duygusal problemler yaşama riskini oldukça yükseltmektedir (Liles, 2013).

Dünya üzerinde, mülteci çocukların psikolojik iyi oluşlarını artırmaya, sosyal uyumlarını sağlamaya ve psikososyal gelişimlerini desteklemeye yönelik birçok farklı uygulama bulunmaktadır. Bu uygulamalar, çocuğun ve ailenin gereksinimlerine göre belirlenir. Müdahale programlarında öncelikle; çocuğun göç ve öncesi süreçte yaşamış olduğu olumsuz deneyimlerin etkisini azaltmak, kendini ifade etme becerisini, özgüvenini ve sosyal etkileşimini geliştirmek amaçlanır (İstanbul Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi [ÇOÇA], 2015). Çeşitli ülkelerde yürütüldüğü gibi Türkiye’de de mülteci çocuklara yönelik müdahale programları gerek devlet kurumları gerek UNICEF gerekse de gönüllü sivil toplum kuruluşları (STK) tarafından geliştirilmekte ve uygulanmaktadır (Bayhan ve Karaaslan, 2018). Fakat yapılan çalışmalar incelendiğinde ağırlığın mülteci ailelerin ve çocukların temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik programlardan oluştuğu görülmektedir. Müdahale çalışması kapsamında psikososyal destek uygulamaları ve sosyal uyum çalışmaları bulunsa da raporlanması ve alan yazınına katkı sağlaması aşamalarında eksiklikler görülmektedir. Ayrıca Buz’un (2008) araştırma sonuçlarına göre mülteci ailelerin % 40,5 gibi büyük bir oranı psikososyal desteğe daha fazla ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir.

1. Mülteci Çocuklar ve Göçün Etkileri

2000’lerden itibaren göçmen çocuklar göç ile ilgili alan yazını tartışmalarına dahil edilmeye başlanmıştır. Göç bağlamında çocuklar, sayıca fazla olmaları ve korunmaya muhtaç olan statüleri gereği özel bir konumda yer almaktadır. Bu durum, acil müdahale edilerek, mevcut sorunlara hızlıca çözüm üretilmesini gerektiren stratejik bir öneme sahiptir (Sirkeci ve Çakırer-Özservet, 2016).

Mülteciler göç öncesi, göç süreci ve göç sonrası yaşantıları sırasında birçok zorlukla karşılaşmaktadır (Korkut, 2018). Bunlar arasında; aile üyelerinden ve yakın arkadaşlarından ayrı kalmak, travmatik kayıplar yaşamak, göç edilen yerde ötekileştirilmek ve çeşitli sosyal dışlanmalara maruz kalmak, bireysel ve toplumsal olarak destek sistemlerini kaybetmek gibi bireyin sosyal, psikolojik ve fiziksel sorunlarını artıran önemli etkenler bulunmaktadır (Hynie vd., 2011).

Yapılan araştırmalar göstermektedir ki; ailelerin savaşlarda kaybedilmesi veya travmatik bir şekilde aileden ayrı kalma gibi yaşantılar, özellikle mülteci çocukların psikolojik iyi oluşlarını ve sosyal uyumlarını ileride olumsuz etkilemekte ve zarar verici etkiler bırakmaktadır (Kartal ve Kiropoulos, 2016). Mülteci çocukların, göç

sürecinin getirdiği bazı travmatik yaşantılara birebir tanık olmayanları da aile üyelerinin yaşadığı psikiyatrik sorunlardan olumsuz olarak etkilenmektedir (Beitin ve Aprahamain, 2014).

1.1. Göçün Mülteci Çocuklar Üzerindeki Psikolojik Etkisi

Yetişkinlerde olduğu kadar mülteci çocukların da ruhsal yapılarının göçün getirdiği süreçlerden hasar aldığı bilinmektedir. Aydın ve arkadaşları (2017), bu hasarların incelendiği araştırmaları derledikleri çalışmada, özellikle yüksek düzeyde depresyon, travma sonrası stres bozukluğu ve düşük benlik saygısının, mülteci çocuklarda sık rastlanan psikolojik problemler olduğunu göstermiştir. Aynı çalışmada bireylerin sahip olduğu olumsuzluklar şu şekilde sıralanmıştır: 1) Korku ve kaygı. Özellikle göç edilen yerdeki yaşantıya yönelik belirsizliğin getirdiği yüksek kaygı seviyesi ve süreç içerisinde yaşanan korku oldukça tetikleyicidir. 2) Uyum sorunu. Yapılan bir çalışmada göç yaşayan ve yaşamayan çocukların uyum problemleri karşılaştırılmış ve göçmen çocukların olduğu grupta diğerine göre yaklaşık iki kat daha yüksek uyum sorunu görülmüştür. Göç eden topluluğun sadece kendi içinde yaşamadığı göz önüne alındığında, bu uyum problemlerinin göç edilen toplumu da etkilediği görülmektedir. 3) Aitlik sorunu ise bireylerin hangi topluluğa aitlik hissedeceklerine karar veremedikleri durumda psikolojik duygu çatışması yaşamalarına sebep olmaktadır. Bunların yanı sıra yapılan araştırmalarda; kimlik sorunu, aşağılanmışlık duygusu, güvensizlik ve suçluluk duygusu, ötekileştirme, stres ve depresyon sorunları işlenmiştir.

Lee ve arkadaşlarının (2012) araştırması, mülteci çocukların psikolojik sorunları, diğer çocuklara kıyasla daha fazla oranda yaşadığını göstermektedir. Bunun sebeplerinden biri, aile içinde yaşanan çatışma ve şiddet gibi sorunların göçmen ailelerde daha sık rastlanmasıdır. Beraberinde, tehlikeden kaçmak, stresli yaşam şartları, kamplarda yaşamın zorlukları, şiddete ve tecavüze maruz kalmak veyahut şahit olmak psikolojik açıdan sağlıklarını olumsuz etkilemektedir. Tüm bu yaşananlar ise gençlerin yeni buldukları ortama uyum sağlamalarını da zorlaştırıcı etken olarak işlemektedir.

Türkiye'de çok sayıda Suriyeli çocuk, bulaşıcı ve kronik hastalıklar, yetersiz beslenme, kansızlık, aile içi şiddet, çocuk işçiliği ve evliliği, ergen gebelikleri, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu gibi olumsuz koşullar ve risk faktörleriyle karşı karşıya kalmaktadır (Cakmak vd., 2024; Sahin vd., 2021). Özer ve arkadaşlarının (2016) gerçekleştirdiği saha araştırmasına göre; başlarına bir felaket geldiğini belirten çocukların oranı % 52, herhangi bir savaş veya çatışma yaşadığını belirtenlerin oranı % 79, başka birinin şiddete maruz kaldığına şahitlik edenlerin oranı % 59, hayati tehlikeye sahip stresli bir olay yaşadığını belirtenlerin oranı % 58 olmakla birlikte % 44,3 oranında mülteci çocuk stres veren olaylardan beş veya daha fazlasını yaşadığını belirtmektedir. Çocukların % 35'i travma sonrası stres bozukluğu sınırının üzerinde puan almıştır. Ayrıca, sıklıkla psikosomatik belirti gösteren çocukların % 45,2'si haftada bir ile üç kez baş ağrısı, % 47,6'sı ayda bir ile

üç kez karın ağrısı, % 36,9'u ayda bir ile üç kez sırt ağrısı, % 59'u ise ayda bir ile üç kez vücudunun başka yerlerinde ağrılar yaşamaktadır.

Mülteci çocuklar travma sonrası stres bozukluğu depresyondan sonra en sık görülen psikolojik rahatsızlıkların başında gelmektedir. Travmaya maruz kalan kişi eğer çocuğun bakımını veren kişi ise bu durum çocuğun sosyal duygusal problem gösterme ihtimalini oldukça yükseltmektedir (Liles, 2013). Mülteci çocuklar arasında, travma sonrası stres bozukluğu, depresyondan sonra en sık görülen psikolojik rahatsızlıkların başında gelmektedir. Ayrıca mülteci çocukların davranışsal ve duygusal problemler yaşama riskleri çok daha yüksektir (Sirin ve Rogers-Sirin, 2015). Fakat tüm mülteci çocukların aynı riski taşıdığı söylenemez. Yapılan bir çalışma, psikososyal bakım verme konusunda göç edilen ülkenin izlediği politika ve göçmenlerin bakım arama davranışlarının da göçmenlerin psikolojik durumları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir (Lindert vd., 2008).

Evrensel Çocuk Değerlendirme Ölçeği ve Çocuk Tanı Koydurucu Görüşme Ölçeğinin 35 farklı ülkeden gelen, 12 ile 19 yaş arası 203 çocuğa uygulandığı bir araştırma sonucuna göre çocuklar arasında psikopatoloji oranı % 21, depresif bozukluk oranı % 5, davranış bozukluğu oranı % 6, intihar girişimi ise % 3 olarak verilmiştir (Tousignant vd., 1999). Cinsiyet bazlı bakıldığında patoloji oranı kız öğrencilerde erkeklerden daha fazla çıkarken, babanın işsizlik sürecinin uzamasının belirtilen tüm psikolojik rahatsızlıklarla ilişkili olduğu saptanmıştır. Bununla beraber Atasü-Topçuoğlu (2014) araştırmasında görüldüğü gibi ebeveynlerin göç edilen ülkenin dilini bilmediği durumlarda, dil öğrenme kapasitesi daha yüksek olan ve çeşitli eğitim faaliyetlerinde bulunabildiği için ülkenin dilini konuşabilen çocuklar uzayan sığınma sürecindeki mülakatlarda, yaşanan travmaları, ağır hikâyeleri defalarca tercüme etmek zorunda kalabilmekte ve psikolojik olarak ailelerinin yüklerini yüklenmektedir.

Göç, savaş ve şiddete yoksulluğun da eklenmesi ile birlikte, çocukların yaşamları ve gelişimleri uzun vadede olumsuz yönde etkilenmektedir. Özellikle sürekli tehdit ve güvensizlik hisseden çocuklarda çevresine ve kendisine karşı yabancılaşma duygusu ortaya çıkarken, düşmanca duygular biriktirme eğilimi de kendini göstermektedir. Devam eden süreçte, yaş aralığına göre değişim göstermekle beraber, çocuklar korku, kaygı, öfke ve üzüntü gibi negatif duygu durumlarını ifade etme yolu olarak alt ıslatma, ağlama, ebeveynden ayrılamama gibi çeşitli davranışlar sergileyebilmektedir. Ayrıca, tanık oldukları şiddet ve anlamlandıramadıkları göç tecrübesine dayalı yaşantıları sebebiyle dikkatlerini bir işe kanalize etme ve o işi sürdürme gibi süreçleri yönetmekte zorluk çekmektedirler (Sarp, 2017).

Belirsizlik ise kurulu düzen bozulduğunda bireyin hayatındaki dengenin bozulması, farklı tutumların ve değerlerin arasında bireyin bocalamasına sebep olmaktadır. Belirsizlik ve gelecek kaygısının birbiri ile bağlantısı göç sürecinde ve sonrasında mültecilerin psikolojik sağlığında önemli bir etmendir. Mardin'de Suriyeli

mültecilerle yapılan bir araştırmada katılımcıların % 43,9'u çocuklarının Türkiye'de büyümesine yönelik kaygılı olduklarını belirtmişlerdir (Apak, 2015).

1.2. Mülteci Çocuklar ve Sosyal Uyum

Sosyal uyum tanımı ile ilgili literatüre bakıldığında ortak bir kaniya varılmadığı görülmektedir. Birçok bileşen ile ilişkilendirilen sosyal uyumun açıklanması eksiktir. Fakat, Beauvais ve Jenson (2002), çalışmalarında sosyal uyum kavramını bir takım alt başlıklar çevresinde ele almıştır: Ortak değerler ve yurttaşlık kültürü, sosyal düzen ve sosyal kontrol, sosyal dayanışma ve refah düzeyi farklılıkları, sosyal ağlar ve sosyal sermaye, bölgesel aidiyetlik ve kimlik. Tüm bunlar üzerinden sosyal uyum incelenilmekte olup gerçekleşmesi için kamu kuruluşları, kalkınma reformları ve eşitlik anlayışının gelişmesi gibi farklı unsurlar öne çıkmaktadır (Ongan, 2013). Fakat bilinmektedir ki; sosyal uyum, genellikle çok boyutlu bir yapı olarak tanımlanır ve bu sebeple alt bileşenleri ile sonuçları farklılaşabilir (Friedkin, 2004).

Göç sürecinin en önemli sonuçlarından biri de strestir. Berry'e (1997) göre kültürlerarası geçiş, birey ve toplumda stres oluşturan en önemli sebeplerden biridir. Kağıtçıbaşı (2014), göçmenlerin ve göç edilen topluma uyum sağlayabilmesi için birlikte hareket edilmesi gerektiğini savunur. İki toplum arasında dini, kültürel, sosyal önyargılar ve farklılıklar bulunabilmekte, bu durum da ev sahibi toplumun milliyetçi söylemlere sarılmasına sebebiyet verebilmektedir. Bunun sonucu olarak ise mültecilerin, toplumda; yabancılaşma, izole olma veyahut sosyal ve psikolojik sorunlar yaşaması oldukça doğaldır (Kağıtçıbaşı, 2014). Geçiş ve uyum sürecinin nasıl işleyeceği konusu, kültürler arası temasın şekli, süresi, tutum, sosyal destek, bireylerin kişilik özellikleri, eğitim durumları, yaş ve cinsiyet gibi birçok değişken tarafından etkilenmektedir (Kağınacı, 2017). Kültürel uyum süresinde göç edilen toplumun, gelen halka yönelik kabul edici veyahut dışlayıcı tutumlarının etkili olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Türkiye'de yapılan bir çalışmada, toplumun göçün ilk yıllarına nazaran Suriyeli mültecilere mesafe koyduğu (Erdoğan, 2015), bunun da kalınan sürenin uzaması, ekonomik değişiklikler, istihdam sorunu ve mültecilere verilen haklarla alakalı olduğu ifade edilmektedir (Hülür vd., 2019).

Mülteci çocukların psikososyal gelişimi ve sosyal uyumu için en önemli kurumlardan biri okullardır. 2011 yılında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) tarafından gerçekleştirilen bir çalışma, okula gidemeyen Suriyeli çocukların psikolojik gelişimlerinin geri kaldığını ve bu çocuklarda travma sonrası stres bozukluğu semptomlarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, bu çocuklar okula gidebilen mülteci çocuklara nazaran daha yüksek istismar ve kötü muamele riski altındadır (UNESCO, 2011). Fakat yapılan araştırmalar, okul yöneticilerinin, okulun homojenliğini bozması ve düzeni aksatması gibi sebeplerle mülteci çocukların devlet okullarında okumalarına sıcak bakılmadığını göstermiştir (Sakız, 2016). Okulların çocuklara nitelikli eğitim verip, onların sosyal gelişimine katkı sağlayabilmesi için öğretmen ve yöneticilere yeterli

kaynağın ve mesleki gelişim olanaklarının sağlanması bir zorunluluktur (Booth ve Ainscow, 2002). Uluslararası göç ve göçmen davranışları incelendiğinde mültecilerin dört ile beş yıl gibi bir sürede uyum sağlama anlamında yol kat ettikleri görülmektedir. Fakat Suriyelilerin Türkiye’de geçirdikleri süreye bakıldığında, bu sosyal uyum sürecinin sağlıklı bir şekilde tamamlanamadığı görülmektedir (Tunç, 2015).

Yaşanan bu uyum sorunları, psikolojik temelli duygusal ve sosyal problemlere yol açmaktadır. Böyle çocuklarda; içe kapanma, saldırganlık veya maskelenmiş depresyona rastlanılmaktadır (Kağnıcı, 2017). Mülteci ve yerli öğrencilerin yaşayacağı sosyal uyum sorunlarını minimize etmek için; çokkültürlülüğün eğitim programlarına entegre edilmesi gerekmektedir. İzlenecek yol dört adımda; içeriğin bütünlendirilmesi, önyargıların azaltılması, eşitlik eğitimi ve okul kültürünün güçlendirilmesidir (Banks, 2016). Genç göçmenlerin uyumunda gerçekleşen değişimlerin olumlu algılanmaması, gruplar arası iletişimin yeterli düzeyde kurulamaması, çokkültürlülüğün benimsenmemesi süreci negatif yönde etkileyen etmenlerdir (Schachner, 2017). Türkiye’de yapılan bir araştırmada da öğretmenlerin çokkültürlü eğitime yönelik tutumları ile mülteci öğrencilere yönelik tutumları arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir (Özdoğru vd., 2021).

Mülteci çocuklar; göç sürecinde maruz kaldıkları evinden, ülkesinden, sevdiklerinden ayrılma, çeşitli kayıplar yaşama gibi birçok etmen sebebiyle fiziksel ve psikolojik olarak tehdit altındadır ve bu da bireylerde kaygı seviyesinin çok yoğun yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu durum, mültecileri, ruh sağlığı bozuklukları açısından savunmasız bir grup haline getirmektedir. Yüksek risk altında oldukları travma ve anksiyete bozukluklarını ağırlaştırıcı en önemli etmenlerden biri ise, geldikleri ülkelerde karşılaştıkları uyum sorunları olmaktadır (Kızmaz, 2018). Türkiye’deki sığınmacıların sosyal profili üzerine çalışan Buz’un (2008) verilerine göre, sığınmacıların % 99’u Türkiye’ye uyum sağlama ve sosyal ilişki kurma konusunda sorun yaşamaktadır. Sosyal uyumun neredeyse her mültecinin yaşadığı bir sorun olduğunu gösteren bu çalışmada, mülteciler arasında gelecekte iyi bir yaşantısı olacağını düşünmeyenlerin oranı % 63,1’dir. İnsanlarla yeni ilişkiler kurma konusunda güçlük yaşayanların oranı % 58,5, sorunlarını çözme konusunda kendini güçsüz hissedenlerin oranı ise çalışmaya katılan mültecilerin % 61,9’unu oluşturmaktadır. Türkçe bilmediği için insanları anlamakta zorlanan (% 55,3) ve kendini yalnız hisseden (% 56,9) kişilerin sayısı da oldukça fazladır. Tüm bunların ışığında, daha fazla psikososyal desteğe ihtiyaç duyduklarını belirtenlerin oranı ise % 40,5’tir (Buz, 2008).

Göç süresinde yaşanan problemler genellikle; öncesinde, esnasında ve sonrasında olarak üç aşamada incelenmektedir. Yerleşme, uyum sağlama, ayrımcılığa maruz kalma, sosyal dışlanma, çeşitli hizmetlere erişimde kısıtlılık, yabancı dil problemi gibi bileşenler; göç sonrası faktörleri oluşturmaktadır (Measham vd., 2014). Okullar, mülteci çocukların bir yere yerleşmesinde, aidiyet duygusu geliştirmesinde ve sosyal uyum düzeylerinin artmasında en kritik rolü üstlenmektedir. Fakat Mercan Uzun ve

Bütün'un (2016) yapmış olduğu araştırmada, mülteci çocukların anadillerinin farklılığının, okula uyum sağlama sürecinde büyük engel teşkil ettiği görülmüştür. Başka bir araştırmada, farklı bir dilde eğitim alacak olmak, göç sonrası mülteci çocukların hayatlarındaki en büyük stres faktörlerinden biri olarak görülmektedir. Çocuklar, Türkçeyi iyi kullanamadıkları durumlarda kendilerini ifade etme güçlüğü yaşadıkları için; çekingenlik, özgüven yetersizliği, anlaşılama korkusu hissetmekte veyahut öğretmene bağımlı davranışlar sergilemektedir (Çakan vd., 2018). Bu sebeple; Kirmayer ve arkadaşları (2011), mülteci çocukların ilk etapta kendi dillerinde bir eğitim sürecinden geçip, zaruri bakım ve hizmetlerden faydalanabilecek duruma getirilip, kendilerine psikososyal destek sağlandıktan sonra uyum sürecinin ancak sağlanabileceği çıkarımında bulunmuşlardır. Yine aynı çalışma, sosyal uyumun sağlanamaması ve dışlanmaya maruz kalmanın, mülteci çocukların zihinsel ve psikolojik sağlığını etkilediğini belirtmiştir.

Mülteci çocukların uyum sürecinde başarılı olmaları, diğer alanlardaki gelişimlerini olumlu yönde etkilemektedir (Korkut, 2018). Göç gibi büyük bir değişim sürecinden geçmiş ve geçmekte olan çoğu kişi birçok açıdan desteğe ihtiyaç duyarken, bunların başında çocuklar gelmektedir (Almqvist ve Broberg, 1999). Fakat bilinmektedir ki; çocukların tutumlarının oluşumunda aile ve çevre en büyük pay sahibidir. Bazı araştırmalar, Türkiye'deki ailelerin bir kısmının çocuklarını mülteci çocuklardan uzak tutarak, onları olumsuz davranışlardan ve bazı hastalıklardan korumak istediğini göstermektedir. Bu durumda mülteci çocuklar dışlanmakta; öğretmenler bu durumu engellemede yetersiz kalmakta ve çocuklarda sosyal uyum süreci yetişkinler tarafından sekteye uğratılmaktadır (Mercan Uzun ve Bütün, 2016). Öte yandan okul öğretmenleri kadar Suriyeli mülteci çocukların ailelerinin tutumları da, çocuğun sosyal uyumunda öne çıkmaktadır (Çakan vd., 2018).

2. Mülteci Çocuklar için Müdahale Programları

Mülteciler, sıklıkla ülkelerindeki güvenlik kaygılarıyla başka bir ülkeye sığınsalar da, göç ettikleri toplumda da güvenli bir çevreye ulaşmaları kolay değildir. Özellikle mülteci çocukların deneyimleri, normal gelişim sürecinde ortaya çıkan güvensizlik, kendinden şüphe etme ve aşağılık duygularının daha yoğun hissedilmesine sebep olmaktadır (Eisenbruch, 1988). Göç sürecinin öncesinde yaşanan deneyimler, göç ve göç sonrası yeni ülkeye ve topluma uyum esnasında yaşanan travmatik olaylar mülteci çocuklarda psikopatolojilerin görülmesine sebep olabilmektedir (Angel vd., 2001). Mülteci çocukların en azından göç edilen ülkedeki yaşantılarının olumsuzluklarını azaltabilme, sosyal uyumu artırabilme, psikososyal ihtiyaçlarını karşılayabilme, gelişimlerini destekleyebilme amaçlı programlar geliştirilmelidir (Rousseau ve Guzder, 2008). Göç sürecinin bir anda gerçekleşmediği ve zamana yayılarak, kademeli olarak şekillendiği göz önüne alınırsa, bu minvalde hazırlanan çocuk gelişimi ve çocuk eğitimine yönelik programların da aşamalı stratejilerle geliştirilmesi gerekmektedir (Ülküer, 2017).

Göç edilen bölgedeki yerli halk ile göçmenler arasındaki olası önyargıları kırabilmek için empatik yaklaşımın kazandırılması amacıyla birlikte yaşam çalışmalarının yapılması faydalı bulunmuştur (Kağıtçıbaşı ve Ward, 2010). Bu bağlamda hazırlanan müdahale programları, çocuklarda özgüveni, sosyal etkileşimi ve kendilerini duygusal açıdan ifade etme becerilerini artırmaya katkıda bulunur. Bu durum mülteci çocukların akademik başarılarını da olumlu anlamda etkiler.

Mülteciler sıklıkla insan hakları ihlallerine uğramakta ve şiddete maruz kalmaktadır. Travmatik yaşantıları çoğunlukla birbirleriyle ilişkili olup hayatlarında ardı sıra yaşanmaktadır (Silove, 1999). Psikososyal destek bireylerin travmatik yaşantılarının etkilerini ve yaşadıkları stresin seviyesini azaltabilmektedir. Eğitim alma, dil öğrenme, istihdam edilme ve sosyal anlamda destek görme; psikososyal destek kapmasında kabul edilmektedir (Beiser, 2005). Ayrıca psikososyal destek sunulması, göç sebebiyle yeterince aile ilgisi göremeyen çocukların ebeveynleri dışındaki yetişkinlerle iletişim kurma ve sosyalleşmesine fırsat tanır (Rousseau ve Guzder, 2008).

2.1. Dünyada Mülteci Çocuklar için Uygulanan Müdahaleler

Dünyada mülteci çocuklar için uygulanan müdahale programları, genel olarak; çocukların içinde buldukları adaptasyon sorunlarını azaltmayı, muhtemel problemleri önlemeyi ve gelecekte planlanacak olan mülteci çocuklara yönelik politikaları geliştirmeyi amaçlar.

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD), Latin kökenli üçüncü sınıf ile sekizinci sınıf aralığındaki toplumsal şiddete maruz kalan 198 öğrenciye okul temelli yarı yapılandırılmış bilişsel davranışçı terapi kullanılarak, sekiz oturumluk bir müdahale programı gerçekleştirilmiştir. Depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu semptomları gösteren mülteci öğrencilerin, program sonunda bu semptomlarında azalma tespit edilmiştir (Kataoka vd., 2003). Yine travma sonrası stres bozukluğu belirtileri gösteren mülteci çocuklarla kriz müdahalesi programı gerçekleştirilmiştir. Bu programda çocukların travmaya sebep olan yaşantıları ile ilgili paylaşım yapmaları teşvik edilmiş, duygularını ifade edebilmeleri için, hikayeler, role-play grup çalışmaları, serbest çizim teknikleri kullanılmıştır. Programın kısa süreli etkinliğine bakıldığında, mülteci çocukların travmaya yönelik semptomlarında yeterli düşüş görülmemiş bununla beraber savaş ortamının çalışma esnasında devam ediyor oluşu tartışılmıştır (Thabet vd., 2005).

Mülteci çocukların akademik başarılarını artırmaya yönelik hedefler içeren müdahale programlarının uygulama çalışmaları da literatürde karşımıza çıkmaktadır. Kozulin (2006), CoReL olarak bilinen Concentrated Reinforcement Lessons programı sosyo-ekonomik açıdan düşük seviyedeki ailelerden gelen toplam 51 mülteci çocuk üzerinde uygulanmıştır. 9-10 yaşlarında olan mülteci öğrenciler bir eğitim yılı boyunca bu programa katılım sağlamıştır. Öğrenme becerilerini geliştirmesi, bilişsel fonksiyonları uyarmayı hedefleyen bu program aynı zamanda yoğun bir rehberlik sürecini de barındırmaktadır. Çalışmanın sonucunda; mülteci

öğrencilerin okuduklarını anlama becerileri, matematiksel gelişimleri ve bilişsel fonksiyonları üzerinde olumlu etkisi olduğu görülmüştür (Kozulin, 2006).

Çocuk Ebeveyn İlişki Terapisi adlı okul temelli müdahale programının kullanıldığı bir çalışmada Latin kökenli mülteci ailelerin stres düzeyini azaltmak, çocuklarda karşılaşılan davranış problemlerine çözüm bulmak ve çocukların akademik başarı düzeylerini artırmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda 24'ü deney 24'ü ise kontrol grubundan oluşan 48 mülteci aile programa dahil edilmiştir. Çocuk davranış listesi ve Aile Stres Endeksi'nin ölçme aracı olarak kullanıldığı bu çalışma sonucu çocukların davranış problemlerinin önemli oranda azaldığı saptanmış, aile ve çocuk arasındaki iletişimin kuvvetlenmesiyle stres düzeyinin azalması da bir diğer veri olarak elde edilmiştir (Ceballos ve Bratton, 2010).

Ailelerle çalışmayı içeren bir diğer müdahale programı ise Cooper ve arkadaşlarının (2009) çalışmalarında uyguladığı Üç P Anne Baba Programıdır. Bu program kapsamında 0 ile 12 yaş aralığında çocukları olan, risk faktörü içeren aileler programa dahil edilmiş ve kendilerine; ailelerin bilgi ve becerilerinin artırılmasını, kendilerine güvenlerinin yükseltilmesini amaçlayan eğitimler verilmiştir. Çocukların davranışsal, duygusal ve gelişimsel problemleri ile ilgili ailelere rehberlik sağlanmış; bu esnada bireysel görüşmeler ya da odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir (Cooper vd., 2009).

Ready2Learn; mülteci çocukların gelişimlerini desteklemek, çocuğu ailesi aracılığıyla okula hazırlamak, ev ortamının şartlarını psikolojik açıdan sağlıklı gelişim için uygun koşullara getirebilmek amacıyla ev ziyaretlerinden oluşan bir müdahale programıdır. Ziyaretler esnasında ailelerle birlikte çocuğun gelişimine uygun etkinlikler gerçekleştirilmekte ve altı ayda bir sıfır ile beş yaş arası olan her çocuğun gelişimi ölçeklerle takip edilmektedir. Sosyal gelişim, iletişim becerileri, motor becerileri gibi etmenler üzerinden değerlendirilen çocuklarda herhangi bir gerilik söz konusu olduğunda; gerekli alanlarda aktiviteler ile aile ve çocuk desteklenmektedir (Miller, 2013).

Mülteci çocukların göç edilen ülkedeki sosyal uyumu zorlaştıran en önemli problemlerden biri olan dil gelişimine yönelik bir müdahale programı ise Kupzyk ve arkadaşları (2016) tarafından ABD'de uygulanmıştır. Çalışmaya beş aile ve yedi mülteci çocuk dahil edilmiştir. Aileler en az yedi yıldır göç edilen ülkede yaşamakta ve evlilikleri devam etmektedir. Çocuklar alıcı dilini değerlendirmek ve ailelerin memnuniyetini ölçmek için dokuz maddelik Likert ölçeği kullanılmıştır. Kitap okuma, etkinlik kartları, şarkı söyleme gibi aktivitelerle program desteklenmiş ve ölçümlerde anlamlı farklılık gözlemlenmiştir. Ayrıca ailelerden çocukların dil ve beceri gelişimleri konusunda olumlu geri dönüşler alınmıştır (Kupzyk vd., 2016).

Mülteci çocuklar için hazırlanan müdahale programları incelendiğinde, en etkin çalışmaların kurum olarak okulu temel alan çalışmalar olduğu görülmüştür (Hodes, 2000). Bu doğrultuda geliştirilen bir önleyici müdahale programı hem ilköğretim hem de lise öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Ingleby ve Watters'ın (2002)

çalışmasında mülteci çocukların hem kendi akranları ile hem de yetişkinlerle kurdukları ilişkileri ve sosyalleşme süreçleri incelenmiştir. Öncelikle öğretmenlere çocuklarla kurmaları hedeflenen sosyal bağ üzerine eğitimler verilmiş daha sonra etkinliklerde kullanılmak üzere materyal desteği sağlanmıştır. Sözel ve sözel olmayan birçok aktiviteden oluşan bu müdahale programında; hikâye yazma, okuma teknikleri geliştirme, görsel kullanarak tasvir yapabilme gibi çalışmalar yer almaktadır. Programın etkinliği incelendiğinde, mülteci çocukların güven duygularında, kimlik farkındalıklarında, kendilerini özel hissetme ve iletişim becerilerinde artış olduğu görülmüştür. Bununla birlikte dil kullanım becerilerindeki artış ve benlik saygılarının yükselmesi de çalışmanın kazanımlarındandır (Ingleby ve Watters, 2002).

Baan (2007) tarafından mülteci çocukların akademik başarıları ve eğitim hayatlarını iyileştirebilmek adına 2005 yılında Birleşen Dünyalar Programı isimli müdahale programı hazırlanmıştır. Etkili olduğu görüldükten sonra Almanya, İtalya, Danimarka gibi ülkelerde de uygulanan programın içeriği 11 temadan oluşmaktadır. Ben, okul, aile, arkadaşlık, bayram, yerleşim, ben-sen-biz, mülteci hakları, duyguları ifade etme, okula uyum temaların işlenmesi ile, çocuklardaki saldırgan tutumların azaldığı, kendilerini ifade etme becerilerinin yükseldiği, dil becerilerinin geliştiği ve özgüvenlerinin arttığı görülmüştür (Baan vd., 2007).

Mülteci öğrencilerle okul temelli gerçekleştirilen müdahale programlarında sanatsal etkinlikler de kullanılmaktadır. Özellikle travmatize olmuş çocukların geçmiş yaşantılarını konuşma konusunda istekli olmadıkları ve direnç sergiledikleri görülmüştür. Bu bağlamda yaratıcı sanat terapileri mülteci çocukların hislerini ve yaşadıklarını sözel olarak anlatmak zorunda kalmadan ifade edebilmeleri için önemli bir alternatiftir. Kendilerini daha az tehdit altında hissettikleri sanat temelli müdahale programlarının oldukça yararlı olduğu yapılan çalışmalarca görülmüştür (Rousseau vd., 2003). Yapılan bir çalışmada gerçekleştirilen drama etkinliklerinin mülteci öğrencilerin duygusal ve davranışlar problemleri üzerinde olumlu etki gösterdiği saptanmıştır (Rousseau vd., 2014). Sanat terapisine dayanan bir müdahale programında Rowe ve arkadaşları, travma geçirmiş mülteci gençlere uygulamıştır. Programın hedef çalışma alanı, anksiyete ve depresyon seviyelerini düşürmek, davranış problemlerini önlemek olarak belirlenmiştir. Programın etkinliği ölçüldüğünde ise, mülteci gençlerin anksiyete düzeylerinde azalma olduğu, benlik saygılarında ise artış olduğu saptanmıştır (Rowe vd., 2017).

Mülteci çocuklarda sık görülen psikolojik problemlerden anksiyete ve depresyon semptomlarını önleme açısından Dünya Sağlık Örgütü tarafından en başarılı program “FRIENDS” olarak gösterilmiştir. Müdahale programının birincil amaçları; katılımcı mülteci çocuklara dayanıklılık kazandırmak ve sosyal, duygusal becerilerini geliştirmektir (Lowry-Webster vd., 2001). Barret ve arkadaşları (2001) çalışmayı Avustralya’da köken olarak çeşitlilik gösteren göçmen gruplar üzerinde uygulamış, programın sonunda grupların anksiyete ve depresyon düzeylerinde azalma ve geleceğe yönelik umutlarında artma yaşandığı görülmüştür. Every Child

Matters ise, İngiltere’de mülteci çocuklara erken müdahale için uygulanan programlardan biridir. Mülteci çocukların topluma uyum sağlamaları, bireysel ve sosyal gelişimlerini tamamlamaları, ruhsal ve fiziksel sağlıklarını koruyabilmeleri için ve toplum içinde zorbalık benzeri davranış problemleri sergilemelerini önlemek adına hazırlanan programın, çocukların uyum ve gelişimleri için olumlu etkileri olduğu saptanmıştır (Every Child Matters, 2003).

2.2. Türkiye’de Mülteci Çocuklar için Uygulanan Müdahaleler

Mülteci çocuklara uygulanan programlarda; benlik saygısını artırma, duyguları tanıma ve düzenleme, empati kurma becerisi, akranlarla olumlu ilişkiler geliştirme, problemlerle baş edebilme bileşenlerinin kazanımına yönelik çalışmalar bulunmalıdır. Çocuğun göç öncesi, göç süreci ve göç sonrası yaşantılarını anlamlandırabilmesi, geldiği ülkeye ve topluma kültürel olarak uyum sağlayabilmesi açısından bu becerilerin kazandırılmasının; psikososyal gelişim ve sosyal uyum açısından önemlidir (Gümüşt en, 2017). Demirbaş ve Bekaroğlu (2013), sosyo-kültürel anlamda yaşanan yalnızlığın, çeşitli müdahale programları tarafından azaltılabileceğini savunmuşlardır. Bu bağlamda mültecilerin kendi dil ve kültürleri göz önüne alınarak geliştirilen programlar, ruh sağlıklarına katkı sağlamada daha başarılı bulunmuştur. Türkiye’de mülteci çocuklar adına hazırlanan müdahale programları genellikle UNICEF ve STK’lar tarafından uygulanmaktadır (Bayhan ve Karaaslan, 2018). Ancak bunlar yetersiz kalabilmektedir. Türkiye’deki Geçici Eğitim Merkezleri’nde yapılan bir araştırmanın sonuçlarına bakıldığında, Suriyeli mülteci çocukların psikososyal desteğe çok fazla ihtiyaç duydukları bununla beraber ulaşabildikleri hizmetlerin çok kısıtlı olduğu görülmektedir (Dorman, 2014). Tüm göçmen çocukların, yaşamlarının değişmesi ve yeni ülkeye, topluma ve okula uyum sağlama gereksinimleri yoğun stres yaşamalarına sebep olmaktadır. Bu nedenle psikososyal desteğe ihtiyaç duyulmaktadır (Klockner ve Hicks, 2008).

“Yan Yana Suriyeli Çocuklar için Psikososyal Destek Projesi” Yuva, Oyun ve Bir İz Derneği ortaklığında Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve birçok STK ile iş birliği kurularak yürütülmüş geniş çaplı bir çalışmadır (Sümbüloğlu ve Karabey, 2019). 20 ay boyunca İstanbul’un çeşitli semtlerinde gerçekleştirilen çalışmanın hedefi; temelde Suriyeli çocukları topluma kazandırmakla beraber, özelde mültecilere yönelik ayrımcılık ve düşmanlığın azaltılması, Suriyeli ve Türk çocukların okul ortamında kaynaşmasına yönelik araçların geliştirilmesi ve Suriyeli çocukların travmalarının derin etkilerinin tedavi edilmesi ile iyilik hallerinin artırılması olarak belirlenmiştir. Çalışma birçok alt faaliyetlerden oluşmaktadır, bunlardan bazıları okullar için Psikososyal Destek Programı ile Grup Terapileri Programıdır. Psikososyal Destek Programı kapsamında 10 hafta süresince 3.500 öğrenciye uygulanmış, bu bağlamda 120 öğretmene ise üç günlük eğitimler düzenlenmiştir. Grup Terapileri programında ise 550 mülteci çocuk 10 hafta boyunca Yan Yana Grup Terapileri programına katılım sağlamıştır. Grup psikoterapileri, oyun terapisi ve Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme (EMDR) tekniklerinin kullanıldığı programın etkilerine bakıldığında; çocukların sosyal becerilerinde

gelişim, kendilerini ve duygularını ifade edebilmelerinde artış gözlenmiştir. Çocukların kendilerini değerli ve önemli hissettikleri gözlemlenmiştir. Bununla beraber travmatik yaşantıları bulunan çocukların üzerinde çalışabilecekleri güvenli bir alan oluşturulmuş ve mülteci çocuklarla çalışan psikologlar tecrübelerini artırarak becerilerini geliştirmişlerdir (Sümbüloğlu ve Karabey, 2018).

Şirin ve arkadaşları (2018) Türkiye’de bulunan Suriyeli mülteci çocuklar için Umut Projesi adıyla bir program geliştirmişlerdir. Bir pilot çalışma, yaşları dokuz ile 14 yaş arasındaki 147 Suriyeli mülteci çocuğun katılımıyla Şanlıurfa’da gerçekleştirilmiştir. Çalışma dört hafta boyunca iki saatlik oturumlarla toplam 40 saatte tamamlanmıştır. Program mülteci çocukların eğitimde yaşadıkları problemlerin çözümüne ve psikolojik iyilik hallerine katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Online oyun temalı olarak hazırlanan programda; çocukların umutlarını ölçmek, Türkçe kelime bilgilerini artırmak, mental sağlıklarını güçlendirmek, kodlama becerisi kazandırmak amaçlarıyla oyunlar uygulanmıştır. Tasarlanan alanların tümünde ilerleme kaydedildiği görülmüştür (Şirin vd., 2018).

Kızılay Çocuk Programları Koordinatörlüğü bünyesinde 18 ilde, dört ile 18 yaş arası Suriyeli mülteci çocuklarla program yürütülmektedir. Toplum Merkezleri, Çocuk Dostu Alanlar ve Çocuk ve Gençlik Merkezleri’nin dışında psikososyal destek projeleriyle toplam 574.006 çocuğa ulaşılmıştır. Programlarda; psikososyal destek sağlama amaçlı çeşitli aktivite, atölye çalışmaları, eğitim ve seminerler düzenlenmiştir. Psikososyal destek çalışmaları kapsamında özellikle COVID-19 sebebiyle hane ziyaretleri yapılmış ve destek eğitim kitleri ailelere ulaştırılmıştır (Kızılay, 2020).

Millî Eğitim Bakanlığı, Şanlıurfa ve Mersin illerinde toplam 80 ilkokulda etnik köken kaynaklı ayrımcılık, sosyal dışlanma ve şiddeti önleme amacı ile “Birbirimizi Anlıyoruz” programı uygulamıştır (Anadolu Ajansı, 2019). Bu çalışmayla uyumun, bakış açısı geliştirmenin ve empati becerilerini artırmanın; mültecilerin entegrasyonuna katkı sağlaması hedeflenmiştir. Fakat çalışmanın birincil hedefi öğrencilere bahsedilen becerileri kazandırmaktan ziyade, öğretmenlere bir yol haritası sunabilmektir. Tasarlanan yeni müfredatta; etkinlikler, videolar ve çeşitli materyallerden faydalanılmıştır. Haftada en az üç saat olmak üzere, bir eğitim yılı boyunca program uygulanmıştır. Program sonucunda mülteci çocukların ev sahibi ülkenin dilini kullanma yönündeki kabiliyetlerinde gelişme sağlanmış, okul düzeyinde akran şiddetinde % 50 oranında, etnik ayrımcılık tutumlarında ise % 30 oranında azalma olmuştur. Öğrencilerin birbirlerine duydukları güven oranında da % 20’lik bir artış tespit edilmiştir (Anadolu Ajansı, 2019).

Üzüm Bağları Projesi ise; Suriyeli öğrencilerin sosyal uyumları ile ilgili yaşadıkları problemlerin öncelikle tespit edilmesi, daha sonrasında ise öğrencilerde empati yeteneğinin geliştirilmesine yönelik çeşitli uygulamalardan oluşmaktadır. Araştırma İstanbul’un Sultanbeyli ilçesinde, Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı bir Anadolu İmam-Hatip Kız Lisesi’nde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada niteliksel bir yöntem

olarak yarı yapılandırılmış görüşme ve gözlem teknikleri uygulanmıştır. Çalışmanın katılımcıları iki kategoride ele alınarak; 10 öğretmen ile 12'si mülteci, 18'i Türk olmak üzere 30 öğrenciden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında; odak grup görüşmeleri, akran birliğinin kurulması için 11 farklı başlık altında gerçekleştirilen etkinlikler, atölyeler ve ile farkındalık oluşturmaya yönelik çeşitli gezi programları yer almaktadır. Çalışma, mülteci öğrencilerin yaşadıkları uyum problemlerini tespit ederek, problemlerin aşılması yolunda ihtiyaç duyulan arabulucuları ve kolaylaştırıcı bileşenleri sunmaktadır. Bununla birlikte, uygulanan çalışma sonucunda hem Türk hem Suriyeli öğrenciler üzerinde gerek motivasyon gerekse sosyal uyum anlamında olumlu değişimlerin gerçekleştiği görülmüştür (Süleymanov vd., 2018).

Suriyeli Çocuklar için Yaz Anaokulu Projesi ise, çocukların okul hayatına hazırlanması, sosyal ve kültürel uyuma yönelik yaşanabilecek problemleri en aza indirebilmek amacıyla 2016 yılında Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV) tarafından uygulamaya konmuştur. İlköğretime hazırlık konusunda destek çalışmalarına yönelik ihtiyaç hâlâ devam etmekle birlikte, uygulama sonunda mülteci çocukların dil gelişiminde ve kendilerini Türkçe ifade edebilme becerilerinde gelişim olduğu gözlemlenmiştir (AÇEV, 2017).

Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi, Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye sağladığı fon ile yürütülen ve 2016 yılından beri devam edip kapsamlı bir çalışmadır. Çocukların akademik başarılarını artırma amacıyla verilen dil eğitimleri yanında birçok ihtiyacın da karşılandığı bu projede 15.000 öğrenciye göç, eğitim ve geçici koruma ile psikolojik destek konularında oryantasyon programları uygulanmıştır (Tüzün, 2017).

Mülteciler Derneği, Suriyeli mültecilere yönelik; insani yardım, istihdam, dil ve meslek kursları, ruh sağlığı hizmetleri, fizik tedavi hizmetleri ve benzeri birçok farklı alanda çalışmalar yürütmektedir. Sosyal uyum, okullaştırma ve çocuk dostu alan birimlerinde çocuklara yönelik çeşitli projeler uygulanmaktadır. Türk ve Suriyeli öğrencilerin karma eğitim gördükleri okullardaki mülteci çocukların sosyal ilişkilerini desteklemek ve sosyal uyumu geliştirmek amaçlı “Sığıla Ağacım Yeşeriyor”, “Zeytin Ağacım Yeşeriyor” ve “Leylaklar Ülkesinde” projeleri uygulanmaktadır. Genel hatlarıyla; çok kültürlü eğitim modelini destekleyen bu projeler, birlikte yaşam, farklılıklara saygı, empati geliştirme ve çok kültürlü toplum temaları üzerinde durmaktadır. Çalışmalar; bireylerin özgüven, aidiyet duygusu, akran ilişkileri ve iletişim becerileri, çatışma ile baş etme becerilerini; psikososyal destek kapsamında geliştirmeyi hedeflemektedir (Kaplan vd., 2020).

Son yıllarda Suriyeli çocuklara yönelik psikososyal programlara ilişkin bilimsel çalışmalar artmıştır. Güneydoğu Anadolu'da Suriyeli ve Türk çocuklara yönelik beceri tabanlı bir müfredata sahip, toplum temelli 10 haftalık okul öncesi eğitim yaz programının, çocukların okuryazarlığını ve sayısal becerilerini, alıcı ve ifade edici dilini, duygu düzenlemesini ve sosyal yeterliliğini geliştirip problem davranışlarını azalttığı gösterilmiştir (Erdemir, 2021). Karma etnik gruplara sahip okullardaki

ilkokul öğrencilerinin perspektif alma yeteneğini geliştirmeye yönelik bir eğitim programının akran şiddetini, mağduriyeti ve sosyal dışlanmayı azalttığı aynı zamanda hem okuldaki hem de okul dışındaki akranlara karşı sosyal uyumu ve toplum yanlısı davranışı artırdığı bulunmuştur (Alan vd., 2021). Mülteci haneler için dünyanın en büyük nakit transfer programı olan Acil Sosyal Güvenlik Ağı'nın, Türkiye'deki Suriyeli çocuklar arasında çocuk işçiliğinde % 88, okul dışı kalmada ise % 62 azalma sağladığı gösterilmiştir (Hızıroğlu Aygün vd., 2024). Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Halk Eğitim Merkezleri'nde uygulanan, okul dışı mülteci çocukları devlet okullarına hazırlamak ve nakletmek amacıyla uygulanan 16 aylık modüler eğitim programı olan Hızlandırılmış Öğrenme Programı'nın, eğitime erişim ile sosyal katılım ve sürdürülebilirliği sağlamada etkili ve verimli olduğu bulunmuştur (UNICEF, 2022).

2.3. Mülteci Çocuklar için Müdahale Programlarında Önemli Hususlar

Programların oluşturulmasında, uyarlanmasında ve uygulanmasında dikkat edilmesi gereken önemli hususlar vardır. Müdahale programları, eğitimciler ve ruh sağlığı çalışanlarının katkısıyla, sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği içerisinde okul temelli olarak yürütüldüğünde süreç içerisinde karşılaşılabilecek birçok problemi önlemede etkili olmaktadır (Gümüştən, 2017). Okulun mülteci çocuklara yönelik uygulanan programlar kapsamında gerek sosyal ve kültürel uyumu artırma, gerek aidiyet duygusu geliştirme alanlarındaki etkinliği sebebiyle en uygun kuruluş olması ile beraber (Measham vd., 2014) burada şu özelliklere dikkat edilmelidir:

- İki kültürün diline de kültürüne de hâkim olunmalı ve çocuklara kendi kültürlerinin de son derece saygın olduğu hissettirilmelidir.
- Programda yer alacak kişilerin, özellikle aile ve uygulayıcıların, sorumlulukları belirlenmelidir. Ailenin çocuğa ayırabildiği zamanla ilgili bilgi sahibi olunmalıdır.
- Programın hazırlık aşamasında maliyet hesaplaması yapılmalı, çıkacak olan yük ailelerin omuzlarına bırakılmamalıdır. Aksi halde bu programa erişimi engelleyecek bir etken olabilmektedir.
- Dil ve iletişim ile ilgili ön çalışma yapılmalı, gerektiğinde tercüman desteği alınmalıdır. Çocuklar sağlıklı iletişim kuramadıkları ortamda kendilerini rahat hissetmeyebilir.
- Programın uygulanacağı mekân çocuklar için güvenli hale getirilmeli, güvenli bir ulaşım sağlanmalıdır.
- Ailelere programla ilgili bilgi vererek, programa güven duymaları sağlanmalıdır.
- Olası cinsiyet temelli, aileler tarafından çocukların katılımının engellenmesine yönelik ailelerle görüşmek ve tüm çocukların eğitim sistemine dahil olmaları için çalışmak gereklidir (Valladares ve Ramos, 2011).

Programlar kapsamında çocuklarla belirlenen temalar üzerinden geliştirilmesi ve desteklenmesi hedeflenen alanlar ile ilgili çalışmalar için, yoğunlukla oyun ve etkinliklerden faydalanılmaktadır. Oyun, gerek içeriğinin kültürel ve uluslararası bağlamlarda gösterdiği çeşitlilikten, gerekse yapılandırılmış veyahut yapılandırılmamış formları sebebiyle birbirinden ayrışan bir organizma oluşundan dolayı tanımlanması ve kategorize edilmesi kolay olmayan bir kavramdır. Fakat yapılan çalışmalar göstermektedir ki; içeriği, uygulanışı, sıklığı, yoğunluğu ve benzeri değişkenlerin tesiri bir yana, oyun çocukların fiziksel, bilişsel ve psikososyal gelişimleri üzerinde olumlu etkiye sahiptir (Özdoğan, 2018). Aynı zamanda oyun temelli eğitim modellerinin, çocukların öğrenimlerini geliştirdiği bilinmekte ve eğitim kurumlarında kullanılan müfredatların, çeşitli oyun ve etkinliklerle entegre edildiği formlar araştırmacılar tarafından geliştirilebilmektedir (Saracho, 2012).

Programların içeriğine bakıldığında; yaşanan travmaları kabullenme ve diğerleriyle sosyal bağ kurabilmeyi geliştirme adına; tecrübe edilen problemler ve geçmişe ait duygular hakkında resim çizme, hikâye anlatma, metaforlardan faydalanma oldukça faydalı bulunmuştur. Tüm bunlar problem çözme becerilerini de geliştirmektedir (Rousseau vd., 2003). Çocukların psikososyal ve kültürel uyumlarına olumlu etkisi görülen programlara bakıldığında; duyguları tanıma, kabul etme ve düzenleme, akranlarla olumlu ilişkiler kurma ve empati becerisi, benlik saygısını artırma, çatışma ile baş etme becerisini geliştirmeye yönelik etkinlikler görülmektedir. Aynı zamanda göç öncesi, göç süreci ve sonrasına ilişkin yaşananların değerlendirilebilmesi, aile ve çocuk arasındaki ilişkinin sağlamlaştırılması, çocukların kültürel uyum süreçlerine ailelerin dahil edilmesi gibi etkenlerin bulunduğu programlar psikososyal uyum için katkı sağlamaktadır (Gümüştan, 2017). Bir başka çalışma da göstermektedir ki, yaratıcı ifadelerin kullanıldığı etkinlikler çocukların umut etme, duygusal ve davranışsal problemleri, problemlerle başa çıkma, dayanıklılıkları ve benlik saygıları üzerinde olumlu etki sahibidir (Beauregard, 2014).

Programların uygulanmasında önemli hususlardan biri de oturumların sağlıklı bir şekilde devam ettirilebilmesi için şartların sağlanmasıdır. Bu şartların başında uygulanacak kurallar gelmektedir. Temalar kapsamında gerçekleştirilen oturumlarda öfke, keder, üzüntü, kafa karışıklığı, suçluluk duygusu gibi hassas duyguların yaşanması ve ifade edilmesine sıkça rastlanmaktadır. Duyguların dışa vurumu ve paylaşımı kolaylaştırabilmek adına oturumlarda takip edilmesi gereken bazı kurallara ihtiyaç duyulmaktadır (Save the Children, 2012). Kuralların belirlenmesinde çocukların görev almasına izin verilmelidir. Bu bağlamda izlenmesi gereken adımlar şu şekilde sıralanabilir;

- Çocuklara grup içerisinde uyulacak “temel kurallar” ve “davranışları” belirlemenin önemi açıklanır. Ardından çocuklardan belirlemek istedikleri kurallar üzerinde beyin fırtınası yapmaları istenir ve hep birlikte öneriler tartışılır.

- Kurallardan biri “birbirine saygılı davranmak” ise, davranışlar kısmına bunu izah eden açıklamalar eklenir; örneğin “birbirimizi dinleyeceğiz” veya “kötü sözler söylemeyeceğiz”.
- Çocukların önerileri bittiğinde güvenli ve sağlıklı bir ortam için gerekli şartları sağlayan temel kurallar içerisinde dile getirilmeyen bir kural kaldıysa, uygulayıcılar kendileri kural eklemek adına çocuklardan izin isteyerek, düzenleme yapar. Örneğin “Birbirinizle alay etmeyin.”, “Aynı görüşte olmasanız bile herkesin görüş belirtme hakkı vardır.” “Fiziksel şiddet olmayacaktır.” şeklinde eklemeler yapılabilir.
- Kuralların bozulması durumunda sonuçların neler olacağı ile ilgili yine çocuklarla birlikte karar verilir. Örneğin “Bir şarkı söyleyin” veya “Dans etsin” gibi çocukların kültürlerine aykırı gelmeyecek seçenekler sunulur.
- Kuralların en önemli bir başka noktası ise kişisel bilgilerin ve oturma içerisinde paylaşılanların gizliliğidir. Bu konuda uygulayıcı tüm gerekli kuralları koyabilir. Tüm bu kuralların her oturumda hatırlatılması önemlidir (Save the Children, 2012).

Sonuç

Dünya genelinde savaş, afet ve diğer zorunlu sebeplerle yaşanan göçlerden etkilenen grupların başında çocuklar gelmektedir. Göçmen çocukların güvenlik, barınma, sağlık ve eğitim haklarının korunması ve çocuklara ve ailelerine gerekli hizmetlerin sunulması konusunda hem ev sahibi ülkelere hem de uluslararası kuruluşlara önemli görevler düşmektedir. Göç sonrası süreçte şartlar iyileşmediği gibi, gelinen ülkeye sosyal ve kültürel anlamda uyum sağlayamama; dil bilmeme, sağlık, eğitim, barınma gibi temel hizmetlere erişimde sorun yaşama gibi birçok yeni stres faktörü de mültecilerin hayatına eklenmektedir.

Günümüzde Suriye’de yaşanan iç savaşın da etkisiyle Türkiye dünyanın en çok mülteciye ev sahipliği yapan ülkelerinden biri olmuştur. Dünyada ve Türkiye’de uygulanan psikososyal destek programları hem mülteci hem de ev sahibi çocuk ve ailelerinin ruh sağlıklarına olumlu etki sunabilmektedir. Göçün olumsuz etkilerini azaltmak ve bireysel ve toplumsal iyi olma haline katkı sunmak için bilimsel verilere dayanan psikososyal destek programlarının nicelik ve niteliklerinin artırılması büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

Ahearn, F. L., ve Athey, J. L. (Eds.). (1991). *Refugee children: Theory, research, and services*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

Alan, S., Baysan, C., Gumren, M., ve Kubilay, E. (2021). Building social cohesion in ethnically mixed schools: An intervention on perspective taking. *The Quarterly Journal of Economics*, 136(4), 2147-2194. <https://doi.org/10.1093/qje/qjab009>

Almqvist, K., ve Brogberg, A. G. (1999). Mental health and social adjustment in young refugee children 3½ years after their arrival in Sweden. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 38(6), 723-730. <https://doi.org/10.1097/00004583-199906000-00020>

Anadolu Ajansı. (2019, Temmuz 29). 'Birbirimizi Anlıyoruz' ile okullarda şiddet yüzde 50 azaldı. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/birbirimizi-anliyoruz-ile-okullarda-siddet-yuzde-50-azaldi/1543940>

Angel, B., Hjern, A., ve Ingleby, D. (2001). Effects of war and organized violence on children: A study of Bosnian refugees in Sweden. *American Journal of Orthopsychiatry*, 71(1), 4-15. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.71.1.4>

Anne Çocuk Eğitim Vakfı. (2017). *Yaz Anaokulları Uygulamaları*. Erişim adresi: <https://www.acev.org/ne-yapiyoruz/cocuklar-icin/yaz-anaokullari-uygulamaları/>

Apak, H. (2015). Suriyeli göçmenlerin gelecek beklentileri: Mardin örneği. *Birey ve Toplum*, 5(9), 125-142. <https://doi.org/10.20493/bt.53521>

Atasü-Topçuoğlu, R. (2014). Hayatı değiştirmek için yola çıkanlar – yola çıkınca değişen hayatlar: Bir müracaatçı grubu olarak göçmen çocuklar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 25(1), 89-108. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/797693>

Aydın, D., Şahin, N., ve Akay, B. (2017). Göç olayının çocuk sağlığı üzerine etkileri. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastalıkları Dergisi*, 7(1), 8-14. <https://doi.org/10.5222/buchd.2017.008>

Baan, J. (2007). *Listen to them: Supporting refugee and asylum-seeking children at school (final report of the project)*. Pharos.

Baan, J. (2007). *Listen to them: Supporting refugee and asylum-seeking children at school (final report of the project)*. Utrecht, Netherlands: Pharos.

Banks, J. A. (2016). *Çok kültürlü eğitime giriş*. (H. Aydın, Ed.). Ankara: Anı Yayıncılık.

Barrett, P. M., Sonderegger, R., ve Sonderegger, N. L. (2001). Evaluation of an anxiety-prevention and positive-coping program (FRIENDS) for children and adolescents of non-English-speaking background. *Behaviour Change*, 18(2), 78-91. <https://doi.org/10.1375/bech.18.2.78>

Bayhan, P., ve Karaaslan, A. (2018, Ekim 22-24). Mülteci çocuklar için uygulanan erken müdahale programları; Türkiye ve dünyadan uygulamalar. *Uluslararası IV. Çocuk Gelişimi Kongresi Tam Metin Kitabı*, 364-372. Erişim adresi: <https://www.diamed98.com/IVCocukGelisimiKongresiTamMetin.pdf>

Beauregard, C. (2014). Effects of classroom-based creative expression programmes on children's well-being. *The Arts in Psychotherapy*, 41(3), 269-277. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2014.04.003>

Beauvais, C., ve Jensen, J. (2002). *Social cohesion: Updating the state of the research*. Canadian Policy Research Network. Erişim adresi: https://oaresource.library.carleton.ca/cprn/29271_en.pdf

Beiser, M. (2005). The health of immigrants and refugees in Canada. *Canadian Journal of Public Health*, 96(Suppl 2), (s. 30-44). <https://doi.org/10.1007/BF03403701>

Beitin, B. K., ve Aprahamian, M. (2014). Family values and traditions. In S. C. Nassar-McMillan, K. J. Ajrouch, and J. Hakim-Larson (Eds.), *Biopsychosocial perspectives on Arab Americans: Culture, development, and health* (s. 67-88). New York, NY: Springer Science + Business Media. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-8238-3_4

Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5-34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>

Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu. (2022). *Documentation of the education response for Syrian children under temporary protection in Türkiye - Report*. UNICEF. Erişim adresi: <https://www.unicef.org/turkiye/media/15931/file/The%20education%20response%20for%20Syrian%20children%20under%20temporary%20protection%20in%20T%C3%BCrkiye%20report.pdf>

Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu. (2023). *Suriyeli okul dışı kalmış çocuklar ile ilgili analiz raporu: Türkiye ülke raporu*. UNICEF. Erişim adresi: <https://www.unicef.org/turkiye/media/18036/file/SUR%C4%B0YEL%C4%B0%20OKUL%20DI%C5%9EI%20KALMI%C5%9E%20%C3%87OCUKLAR%20%C4>

[%B0LE%20%C4%B0LG%C4%B0L%C4%B0%20ANAL%C4%B0Z%20RAPOR U.pdf](#)

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü. (2011). *The hidden crisis: Armed conflict and education; EFA global monitoring report, 2011*. UNESCO. <https://doi.org/10.54676/CIHD8631>

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2024). *Global trends: Forced displacement in 2023*. United Nations High Commissioner for Refugees. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2023>

Booth, T., ve Ainscow, M. (2002). *Index for inclusion: Developing learning and participation in schools*. Bristol, UK: Centre for Studies on Inclusive Education. Erişim adresi: <https://www.eenet.org.uk/resources/docs/Index%20English.pdf>

Buz, S. (2008). Türkiye'deki sığınmacıların sosyal profili. *Polis Bilimleri Dergisi*, 10(4), 1-14. Erişim adresi: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423911084.pdf>

Cakmak, H. M., Kocabay, K., Temizkan, R. C., Turay, S., Ozde, S., Kurt, F., Sav, N. M., Erguven, M., ve Coşkun, E. (2024). Refugee and asylum-seeker children and health problems in the city of Duzce, Türkiye. *Child: Care, Health and Development*, 50(4), e13295. <https://doi.org/10.1111/cch.13295>

Castles, S. (2003). Towards a sociology of forced migration and social transformation. *Sociology*, 37(1), 13-34. <https://doi.org/10.1177/0038038503037001384>

Ceballos, P. L., ve Bratton, S. C. (2010). Empowering Latino families: Effects of a culturally responsive intervention for low-income immigrant Latino parents on children's behaviors and parental stress. *Psychology in the Schools*, 47(8), 761-775. <https://doi.org/10.1002/pits.20502>

Cooper, J. L., Masi, R., ve Vick, J. (2009). *Social-emotional development in early childhood: What every policymaker should know*. New York, NY: Columbia University, National Center for Children in Poverty (NCCP). <https://doi.org/10.7916/D83B67VS>

Çakan, A., Mercan, M., ve Mercan, E. (2018). Okul öncesi kurumlarına devam eden mülteci çocukların sosyal-duygusal gelişimleri. İçinde A. Solak ve V. Özpolat (Eds.), *Zorunlu göçler ve doğurduğu sosyal travmalar* (s. 262-293). Ankara: HEGEM Yayınları. Erişim adresi: https://hegemvakfi.org.tr/media/img/what_we_do/editions/9-Bildiriler_kitab%C4%B1_4_.pdf

Çakırer Özservet, Y., ve Sirkeci, İ. (2016). Çocuklar ve göç. *Göç Dergisi*, 3(1), 1-4. <https://dergi.tplondon.com/goc/article/view/552/544>

Demirbaş, H., ve Bekaroğlu, E. (2013). Evden uzakta olmak: Sığınmacıların/mültecilerin psikolojik sorunları ve alınacak önlemler. *Kriz Dergisi*, 21(1), 11-24. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000334

Dorman, S. (2014). *Educational needs assessment for urban Syrian refugees in Turkey*. İstanbul: YUVA Association. Erişim adresi: <https://data.unhcr.org/en/documents/download/42946>

Eisenbruch, M. (1988). The mental health of refugee children and their cultural development. *International Migration*, 22(2), 282-300. <https://doi.org/10.2307/2546651>

Erdemir, E. (2021). Summer preschools for Syrian refugee and host community children in Turkey: A model of contextually sensitive early intervention. *Early Education and Development*, 33(5), 912-938. <https://doi.org/10.1080/10409289.2021.1961426>

Erdoğan, M. M. (2015). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal kabul ve uyum*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erkan, E. (2017). Suriyeli göçmenler ve dini hayat: Uyum, karşılaşma, benzeşme: Gaziantep örneği. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 3(4), 1-35. Erişim adresi: <http://ktpmakale.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=.....eng&midno=94485000&Dergivalkod=0297>

Friedkin, N. (2004). Social cohesion. *Annual Review of Sociology*, 30, 409-425. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.30.012703.110625>

Gümüştən, D. (2017). Mülteci çocukların eğitimi ve uyumlarına yönelik yapılan müdahale programları üzerine bir derleme. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 5(10), 247-264. Erişim adresi: <https://www.nesnedergisi.com/makale/pdf/1506519336.pdf>

Gün, Z. (2016). Psikolojide, göç çalışmalarındaki metodolojik problemler ve çözüm önerileri. *Türk Psikoloji Bülteni*, 12(37), 27-41. Erişim adresi: <https://psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpb123805.pdf>

HM Government. (2003). *Every child matters*. Norwich, UK: The Stationery Office. Erişim adresi: <https://image.guardian.co.uk/sys-files/Society/documents/2003/09/08/EveryChildMatters.pdf>

Hızıroğlu Aygün, A., Kırdar, M. G., Koyuncu, M., ve Stoeffler, Q. (2024). Keeping refugee children in school and out of work: Evidence from the world's

largest humanitarian cash transfer program. *Journal of Development Economics*, 168, 103266. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2024.103266>

Hodes, M. (2000). Psychological distressed refugee children in the United Kingdom. *Child Psychology and Psychiatry Review*, 5(2), 57-68. <https://doi.org/10.1017/S136064170000215X>

Hülür, B. A., Deniz, Ç. A., ve Ekinci, Y. (2019). "Bizim müstakbel hep harap oldu": Suriyeli sığınmacıların gündelik hayatı Antep-Kilis çevresi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Hynie, M., Crooks, V. A., ve Barragan, J. (2011). Immigrant and refugee social networks: determinants and consequences of social support among women newcomers to Canada. *The Canadian Journal of Nursing Research*, 43(4), 26-46. Erişim adresi: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22435307/>

Ingleby, D., ve Watters, C. (2002). Refugee children at school: Good practices in mental health and social care. *Education and Health*, 20(3), 43-45. Erişim adresi: <https://sheu.org.uk/sheux/EH/eh203di.pdf>

İstanbul Bilgi Üniversitesi, Çocuk Çalışmaları Birimi. (2015). *Suriyeli mülteci çocukların Türkiye devlet okullarındaki durumu: Politika ve uygulama önerileri*. Erişim adresi: <https://cocuk.bilgi.edu.tr/wp-content/uploads/2020/02/Suriyeli-Cocuklar-Egitim-Sistemi-Politika-Notu.pdf>

Kağıtçıbaşı, Ç. (2014). Kültürleşme ve aile ilişkileri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34), 120-127. Erişim adresi: <https://psikolog.org.tr/tr/yayinlar/dergiler/1031828/tpy1301996120140000m000078.pdf>

Kağnıcı, D. Y. (2017). Suriyeli mülteci çocukların kültürel uyum sürecinde okul psikolojik danışmanlarına düşen rol ve sorumluluklar. *İlköğretim Online*, 16(4), 1768-1776. <https://doi.org/10.17051/ilkonline.2017.342990>

Kaplan, E., Şahin, H. R., ve Okçebe, M. (2020). *Mülteciler ve sığınmacılar yardımlaşma ve dayanışma derneği sosyal uyum strateji belgesi*. Mülteciler ve Sığınmacılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği. Erişim adresi: <https://multeciler.org.tr/wp-content/uploads/2020/03/multeciler-derneği-sosyal-uyum-strateji-belgesi-2020.pdf>

Kartal, D., ve Kiropoulos, L. (2016). Effects of acculturative stress on PTSD, depressive, and anxiety symptoms among refugees resettled in Australia and Austria. *European Journal of Psychotraumatology*, 7, 28711. <https://doi.org/10.3402/ejpt.v7.28711>

Kataoka, S. H., Stein, B. D., Jaycox, L. H., Wong, M., Escudero, P., Tu, W., Zaragoza, C., ve Fink, A. (2003). A school-based mental health program for traumatized Latino immigrant children. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 42(3), 311-318. <https://doi.org/10.1097/00004583-200303000-00011>

Kızmaz, Z. (2018). Mülteci çocuklarda travma. İçinde A. Solak ve V. Özpolat (Eds.), *Zorunlu göçler ve doğurduğu sosyal travmalar* (s. 145-167). Ankara: HEGEM Yayınları. Erişim adresi: https://hegemvakfi.org.tr/media/img/what_we_do/reports/4_RAPOR_4-Zorunlu_Gocler_ve_Travmalar.pdf

Kirmayer, L. J., Narasiah, L., Munoz, M., Rashid, M., Ryder, A. G., Guzder, J., Hassan, G., Rousseau, C., Pottie, K., ve Canadian Collaboration for Immigrant and Refugee Health (CCIRH). (2011). Common mental health problems in immigrants and refugees: General approach in primary care. *Canadian Medical Association Journal*, 183(12), E959-E967. <https://doi.org/10.1503/cmaj.090292>

Klockner, K. D., ve Hicks, R. E. (2008). My next client: Understanding the Big Five and positive personality dispositions of those seeking psychosocial support interventions. *International Coaching Psychology Review*, 3(2), 148-163. <https://doi.org/10.53841/bpsicpr.2008.3.2.148>

Korkut, M. (2018). *Mülteci çocukların sorunları ve beklentileri* (Tez No. 519256) (Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi.

Kozulin, A. (2006). Integration of culturally different students in mainstream classes. *Transylvanian Journal of Psychology, Special Issue on Inclusive and Cognitive Education*, 2, 99-105.

Kupzyk, S. S., Banks, B. M., ve Chadwell, M. R. (2016). Collaborating with refugee families to increase early literacy opportunities: A pilot investigation. *Contemporary School Psychology*, 20(3), 205-217. <https://doi.org/10.1007/s40688-015-0074-6>

Lee, Y. H., Lee, W. J., Kim, Y. J. ... Robinson, C. (2012). North Korean refugee health in South Korea (NORNS) study: study design and methods. *BMC Public Health*, 12, 172. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-12-172>

Liles, B. D. (2013). *Social and emotional development in the young child: The effects of trauma exposure* (Doktora tezi, University of Tulsa).

Lindert, J., Schouler-Ocak, M., Heinz, A., ve Priebe, S. (2008). Mental health, health care utilisation of migrants in Europe. *European Psychiatry*, 23(S1), 14-20. [https://doi.org/10.1016/S0924-9338\(08\)70057-9](https://doi.org/10.1016/S0924-9338(08)70057-9)

- Lowry-Webster, H. M., Barrett, P. M., ve Dadds, M. R. (2001). A universal prevention trial of anxiety and depressive symptomatology in childhood: Preliminary data from an Australian study. *Behaviour Change*, 18(1), 36-50. <https://doi.org/10.1375/behc.18.1.36>
- Measham, T., Jaswant, G., Pacione, L., Blais-McPherson, M., ve Nadeau, L. (2014). Refugee children and their families: Supporting psychological well-being and positive adaptation following migration. *Current Problems in Pediatric and Adolescent Health Care*, 44(7), 208-215. <https://doi.org/10.1016/j.cppeds.2014.03.005>
- Mercan Uzun, E., ve Bütün, E. (2016). Okul öncesi eğitim kurumlarındaki Suriyeli sığınmacı çocukların karşılaştıkları sorunlar hakkında öğretmen görüşleri. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 72-83. Erişim adresi: <http://ijeces.hku.edu.tr/tr/download/article-file/155147>
- Miller, J. M. (2013). *Empirical evaluation of a home visiting intervention targeting immigrant and refugee children* (Yüksek lisans tezi, Minnesota State University), Mankato. Erişim adresi: <https://cornerstone.lib.mnsu.edu/etds/35/>
- Ongan, N. T. (2013). Sosyal uyum-sosyal sermaye eksenli kalkınma yaklaşımının sınıfsal sonuçlarına ilişkin bir değerlendirme. *Çalışma ve Toplum*, 1(36), 211-228. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2576147>
- Orhan, O., ve Gündoğar, S. S. (2015). *Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye etkileri*. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi. Erişim adresi: https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Suriyeli_Siginmacilarin_Turkiyeye_Etkileri.pdf
- Özdoğru, A. A. (2018). Cross-cultural psychology of play and early childhood education. In C. A. Huertas-Abril and M. E. Gómez-Parra (Eds.), *Early childhood education from an intercultural and bilingual perspective* (s. 184-201). IGI Global. Erişim adresi: <http://dx.doi.org/10.4018/978-1-5225-5167-6.ch012>
- Özdoğru, A. A., Dolu, F. N., Akan, A., ve Aldemir, S. (2021). Öğretmenlerin çokkültürlü eğitime ve mülteci öğrencilere yönelik tutumları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40, 111-122. <https://doi.org/10.14582/DUZGEF.2021.181>
- Özer, S., Şirin, S., ve Oppedal, B. (2016). *Bahçeşehir study of Syrian refugee children in Turkey*. Norwegian Institute of Public Health. Erişim adresi: <https://www.fhi.no/globalassets/dokumenterfiler/studier/ungkul/bahcesehir-study-report.pdf>

Öztürk, O., ve Uluşahin, A. (2008). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. Nobel Tıp Kitabevleri.

Rousseau, C., ve Guzder, J. (2008). School-based prevention programs for refugee children. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 17(3), 533-549. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2008.02.002>

Rousseau, C., Beauregard, C., Daignault, K., Petrakos, H., Thombs, B. D., Steele, R., Vasiliadis, H. M., ve Hechtman, L. (2014). A cluster randomized-controlled trial of a classroom-based drama workshop program to improve mental health outcomes among immigrant and refugee youth in special classes. *PloS One*, 9(8), e104704. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0104704>

Rousseau, C., Lacroix, L., Bagilishya, D., ve Heusch, N. (2003). Working with myths: Creative expression workshops for immigrant and refugee children in a school setting. *Art Therapy*, 20(1), 3-10. <https://doi.org/10.1080/07421656.2003.10129630>

Rowe, C., Watson-Ormond, R., English, L., Rubesin, H., Marshall, A., Linton, K., Amolegbe, A., Agnew-Brune, C., ve Eng, E. (2017). Evaluating art therapy to heal the effects of trauma among refugee youth: The Burma art therapy program evaluation. *Health Promotion Practice*, 18(1), 26-33. <https://doi.org/10.1177/1524839915626413>

Sahin, E., Dagli, T. E., Acarturk, C., ve Dagli, F. S. (2021). Vulnerabilities of Syrian refugee children in Turkey and actions taken for prevention and management in terms of health and wellbeing. *Child Abuse and Neglect*, 119, 104628. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104628>

Saracho, O. N. (2012). *An integrated play-based curriculum for early childhood*. New York, NY: Routledge.

Sarp, N. (2017). Göç ve çocuk sağlığı. İçinde A. Süleymanov, P. Sönmez, F. Demirbaş Ünver ve M. Akbaba (Eds.), *Uluslararası göç ve çocuklar* (s. 25-29). Transnational Press London.

Save the Children. (2012). *Children's resilience programme: Psychosocial support in and out of schools – Facilitator handbook 1: Getting started*. Erişim adresi: <https://mhpsshub.org/wp-content/uploads/2017/12/Facilitator-handbook-1.pdf>

Schachner, M. K. (2017). From equality and inclusion to cultural pluralism – Evolution and effects of cultural diversity perspectives in schools. *European Journal of Developmental Psychology*, 16(1), 1-17. <https://doi.org/10.1080/17405629.2017.1326378>

Silove, D. (1999). The psychosocial effects of torture, mass human rights violations, and refugee trauma: toward an integrated conceptual framework. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 187(4), 200-207.

<https://doi.org/10.1097/00005053-199904000-00002>

Süleymanov, A., Akdağ, Z. S., Akdağ, F., ve Baştan, H. (2018, Aralık 6-8). *Suriyeli mülteci öğrencilerin sosyal uyumluluğu üzerine bir model denemesi: "Üzüm Bağları"* [Konferans bildirisi]. II. Uluslararası Göç ve Mülteci Kongresi. Ankara, Türkiye.

Sümbüloğlu, İ., ve Karabey, S. (2019). *YanYana: Suriyeli çocuklar için psiko-sosyal destek projesi (2017-2018)*. Yuva, BirLz, Oyun Terapileri Derneği. Erişim adresi: <https://www.yanyana.biz/wp-content/uploads/2019/02/YanYana-Etki-Raporu-Buyuk.pdf>

Şirin, S. R., ve Rogers-Sirin, L. (2015). *The educational and mental health needs of Syrian refugee children*. Migration Policy Institute. Erişim adresi: https://portal.qader.org/cached_uploads/download/2018/11/29/educational-and-mental-health-for-syrian-refugees-children-1543475565.pdf

Şirin, S., Plass, J. L., Homer, B. D., Vatanartıran, S., ve Tsai, T. (2018). Digital game-based education for Syrian refugee children: Project Hope. *Vulnerable Children and Youth Studies*, 13(1), 7-18. <https://doi.org/10.1080/17450128.2017.1412551>

Taylor, M. (2017, November 2). Climate change 'will create world's biggest refugee crisis'. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/environment/2017/nov/02/climate-change-will-create-worlds-biggest-refugee-crisis>

T.C. İletişim Başkanlığı. (2024, 21 Ağustos). *Türkiye'de bulunan yabancıların sayısı ve vatandaşlık durumları ile ilgili iddialara dair açıklama*. Erişim adresi: <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/turkiyede-bulunan-yabancilarin-sayisi-ve-vatandaslik-durumları-ile-ilgili-iddialara-dair-aciklama>

Teodorescu, D. S., Heir, T., Hauff, E., Wentzel-Larsen, T., ve Lien, L. (2012). Mental health problems and post-migration stress among multi-traumatized refugees attending outpatient clinics upon resettlement to Norway. *Scandinavian Journal of Psychology*, 53(4), 316-332. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.2012.00954.x>

Thabet, A. A., Vostanis, P., ve Karim, K. (2005). Group crisis intervention for children during ongoing war conflict. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 14(5), 262-269. <https://doi.org/10.1007/s00787-005-0466-7>

Tousignant, M., Habimana, E., Biron, C., Malo, C., Sidoli-LeBlanc, E., ve Bendris, N. (1999). The Quebec Adolescent Refugee Project: Psychopathology and family variables in a sample from 35 nations. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 38(11), 1426-1432. <https://doi.org/10.1097/00004583-199911000-00018>

Tunç, A. Ş. (2015). Mülteci davranışı ve toplumsal etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere ilişkin bir değerlendirme. *TESAM Akademi Dergisi*, 2(2), 29-63. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/138008>

Türk Kızılayı, Göç Hizmetleri Direktörlüğü. (2020). *Suriye insani yardım operasyonu*. Erişim adresi: [https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/kasim-2020-suriye-krizi-
insani-yardim-operasyonu-raporu-31-12-2020-41690559.pdf](https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/kasim-2020-suriye-krizi-insani-yardim-operasyonu-raporu-31-12-2020-41690559.pdf)

Tüzün, I. (2017). *Türkiye'de mülteci çocukların eğitim hakkını ve karşılıklı uyumu destekleyen yaklaşımlar, politikalar ve uygulamalar*. Für Die Freiheit. Erişim adresi: https://liberalforum.eu/wp-content/uploads/2021/06/publication_final.pdf

Ülküer, N. (2017). Göç ve erken çocukluk gelişimi: Global bir bakış. İçinde A. Süleymanov, P. Sönmez, F. Demirbaş Ünver ve M. Akbaba (Eds.), *Uluslararası göç ve çocuklar* (s. 29-33). London, UK: Transnational Press London.

Valladares, S., ve Ramos, M. F. (2011). *Children of Latino immigrants and out-of-school time programs*. Washington, DC: Child Trends. Erişim adresi: [https://cms.childtrends.org/wp-content/uploads/2011/12/Child_Trends-
2011_12_01_RB_ImmigrantsOSTProg.pdf](https://cms.childtrends.org/wp-content/uploads/2011/12/Child_Trends-2011_12_01_RB_ImmigrantsOSTProg.pdf)

Ward, C., ve Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). Introduction to "Acculturation theory, research and application: Working with and for communities". *International Journal of Intercultural Relations*, 34(2), 97-100. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2010.02.001>

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYE’DE DEMOGRAFİK YAŞLANMA: KURUMSAL YAŞLI BAKIMI VE GÖÇMENLER

Özgen Güneş*
Mehmet Fatih Aysan**

Özet

Türkiye’de demografik yaşlanma yaşlıların kurumsal bakım sistemine olan ihtiyacı ile doğrudan ilişkilidir. 65 yaş ve üstü yaşlı nüfus oranının % 10’a ulaşması, sosyo-ekonomik koşullar, bakım ihtiyacının artması gibi etkenler ailelerin bakım sorumluluklarını yerine getirmede zorlanmalarına ve artan şekilde kurumsal bakım hizmetlerine yönelmelerine neden olmaktadır. Türkiye’de kurumsal yaşlı bakım hizmetleri Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı çatısı altında resmi huzurevleri, yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezleri ile özel huzurevleri ve yaşlı bakım merkezleri tarafından sağlanmaktadır. Günümüzde Türkiye genelinde toplam 464 uzun süreli yaşlı bakım kuruluşu, 29.846 yaşlıya ve 40 gündüzlü bakım ve yaşlı yaşam merkezi toplam 1.037 yaşlıya hizmet vermektedir. Bu çalışmanın amacı, yaşlı nüfusun artan bakım ihtiyaçlarının bir sonucu olarak kurumsal yaşlı bakımında ortaya çıkan ihtiyaç ve sorunların incelenmesidir. Araştırmada kullanılan veriler Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Strateji Geliştirme Başkanlığı, İstanbul Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü Yaşlı Hizmetleri Birimi gibi farklı kurumlardan elde edilmiş ikincil verilerden oluşmaktadır. Değişen toplumsal yapı dikkate alındığında geleneksel olarak aileye bırakılan bakım görevinin kurumsal bakım ile desteklenmesi gerekmektedir. Hızla yaşlanan Türkiye nüfusu dikkate alındığında yaşlıların ekonomik durumları ve bakım ihtiyaçlarına göre sigorta seçeneklerinin sunulması, bakım sigortası gibi kapsamlı yapısal düzenlemelerin yapılması elzemdir. Bununla birlikte artan göç hareketleri bir taraftan Türkiye’den bakım ve sağlık elemanlarının yurt dışına gitmesine bir taraftan da yabancıların Türkiye’de bakım vermelerine olanak sağlamaktadır. Araştırmada yaşlı bakım sistemini güçlendirmek için şu teklifler öne çıkmaktadır: Kurumsal yaşlı bakımında bakım işinin niteliği artırılmalı, bakıcıların sosyal hakları düzenlenmeli, devlet huzurevlerinin kapasiteleri artırılmalı, özel huzurevleriyle ilgili devlet tarafından teşvik veya vergi indirimleri gibi destekleyici düzenlemeler yapılmalıdır. Ayrıca artan yaşlı bakım ihtiyacını

* Dr., Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İstanbul İl Müdürlüğü, E-mail:

ozgenyil@gmail.com

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü,

E-mail: maysan@marmara.edu.tr

karşulamak için nitelikli yabancı bakım personeli sayısının artırılması ve istihdam koşullarının düzenlenmesi ve iyileştirilmesi oldukça önemlidir.

Giriş

Demografik yaşlanma günümüz toplumlarını birçok alanda etkilerken bunlar arasında öne çıkan yeni meydan okumalardan biri de yaşlı bakımıdır. Yaşlı nüfusun artması ve toplumsal değişimler uzun süreli bakım hizmetleri ihtiyacını artırmakta, geleneksel olarak aile içinde verilmeye çalışılan yaşlı bakımının kurumsal olarak da verilme gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Bu gelişmeler, yoksul yardımları, eğitim, sağlık ve emeklilik gibi temel sosyal politika alanlarına odaklanmış refah devletlerinin artan bakım ihtiyacına da cevap vermesi zorunluluğunu beraberinde getirmiştir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2024a) verileri, Türkiye nüfusunun hızla yaşlandığını aile yapısındaki hızlı dönüşümün de etkisiyle aile merkezli gerçekleştirilen yaşlı bakımının önemli bir sorun alanı haline geldiğini göstermektedir. Kadınların eğitim ve istihdam düzeylerindeki artış, düşen doğurganlıkla birlikte sosyal destek mekanizmalarının zayıflaması, bireyselleşme gibi sosyal ve ekonomik dönüşümler, geleneksel olarak aile içinde kadına düşen bakım sorumluluğunun sadece aile tarafından verilmesini zorlaştırmaktadır. Bu gelişmeler geleneksel olarak kendi evlerinde ya da yakın aile üyelerinin evlerinde bakım alan yaşlıların kurumsal bakım ihtiyaçlarını artırmaktadır (Aysan ve Aysan, 2016). Aileler yaşlılarına bakım sorumluluklarını yerine getiremedikleri durumlarda öncelikle devlet tarafından işletilen resmî huzurevlerine yönelmektedirler. Genellikle devlet merkezli hizmetlere doğrudan erişim sağlanamadığı durumlarda, özel huzurevlerinden bakım destek hizmeti satın alınmaktadır. Türkiye’de yaşlı bakım politikaları kapsamında kurumsal bakım, huzurevleri yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezleri ile özel huzurevleri yaşlı bakım merkezleri tarafından sağlanmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024a; 2024b). Kurumsal bakım hizmetlerine ek olarak, artan göç hareketlerinin de etkisiyle günümüzde çok sayıda insan yabancılardan da evde bakım hizmeti almaktadır.

Bu makalede Türkiye’de yaşanan toplumun bakım ihtiyaçları göz önünde bulundurularak şu araştırma sorularına cevap aranmaktadır. Mevcut kurumsal yaşlı bakım sistemi, demografik yaşlanmanın getirdiği veyahut getireceği yüklerin ne kadarına cevap verebilmektedir? Kurumsal yaşlı bakımındaki sorunlar dikkate alındığında Türkiye’nin yaşlı bakım politikası nasıl şekillenmelidir? Türkiye’deki artan bakım ihtiyacı düşünüldüğünde yabancılar nasıl bir rol oynayabilir?

Bu çalışmanın temel amacı, yaşlı nüfusun artan bakım ihtiyaçlarının bir sonucu olarak kurumsal yaşlı bakımında ihtiyaçların ve sorunların incelenmesi ile geleceğe yönelik önleyici tedbirleri ortaya koymaktır. Araştırmada kullanılan veriler Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Strateji Geliştirme Başkanlığı, İstanbul Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü Yaşlı

Hizmetleri Birimi gibi farklı kurumlardan elde edilmiş ikincil verilerden oluşmaktadır.

Makale toplam beş bölümden meydana gelmektedir. Araştırmanın konusu, araştırma soruları, araştırmanın amacı ve yöntemine değinildikten sonra birinci bölümde dünyada demografik yaşlanma irdelenmektedir. İkinci bölümde Türkiye’de demografik yaşlanma tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde demografik yaşlanmanın kurumsal yaşlı bakımına etkisi incelenmektedir. Dördüncü bölümde Türkiye’de kurumsal yaşlı bakım politikası ve sorun alanları tartışılmaktadır. Beşinci bölümde göç hareketlerinin de etkisiyle Türkiye’de değişen bakım arzı tartışılmaktadır. Sonuç kısmında ise demografik yaşlanmanın getireceği yüklerle karşın kurumsal yaşlı bakımına yönelik politika tavsiyeleri verilmiştir.

1. Dünyada Demografik Yaşlanma

Nüfusun yaşlanması çoğunlukla sanayileşmiş ülkelerin bir sorunu olarak görülse de tüm toplumlara etkileyen küresel bir gelişmedir. 65 yaş ve üstü nüfus, tüm dünyada artma eğiliminde iken doğu’da yaşam beklentisi de son yüzyılda aynı şekilde artma eğilimindedir. Yaşlanma, yaşlı bağımlılık oranları ve uzun süreli bakım ihtiyaçlarıyla birlikte devletlerin sosyo-ekonomik boyutlarını etkilemektedir. Dünyada yaşlanma hızının en yüksek olduğu bölgeler; Doğu ve Güney Asya, Latin Amerika ve Karayipler’dir (United Nations, 2019). Nüfus projeksiyonlarına göre 2030 yılına kadar dünyada her altı kişiden birinin 60 yaş ve üstü olması beklenmektedir. Önümüzdeki 30 yıl boyunca 80 yaş ve üstü nüfusun üç katına çıkacağı öngörülmektedir (OECD, 2024). OECD verilerine göre; 65 yaş ve üstü nüfus, 1970’lerden bu yana artma eğilimindedir. Ancak son dönemde bu artış daha da hızlanmıştır. Tablo 1’de de görüldüğü üzere 1970’te ABD’de % 9,8 olan yaşlı oranı 1990-2010 arasında % 12 seviyesinde seyretmiş 2021’e gelindiğinde % 16,8’e çıkmıştır. Fransa’da 1970’te % 12,9 olan yaşlı oranı 1990’da % 14’e 2010’da % 16,7’ye 2021’de ise % 20,9’a yükselmiştir. Tablodaki tüm ülkelerde yaşlı oranlarında istikrarlı bir artış olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Seçilen OECD Ülkelerinde Yaşlı Oranları

Ülke	1970	1980	1990	2000	2010	2021
ABD	9,81	11,31	12,52	12,43	13,09	16,83
Almanya	13,67	15,60	14,92	16,45	20,63	22,06
Danimarka	12,27	14,41	15,58	14,83	16,58	20,30
Fransa	12,87	13,93	14,03	15,87	16,67	20,85
İngiltere	12,82	14,95	15,73	15,81	16,35	18,83
İspanya	9,61	11,21	13,58	16,64	16,95	19,95
İsveç	13,67	16,29	17,78	17,26	18,28	20,19
İtalya	10,89	13,15	14,90	18,27	20,40	23,67

Kaynak: OECD, 2024, Elderly Population.

Nüfusun yaşlanmasına paralel olarak yaşlı bağımlılık oranları da artış eğilimindedir. Yaşlı bağımlılık oranı, 15 ila 64 yaş aralığında çalışma çağındaki bulunan her 100 kişiye düşen 65 yaş ve üstü birey sayısına denir. Tablo 2'ye göre seçili ülkelerde 20 yılı aşkın zamandır çalışma çağındakilerin ekonomik olarak desteklediği yaşlı sayısında artış olduğu görülmektedir. Örneğin Fransa'da 2020 yılında % 27 olan yaşlı bağımlılık oranı 2027 yılında % 41'e çıkacaktır. Yaşlı bağımlılığına dair yapılan projeksiyonlarda 2075'e gelindiğinde, ABD, İngiltere, İsveç ve Danimarka gibi ülkelerde yaşlı bağımlılığının % 50'yi geçeceği, hatta Almanya'da bu oranın % 60 seviyelerini, İtalya ve İspanya'da ise % 70 seviyelerini bulacağı tahmin edilmektedir.

Tablo 2: Seçili Ülkelerde Yaşlı Bağımlılık Oranları

Ülke	2000	2010	2020	2027	2050	2075
ABD	20,9	21,8	28,4	34,7	40,4	49,3
Almanya	26,5	34,4	36,5	46,7	58,1	63,1
Danimarka	24,2	28,2	34,9	38,3	44,6	53,4
Fransa	27,3	28,6	37,3	41,2	54,5	55,8
İngiltere	27,0	27,8	32,0	36,9	47,1	53,0
İspanya	26,9	27,1	32,8	38,3	78,4	70,4
İsveç	29,5	31,2	35,9	39,7	45,5	51,6
İtalya	29,2	33,4	39,5	44,7	74,4	67,0

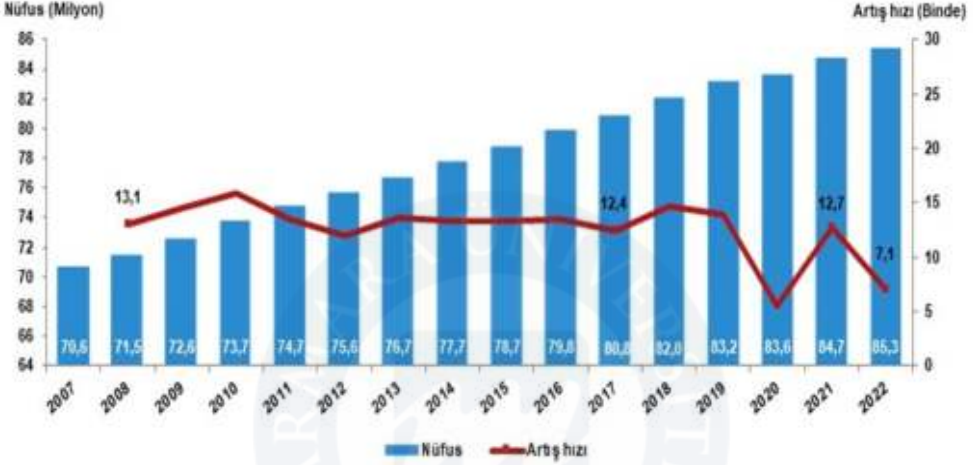
Kaynak: OECD, 2024.

2. Türkiye'de Demografik Yaşlanma

Türkiye'nin toplam nüfusu 2023 yılında 85 milyonu aşmıştır (TÜİK, 2024a). Doğum oranlarının düşmesi ve ölümün ileri yaşlara ötelenmesiyle bağlantılı olarak toplam nüfus içinde 65 yaş ve üstü yaşlı nüfus oranı % 10'a ulaşmıştır (TÜİK, 2024a). Şekil 1'de de görüldüğü gibi nüfus artış hızı 2008 ila 2019 yılları arasında küçük dalgalanmalarla birlikte binde 12-15 seviyelerinde istikrarlı bir eğilim gösterirken 2020 ile 2022 yılları arasında sert iniş ve çıkışların olduğu görülmektedir. Son üç yıllık dönemde nüfus artış hızındaki sert iniş ve çıkışlarda Kovid-19 pandemisinin de etkisi büyüktür. Bu dönemde insan hareketliliği hukuki düzenlemelerle kısıtlanmış, nişan ve düğün gibi toplu etkinliklere sınırlamalar getirilmiştir. Evlilik, pandeminin de etkisiyle önce düşmüş daha sonra ötelenen evliliklerin gerçekleştirilmesiyle tekrar yükselmiştir. Kovid-19 ile birlikte evliliklerin ötelenmesi ve uzun yıllardır süregelen sosyo-ekonomik dönüşümler doğurganlık hızının yenilenme düzeyi olarak adlandırılan 2,1'in çok altına inmesine neden olmuştur. TÜİK (2024a) verilerine göre toplam doğurganlık hızı 2023'te 1,51'e kadar gerilemiştir. TÜİK (2024b) projeksiyonlarına göre bir süredir devam eden hızlı doğurganlık düşüşünün de etkisiyle Türkiye'nin nüfusu bir süre daha arttıktan

sonra 2050'li yıllarda 94 milyon ile zirve yapacak ve sonraki dönemde düşmeye başlayacaktır.

Şekil 1: Nüfus ve Yıllık Nüfus Artış Hızı, 2007-2022

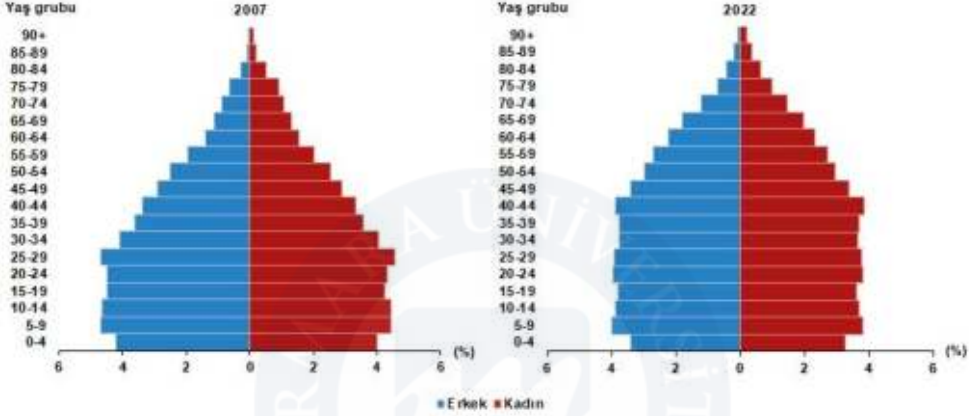

Kaynak: TÜİK, 2024a.

Nüfus artışı kadar bu nüfusun ülke genelinde nasıl dağıldığı da önemlidir. Nüfus büyüklüğü bakımından toplam nüfusun % 18,7'sinin ikamet ettiği İstanbul'u sırasıyla Ankara, İzmir, Bursa ve Antalya takip etmektedir. En düşük nüfusa sahip ilimiz 2023 yılında 84.241 kişinin yaşadığı Bayburt'tur. Bu ili sırasıyla Tunceli, Ardahan, Gümüşhane ve Kilis takip etmektedir. Yaşlı nüfus oranının en yüksek olduğu ilimiz ise % 20,2 ile Sinop'tur. Bu ili % 19,3 ile Kastamonu takip etmektedir. Şırnak ise % 3,5'lik oran ile Türkiye'de en az yaşlı nüfus oranına sahip ilimizdir (TÜİK, 2024a).

Türkiye nüfus piramitleri incelendiğinde; piramidin en alt kısmında doğumla gelen nüfusta azalma, ölüm oranlarındaki düşüş ile birlikte 60 yaş ve üstünü temsil eden üst kısımlarda genişleme eğilimi görülmektedir. Türkiye nüfusunun son 15 yıldaki değişimi, nüfus piramidinin yapısal olarak değişimine yansıyor ve yaşlanan nüfusun bağımlılık oranlarını da doğrudan etkilemektedir. 2007 yılından itibaren 65 yaş ve üstü nüfusun toplam nüfus içindeki oranı artarken yaşlı bağımlılık oranı da artış eğilimine geçmiştir. 2007'de % 10,7 olan yaşlı bağımlılık oranı 2013 yılında % 11'in üzerine çıkmış, 2019 yılında ise % 13,4 olarak belirlenmiştir. 2023 yılında yaşlı bağımlılık oranı % 15 ile artış seyrini devam ettirmektedir (TÜİK, 2024a). Bu demografik dönüşüm demografik fırsat penceresi olarak adlandırılan ve bağımlı nüfus toplamının, çalışma çağı nüfusunun yarısından az olduğu dönemin kapanmasına ve ekonomik fırsatların azalmasına neden olacaktır. TÜİK (2024b) projeksiyonlarına göre Türkiye için demografik fırsat penceresi 2030'lu yıllarda kapanacaktır.

Şekil 2: Türkiye'nin Nüfus Piramitleri, 2007 ve 2022

Kaynak: TÜİK, 2024a.

Yaşlanan nüfus sayısının ve yaşlı bağımlılık oranlarının artması başta Avrupa olmak üzere dünyanın birçok ülkesini yaşlanmanın getirdiği sosyo-ekonomik risklerle karşı karşıya getirmektedir. Doğuşta yaşam beklentisinin artışıyla birlikte en yaşlı olarak ifade edilen 85 yaş ve üstü yaşlı sayısının da artması, tüketim boyutunda, devletlerin sağlık ve uzun süreli bakım sunmalarında hem yapısal hem de maliyet yönünden birtakım yükler getirecektir (Eurostat, 2020: 24). Sosyal bakımdan faydalanma ve kurumsal bakıma erişimde eşitsizlikler, yaşlı yoksulluğu gibi yeni sosyo-ekonomik riskler Türkiye ve dünyada yeni düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmaktadır.

3. Türkiye’de Kurumsal Yaşlı Bakımının Genel Çerçevesi

Türkiye’de aile kurumu, bireylerin sosyal risklerle baş etmelerinde ilk başvurdukları ve destek aldıkları sosyal mekanizmadır. Aileden başlayarak akrabalık bağlarına uzanan sosyal çevre ağları destekleyici bir hat oluşturmaktadır. Yaşlılıkta bakım beklentileri, aile ilişkileri ve yaşam tercihleriyle de ilişkilidir. 65 yaş ve üstü yaşlılarla yapılan araştırmada kendilerine bakamayacak duruma geldiklerinde % 31,6’sı evde bakım hizmet modelini, % 10,3’ü kurum bakımı modelini ve % 46’sı çocukları tarafından bakım tercihinin ifade etmişlerdir (TÜİK, 2022). Sosyal ağların önemli bir yönü olan hemşehri ağları ile insani ve dini hassasiyetlerle oluşturulan sosyal

dayanışma mekanizmaları yerel düzeyde sosyal risklerle baş etmede önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye’de refah dağıtımında büyük pay öncelikle aile ve devlet kurumları, ardından piyasa ve yerel aktörler tarafından sağlanmaktadır. Kâr amacı gütmeyen kuruluşları temsil eden yerel aktörlerin katkısı diğerlerine göre kısıtlı olsa da piyasa, artan bir şekilde gelişim göstermektedir (Aysan, 2018; Aysan ve Aysan, 2021).

Türkiye’de yaşlı bakımında öncelikle aileler bakım sorumluluklarını yerine getirmektedirler. Ancak sosyal ve ekonomik koşullar nedeniyle bakım sorumluluklarını yerine getiremediklerinde kurumsal bakım hizmetlerine yönelebilmektedirler. Türkiye’de yaşlılar için kurumsal bakım; resmî huzurevleri ile yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezleri, özel huzurevleri ile yaşlı bakım merkezleri çatısı altında faaliyet göstermektedir.

Resmî huzurevleri ile huzurevi yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezleri Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü’ne bağlı yaşlı kuruluşları olarak hizmet vermektedirler. Huzurevlerinde; en az 60 yaş ve üzerinde, yeme, içme, tuvalet, banyo vb. günlük ve öz bakım becerilerini desteksiz yerine getirebilen, fiziksel ya da nörolojik olarak sağlıklı, günlük aktivitelerini yerine getirmesinde ilgi ve desteğe ihtiyaç duymayan, ruh sağlığı yerinde, bulaşıcı hastalığı ya da alkol-madde bağımlılığı bulunmayan sağlıklı yaşlılar hizmet almaktadır.

Yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezlerinde ise en az 60 yaş ve üzerinde fiziksel ve zihinsel kapasitelerinde farklı derecelerde gerilemeler olan öz bakım becerilerini yerine getirmekte özel ilgi, destek ve korunmaya ihtiyaç duyan, rehabilitasyon ihtiyacı olan, ruh sağlığı yerinde alkol ve madde bağımlılığı bulunmayan yaşlılar hizmet almaktadır. Yaşlılığa bağlı nörolojik hastalıklar veya fiziksel kısıtlılıklar, rehabilitasyon hizmetleri kapsamında desteklenerek yaşlıların bağımsız duruma gelmelerine yardımcı olunur. Huzurevlerinin bir kısmında ise hizmet alan sağlıklı yaşlıların zaman içinde bakım desteğine ihtiyaç duymaları halinde hizmet alabilecekleri özel bakım üniteleri bulunmaktadır. Bu ünitelerde yatağa bağımlı, yarı bağımlı ya da yaşlılığa bağlı gelişen fiziksel ve nörolojik hastalıkları olan yaşlılar, süreli ya da süresiz olarak bakım desteği alabilmektedirler.

Yaşlıların huzurevlerine kabul şartları incelendiğinde, bakmakla yükümlü kimsesi olmayan, sosyal güvencesi bulunmayan, üzerine kayıtlı menkul veya gayrimenkulü olmayan var ise bunlardan herhangi bir geliri bulunmayan yaşlılar ile bakmakla yükümlüsü bulunan (eş, çocuk vb.) ancak ekonomik gücü bulunmayan yaşlılar huzurevlerine ücretsiz olarak kabul edilirler.

Ekonomik olarak gücü olan ancak sosyal yönden desteğe ihtiyacı olan yaşlılar ise ücretli olarak huzurevlerinden hizmet alabilmektedirler.

7/24 yatılı hizmet verilen huzurevlerinde, kesintisiz sağlık personeli eşliğinde bakım desteği sağlanan bölümler ile özel bakım ve rehabilitasyon hizmetlerinin verildiği üniteler bulunmaktadır. Bu ünitelerde yaşlılığa bağlı gelişen nörolojik hastalıkları (demans, Alzheimer, Parkinson vb.), bedensel kısıtlılıkları (yatağa yarı ya da tam bağımlı), ya da çeşitli sebeplerle desteklenme ihtiyacı olan yaşlılara sağlık personelinin gözetiminde bakım personelleriyle hizmet sağlanmaktadır. Sağlıklı yaşlıların bulunduğu huzurevi bölümlerinde ise bağımsız olarak yaşlılar genel kurallara riayet ederek barınma, yemek, sağlık hizmetleri alır, sosyal etkinlikler ile yaşlılarıyla sosyalleşme imkânı bulurlar (ASHB, 2024a).

Türkiye’de resmî huzurevleri dışında yaşlı bakımında kâr amacı güden ve gütmeyen olarak farklı statülerde huzurevleri de bulunmaktadır. Bu huzurevleri, özel huzurevleri ile yaşlı bakım merkezleri ve diğer kamu kuruluşlarına bağlı huzurevleri olarak faaliyet göstermektedir (EYHGM, 2023b). Özel huzurevlerinin işleyişleri resmî huzurevlerinden farklı olarak ilgili yönetmelik çerçevesinde belirlenmiştir. Huzurevi kısımlarında sağlıklı yaşlılar hizmet alırken yaşlı bakım merkezlerinde bakım ve desteğe ihtiyaç duyan yaşlılar 7/24 sağlık personelinin gözetiminde desteklenmekte ve bakım ihtiyaçları giderilmektedir. Resmî huzurevlerinin yaşlı kabul yaşı 60 iken özel huzurevlerinde yaşlı kabul yaşı 55 olarak belirlenmiştir.

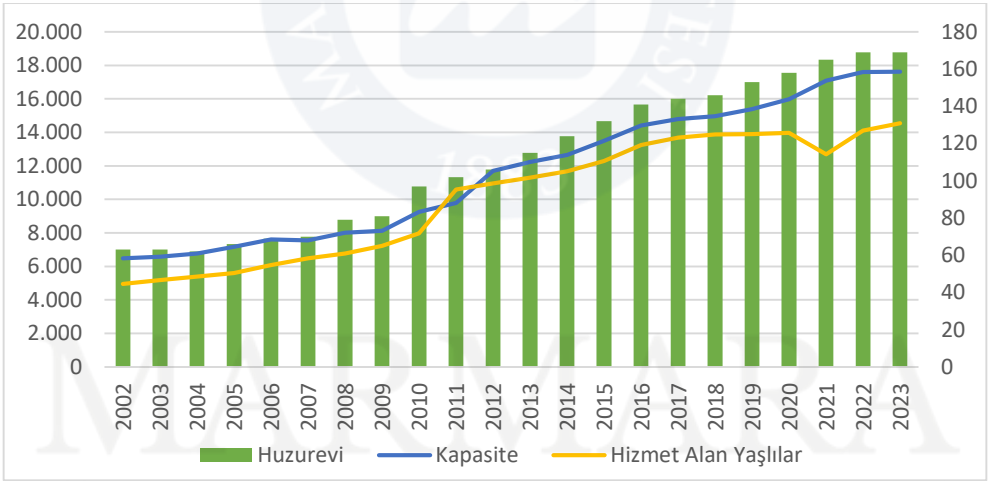
Özel huzurevlerinin ücretleri il bazında her yılın aralık ayında Vali başkanlığında toplanan kurul tarafından taban ve tavan ücretler olarak belirlenir. Huzurevleri belirlenen fiyat aralığında verilen hizmetin çeşitliliği, kalitesi, fiziki koşulları vb. özelliklerine göre tavan ücreti aşmayacak şekilde oda ve bakım desteği fiyatını belirler (ASHB, 2024b). Diğer kamu kuruluşlarına ait huzurevlerinin işleyişleri ise yine ilgili yönetmelik ile belirlenmiştir. Sağlıklı yaşlılar ile bakım desteğine ihtiyaç duyan yaşlılar için oluşturulacak bölümlerde hizmet alan yaşlıların bu kapsamdaki huzurevlerine ödedikleri hizmet bedelleri kamu kurum ve kuruluşları tarafından her mali yılın başında belirlenir (ASHB, 2024c).

Özel huzurevleri ve yaşlı bakım merkezleri Darüşşafaka Cemiyeti haricinde yatak kapasitelerinin % 3’ünü, ihtiyaç sahibi yaşlıların ücretsiz olarak hizmet almaları için ayırmakla yükümlüdür. Ayrılan bu kontenjanlara yaşlı yerleştirme işlemleri Bakanlık tarafından yapılmaktadır (2828 Sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu, 1983). Türkiye’de uzun süreli yatılı bakım kuruluşlarının yanı sıra yaşlıların çeşitlenen ihtiyaçlarına yönelik aktif ve sağlıklı

yaşlanmalarını sağlamak amacıyla gündüzlü bakım merkezleri de faaliyet göstermektedir (ASHB, 2024a). Geliştirilme aşamasında olan bir hizmet modeli olan gündüzlü yaşlı bakım hizmetleri, genellikle halihazırda yatılı hizmet verilen merkezlerde ayrılan kontenjanlar üzerinden yürütülmektedir.

Tablo 3'te görüldüğü gibi 2023'te Türkiye genelinde 169 resmî huzurevi ile huzurevi yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezi 17.618 kapasite ile 14.550 yaşlıya hizmet vermektedir. 2002 yılında 63 huzurevi 6.477 kapasite ile 4.952 yaşlıya hizmet verirken ilerleyen yıllarda istikrarlı bir şekilde huzurevi ve hizmet alan yaşlı sayısı artmıştır. Kovid-19 pandemisini kapsayan 2020 ve 2021 yıllarında hizmet alan yaşlı sayısında belirgin bir azalma olsa da takip eden yıllarda hizmet alan yaşlı sayısı tekrar artma eğilimine geçmiştir (EYHGM, 2023a). 2024'ün Haziran ayına gelindiğinde resmî huzurevi sayısının 168, hizmet alan yaşlı sayısının ise 14.757'ye yükselmiştir (SGB, 2024).

Tablo 3: Türkiye’de Resmi Huzurevleri, 2002-2023

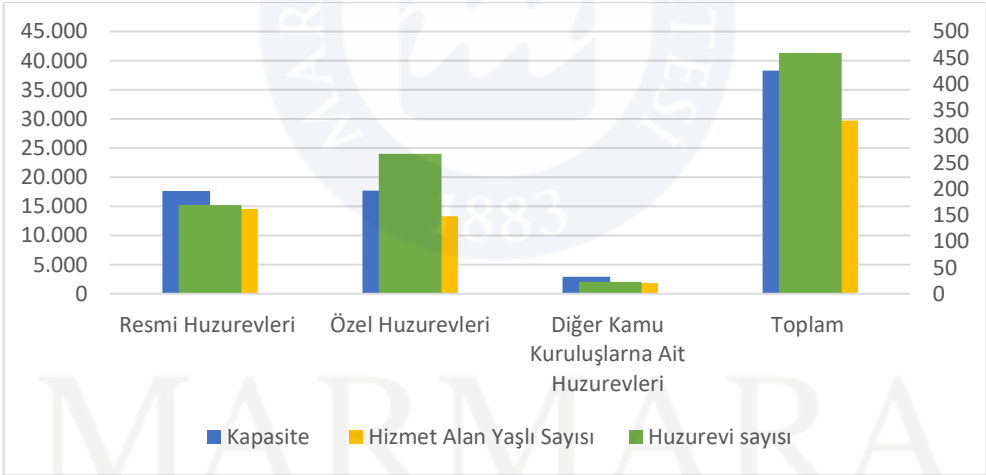

Kaynak: Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (EYHGM), 2023a.

Huzurevlerinin türlerine göre sayısı ve hizmet kapasitesi de Türkiye’de kurumsal yaşlı bakımını anlamak için önemlidir. Tablo 4 incelendiğinde 2023 yılında kâr amacı güden ve gütmeyen 267 özel huzurevi, 17.690 kapasite ile 13.299 yaşlıya, 23 diğer kamu kuruluşlarına bağlı huzurevi, 2.953 kapasite ile 1.846 yaşlıya hizmet vermektedir. 2016 yılında toplam 230 özel ve diğer kamu kuruluşlarına bağlı huzurevi 16.157 kapasite ile 11.509 yaşlıya hizmet verirken sekiz senede toplam özel huzurevi sayısı 290’a, toplam kapasite 20.643’e ve hizmet alan yaşlı sayısı 15.145’e yükselmiştir (EYHGM, 2023b).

2024 yılının Haziran ayına gelindiğinde özel huzurevi sayısı 268'e yükseldiği ve diğer kamu kuruluşlarına bağlı huzurevi sayısının 22'ye gerilediği görülmektedir. Özel huzurevleri ve diğer kamu kuruluşlarına bağlı huzurevlerinde toplam 15.069 kişiye bakım hizmeti sunulmaktadır (SGB, 2024). Türkiye genelinde türlerine göre huzurevlerinde, resmî huzurevleri ile özel huzurevlerinin kapasitelerinin ortalama 17.600 civarında birbirine çok yakın olduğu, özel huzurevi sayısının resmî huzurevlerinden belirgin bir şekilde fazla olduğu, diğer kamu kuruluşlarına ait huzurevlerinin ise sayı ve kapasitelerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. (EYHGM, 2023a; 2023b). Türkiye genelinde 2024 yılı itibarıyla açılan ve kapanan huzurevleri bulunmasıyla yatak kapasiteleri değişmektedir. Ancak mevcut durumda toplam 464 uzun süreli bakım kuruluşu, 29.846 yaşlıya ve 40 gündüzlü bakım ve yaşlı yaşam merkezi, 1.037 yaşlıya bakım ve destek hizmetleri sağlanmaktadır (SGB, 2024).

Tablo 4: Türkiye’de Türlerine Göre Huzurevleri ve Hizmet Alan Yaşlı Sayısı, 2023

Kaynak: EYHGM, 2023a; 2023b.

Dünyada nüfusun hızla yaşlanması ile birlikte kırılmalıkları nedeniyle toplumsal risk grubunu oluşturan yaşlılar, sosyal politika tartışmalarında öne çıkmaktadırlar (Esping-Andersen, 1999). Türkiye de demografik geçişin bir parçası olarak nüfus yaşlanmasının getirdiği meydan okumalarla başa çıkmak durumdadır (Aysan, 2014; 2022). Yaşlanan bireylerin bakım ihtiyaçları aileler tarafından sağlanamadığında genellikle devlet destekli kurumsal bakım hizmetlerine bir alternatif olarak öne çıkmaktadır. Devlet merkezli hizmetlere doğrudan erişim sağlanamazsa piyasa merkezli özel işletmelerden bakım destek hizmetleri satın alınmaktadır. Bakım destek hizmetlerine olan ihtiyacın günden güne artması yaşlıların ve ailelerinin öncelikle daha ekonomik olan devlete ait resmî huzurevleri ile yaşlı bakım ve

rehabilitasyon hizmetlerine yönelmelerine neden olmaktadır. Makul fiyatlardan hizmet veren sınırlı kamu huzurevine olan yoğun talep bekleme sıralarının artmasına hatta acil sıraları oluşmasına neden olmaktadır.

Devlet kurumlarında yeterli yaşlı bakım kapasitenin olmaması, bakım hizmetinin özel huzurevleri ya da enformel yollarla temin edilmesine, bireylerin kendi ceplerinden harcama yaparak bakım ihtiyacını gidermek zorunda kalmalarına neden olmaktadır. Toplumsal risk grubunu oluşturan yaşlı nüfusu ile birlikte artan bakım desteği ihtiyacı hem aileler hem de devlet üzerinde ağır ekonomik ve sosyal yükler oluşturmaktadır. Öncelikle kurumsal bakıma artan talepler, yaşlı nüfusunun bakım desteğine olan ihtiyaçlarının çeşitlenmesine neden olmuştur. Pandemi ile birlikte artan maliyetler, başta aileleri zorlarken, devlet nezdindeki huzurevlerinin aynı zamanda kâr amaçlı özel huzurevlerinin bakım kalitelerini etkilemektedir (Aysan ve Güneş, 2022). Yaşlanma ile birlikte kurumsal yaşlı bakımına olan ihtiyaç da artmakta mevcut kurumsal bakım hizmetleri, yatak kapasiteleri, bakım çeşitliliği, maliyetler gibi etkenlerle birlikte önleyici tedbirlerin alınmasına yönelik sosyal politikaların düzenlenmesi gerekliliği gündeme gelmektedir.

4. Türkiye’de Kurumsal Yaşlı Bakım Hizmetleri

Kurumsal yaşlı bakımı mercek altına alındığında yapısal ve hizmete yönelik özelliklerin, bakım ihtiyaç taleplerini ne denli karşıladığını anlamak geleceğe yönelik sürdürülebilir bakım politikalarına kaynaklık edecektir. Kurumsal yaşlı bakımının yapısal özelliklerine bakıldığında hizmet verilen binaların genellikle dikey mimariye sahip ve yüksek yatak kapasiteli olduğu görülmektedir. Huzurevi binalarının, yaşlıların bakım desteği ihtiyaçlarını yüksek standartlarda karşılanmasını sağlayacak yeşil alanlar da dâhil olmak üzere, en az destekle bağımsız hareket edebilecekleri uygun alanların düzenlenmesi gerektiği erişilebilirlik standartları ile belirlenmiştir (ASHB, 2024ç). Huzurevi binalarının erişilebilir olmasının yanı sıra çok katlı dikey mimari ya da butik tipte az katlı yapılar olması, hizmet alan yaşlıların bağımlılık düzeyleriyle yakından ilişkilidir. Sosyal katılımlarına katkı sağlayan, özgür hareket edebilecekleri butik tipte az katlı bina tasarımları sağlıklı yaşlıların yaşam kalitesini yükseltmektedir. Dikey mimari yapılar ise desteğe ihtiyaç duyan yaşlıların farklı düzeylerde yaşam kalitesine olumlu etkileri bulunabilmektedir (Parker, vd., 2004). Bu nedenle hizmet verilen binaların yaşlıların bağımlılık düzeyleri ve bakım ihtiyaçlarına göre şekillendirilmesi gerekmektedir. Özellikle bağımsız hareket edebilen sağlıklı yaşlılar için dikey mimari yüksek yatak kapasiteli binalar, tek merkezden kurumsal kontrol ve kişisel alanın eksikliği ile özdeşleşen Goffman’ın “bütüncül kurum modeli”yle benzerlik göstermektedir (Goffman, 2015: 11; Ramsden, 2019). “Bütüncül kurum modeli”nden ayrışma ise sağlıklı yaşlılar için küçük yatak kapasiteli butik tipte binalarda sağlanacak olan hizmetlerle sağlanabilir. Kurumsal yaşlı bakımının hizmete yönelik özelliklerinde; huzurevi yaşlılarına sunulan hizmetlerde yaşlıların kendilerini ifade edebildikleri, kendi başlarına hizmetleri desteksiz alabildikleri göz önünde alındığında; sağlıklı yaşlıların aktif yaşlanmasına katkı sağlayacak, sağlık, güvenlik ve sosyal

katılımlarını destekleyecek hizmet modellerinin oluşturulması gerekmektedir (WHO, 2012: 12).

Örneğin devlet tarafından sunulan hizmetlerde sağlıklı yaşlılara iş atölyeleri oluşturulabilir, üretimsel katkıda bulunmaları sağlanarak aktif yaşlanmaları desteklenebilir. Diğer taraftan özel bakım ve rehabilitasyon ünitelerinde; yarı bağımlı ya da tam bağımlı yaşlılara yemek yedirme, alt değiştirme, sağlık ölçümleri, sağlık takibi ve kontrolü hizmet kapsamının önemli uygulamalarındandır. Bu uygulamaların aksatılmaması için daha fazla personelle desteklenmesi hizmetin devamlılığı ve yaşlıların sağlığının riske girmemesi için elzemdir. Her ne kadar bakım desteği ünitelerinde personel düzeyinin ne olması gerektiğine dair tartışmalar devam etse de yaşlının bakım tipine göre personel sayısının bulunması gerekmektedir (Bowers, 2001). Bu noktada hizmete yönelik özelliklerde yaşlı bakım desteği personelleri ile uzman personellerin hizmet uygulamalarındaki süreçleri, niteliksel özellikleri ve istihdam koşulları ön plana çıkmaktadır.

Resmî huzurevlerinde devlet tarafından atama yolu ile yapılan personel istihdamında, sıklıkla personel ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Zaman zaman personel alımlarıyla ihtiyaç giderilmeye çalışılmaktadır. Ancak özel huzurevlerinin ticari bir işletme olduğu ve bakım destek personellerinin işe alımlarının huzurevleri tarafından yapılması, bu personellerin iş süreçleri, nitelikleri ve istihdam koşullarına yönelik farklı koşulların ortaya çıktığını göstermektedir. Özel huzurevlerinde bakım desteğinde bulunan personellerin iş bırakmaları durumunda yaptırım olmaması, nitelikli bakım/destek personelinin bulunmaması, verilen hizmet içi eğitimlere uygun çalışma davranışlarının sergilenmemesi sıklıkla karşılaşılan sorunlardır. Özel huzurevlerinde yaşlı bakım destek personellerinin görev tanımlarında yaşlıların fiziksel bakımı, yemek ve temizlik gibi her türlü ihtiyaçlarının karşılanması gibi görev ve sorumlulukları ilgili yönetmelikte düzenlenmiştir (ASHB, 2024b). Ancak personelin görev tanımlarında yer alan özellikle alt alma, yatak banyosu, ağız bakımı gibi işleri yapmakta zorlanmaları ya da yapmak istememeleri bakım hizmetlerini aksatan ve üzerinde durulması gereken önemli bir meseledir.

Yaşlıya kaliteli bakım desteği verme; bakım destek personeli sayısının fazla olmasından ziyade bakım tiplerine göre neyi ne kadar ne şekilde yapabildikleri üzerine uzmanlaşmaları ile sağlanabilmektedir (Castle ve Anderson, 2011: 550). Bu nedenle, hizmet içi eğitimlerden karşılık alınamaması yaşlı bakımının akut süreçlerinde yaşlının sağlığını tehlikeye atan sonuçlara neden olabilmektedir. Özel huzurevlerinde çalıştırılacak yaşlı bakım desteği personeli bulmakta zorluk çekme ve işe başlayan personeli huzurevinde tutmakta zorlanma, bakım personellerinin istihdam koşulları ile doğrudan ilişkilidir.

Devlet denetim mekanizmasının dışında, Sosyal Güvenlik Kurumu kayıtları dışında ücret ve çalışma günü bildirimi yapılmadan yasa dışı çalışmalar kayıt dışı istihdam olarak tanımlanır. Kayıt dışı bakım elemanı istihdamının en önemli nedenlerinden

biri de kamu kurumları arasında entegre bir sistem ve iş birliğinin olmamasıdır (Yanıcı-Erdal, 2019: 228-232). Bu bağlamda bakım desteği personellerinin sigortalı daha uzun saatlerde çalışmak yerine, sigortasız gece nöbeti aldıklarında daha az saat için daha fazla ücret almaları, sosyal medya gruplarından veya evde bakım şirketlerinden geçici iş bulabilmeleri, iş başvurusu ve çalışma hayatlarında keyfi davranışlarda bulunmalarına yol açmakta böylece kayıt dışı istihdamın artmasına neden olmaktadır.

Bakım desteği personellerinin dışında kurumsal yaşlı bakımında hemşire sayısı ve bu grubun çalışma koşullarında yaşadıkları zorluklar ve hemşirelerin nitelik bakımından tecrübeleri öne çıkmaktadır. Kurumsal yaşlı bakımında verilen hizmetlerin sağlık boyutunda hekim ve hemşireler elzemdir. Yaşlıların basit tıbbi takip ve müdahaleden hastane yatışlarına kadar aktif görev üstelenen hemşirelerin yeterli sayıda ve tecrübeli olması ise bakım desteğinin kalitesini artırıcı bir niteliktir.

Kurumsal bakım alan yaşlıların, sosyo-ekonomik statüleri, yaşları, hizmet aldıkları huzurevi türleri gibi farklı dinamikler de bakım politikalarında dikkat edilmesi gereken unsurlardır. Resmî huzurevlerine kabul kriterlerine göre sağlıklı ve özel bakım/rehabilitasyon gereksinimi olan yaşlılar birlikte hizmet alabilmektedir. Bununla birlikte farklı yaş gruplarından ve sosyo-ekonomik çevrelerden gelen yaşlılar da yine aynı kurumda hizmet alabilmektedirler. Özel huzurevlerinde ise 55 yaş üstü, ekonomik durumları huzurevi ücretlerini karşılayabilecek yeterlilikte, sağlıklı/dinç yaşlılar ile özel bakım desteğine ihtiyaç duyan yaşlılar birlikte hizmet almaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere tüm dünyada doğu yaşam beklentisi artma eğilimi göstermektedir. Doğuda beklenen yaşam süresi, Türkiye’de 2023 yılında erkeklerde 74,8, kadınlarda 80,3’tür (TÜİK, 2024c). Bu verilerden hareketle huzurevlerine kabul yaşlarının yükseltilmesi ve bakım desteğinin miktarına göre kabul şartlarının gözden geçirilmesi gerekmektedir. Sadece barınma ve sosyal yoksunluktan kuruma kabul edilen yaşlıların yerine bakım desteğine ihtiyaç duyan yaşlıların huzurevi hizmetlerinden faydalanması, diğerleri için ise ekonomik destek sağlanarak gündüzlü hizmetlerin yaygınlaştırılması, yapılması gereken düzenlemeler arasındadır.

Birçok ülkede uzun süreli bakım harcamalarının büyük kısmını kurumsal bakım oluşturmaktadır. OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında nüfusu hızla yaşlanan Türkiye’de kamu kaynaklarından desteklenen kurumsal yaşlı bakımı nispeten daha düşük kalmaktadır (OECD, 2020). Bununla birlikte yaşlı nüfusu yüksek olan ülkelerde bakım finansmanının ekonomik sürdürülebilirliği önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de yaşlı nüfusunun artması ile birlikte uzun süreli bakım harcamaları da artmaya başlamıştır. Mevcut durumda, uzun süreli bakımın finansmanı ve sürdürülebilirliği, kamu, özel sektör ya da kamu ve özel sektör iş birliği ile uygun programlar ve uygulamalarla toplumun geneline ya da bir kısmına yayılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de kurumsal bakımın finansal boyutunu kamu

harcamaları ile bireysel sigorta planları ya da doğrudan ödemeler yoluyla özel sektörden hizmet alımı oluşturmaktadır.

Türkiye’de devlet çatısı altındaki resmî huzurevleri yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezleri kamu tarafından finanse edilmektedir. Özel huzurevlerine ise devlet tarafından herhangi bir finansal katkı sağlanmamaktadır. Bununla birlikte özel sektör olmasına karşın engelli bakım merkezlerinde; “Engelli Bireylere Yönelik Özel Bakım Merkezleri Yönetmeliği” ile devlet tarafından sağlanan teşvik ödemelerinin usul ve esasları belirlenmiştir (ASHB, 2024d). Özel engelli bakım merkezleri devlet tarafından verilen teşvik ödemeleriyle desteklenmekte ancak özel huzurevleri yukarıda da ifade edildiği gibi ekonomik olarak desteklenmemektedir. Özel huzurevleri için emekli maaşlarının genellikle düşük kalması özel huzurevlerinden daha çok yaşlının faydalanmasını engellemektedir. Bu nedenle devlet tarafından huzurevleri için de tamamlayıcı ödeme yapılması ya da tamamlayıcı bakım sigortası gibi programlar geliştirilerek önümüzdeki yıllarda oluşabilecek bakım yükü azaltılmalıdır.

Türkiye’de ilk defa 2016 yılında Bakanlık tarafından yetki izni verilerek İstanbul’da başlatılan yaşlı bakımında hizmet alımı, yaşlı bakım finansmanının başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Devletin ihale usulüyle özel sektörde yaşlı bakımını sağladığı bu sistemde devlet, her ay tamamlanan bakım işi sonunda firmalara ödeme aktarımında bulunmaktadır (ASHB, 2024e). Kamunun özel sektörle birlikte finanse ettiği bu sistem kapsamında, özel huzurevlerinde 65 yaş üstü sosyal ve ekonomik yoksunluk içinde olduğu tespit edilen yaşlılar ücretsiz olarak faydalanmaktadırlar. Yaşlıların bakım destek ihtiyaçlarının arttığı bu dönemde yaşlı bakım sisteminde bu uygulamanın yaygınlaştırılması destekleyici görünmektedir.

Yaşlı bakım finansmanının son boyutunu bireylerin cepten harcamaları oluşturmaktadır. Cepten harcamaların bakım ödemelerinde ön planda olduğu devletlerin başında ABD ve İngiltere gelmektedir. Her iki devlette, bakım finansmanında cepten harcamalar ile özel sigortalar, bakım desteği ödemelerinin merkezinde yer almaktadır. Ancak toplumun kısıtlı kesiminin erişimi olması nedeniyle, toplumun geneline yayılmasını hedefleyen sosyal sigorta programının refahı artırıcı olacağı, geleceğe yönelik alınması gereken önlemlerin başında sunulmaktadır (Frank, 2012: 343). Fransa’da ise kamunun domine ettiği uzun süreli bakım finansmanının sürdürülebilirliği tartışılmakta ve kurumsal bakımın dışında tutulan “kişisel özerklik ödenekleri” evde bakıma yönelik refah artırıcı olarak işlev görmektedir (Doty vd., 2015: 383). Farklı refah özelliklerine sahip iki ülkenin ortak noktasını ise bakım finansman yükünün geleceğe yönelik problem alanı olarak ortaya çıkması oluşturmaktadır.

Bu bağlamda Türkiye’de özel huzurevlerinin ücret tarifelerinin yüksek olması nedeniyle devlet huzurevlerine olan yoğun talebin altında yatan sebep, cepten harcamaların düşük kalması ve bu düşük harcamaların ise sağlık hizmetlerine yapılmasıdır. Özel huzurevlerini tercih eden yaşlılarda ise ekonomik olarak

desteklenmelerinde piyasa koşulları belirleyici olmaktadır. Çünkü piyasa koşullarında maliyetler söz konusu olduğunda özel huzurevlerinin ücret tarifeleri devlete kıyasla yüksek kalmaktadır. Bu nedenle, oda ve bakım destek ödemelerinde, emekli maaşlarına ek olarak kira gelirleri ve kişisel birikimler kullanılmaktadır. Cepten harcamalara yetişemeyen aile ya da vasilerin, özel huzurevlerinden hizmet aldıkları yaşlılarının ödemelerinde zorlanmaları ve bakım desteği sorumluluklarını yerine getiremedikleri noktalarda devlet huzurevlerine başvuru yaptıkları ve yerleşmek için sıra bekledikleri bilinmektedir. Devlet huzurevlerinde oluşan sıraların bir bölümü özel huzurevlerinden hizmet alırken sıra bekleyen yaşlılar tarafından oluşturulmaktadır. Böylece ekonomik koşulların kurumsal yaşlı bakımında ne denli belirleyici olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de özel sektör tarafından kurumsal olarak verilen yaşlı bakım hizmetlerinin önünde de bir takım riskler bulunmaktadır. Kâr marjı yüksek özel huzurevleri şubeleşmeye giderek yaşlı bakım pazarının genişlemesini sağlarken kâr marjı düşük olan huzurevleri devir ya da kapanışa giderek yaşlı bakım pazarından çekilmektedirler. Devlet çatısı altında bulunan resmî huzurevlerinin sayısı ve yatak kapasiteleri sınırlıdır. Kurumsal yaşlı bakımına olan ihtiyacın arttığı bu dönemde devlet, özel huzurevleri için kira, elektrik, medikal malzeme gibi giderlere vergi indiriminde bulunabilir. Böylece mevcutta faaliyet gösteren huzurevleri devir ya da kapanışa gitmeden bakım pazarından faaliyet göstermeleri sağlanabilir.

Sağlık turizmi ya da yaşlı bakım turizminde öne çıkan ülkelerin başında Almanya gelmektedir. Almanya’da bakım sigortası ve özel sigortalar tarafından yaşlı bakım finanse edilirken kamu finansmanı geri planda kalmaktadır. Ancak artan maliyetler ve son dönemde ortaya çıkan personel eksikliği, yaşlı nüfusun artmaya devam etmesiyle devleti, yeni politika arayışlarına yöneltmiştir. Almanya yaşlı bakım destek hizmetlerini Polonya ve Tayland gibi ülkelere kaydırarak yaşlı bakım destek maliyetlerini düşürmeye çalışmaktadır. Ödemeler bakım sigortası, özel sigortalar ve emekli maaşlarıyla karşılanmakta ve bu ülkelerde sayıca fazla ve büyük bakım destek tesislerinde yaşlılara, hizmet sağlanmaktadır (Horn vd., 2015). Türkiye’de yaşlı bakım turizmi potansiyeline sahiptir. Ancak yaşlı bakım turizmi yapabilecek nitelikte olan huzurevi işletmeleri için mevzuat kaynaklı engellerin kaldırılarak yeni düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Böylece kurumsal yaşlı bakım sisteminin sürdürülebilmesi ve ülke ekonomisine ekonomik katkı sağlamanın yolları açılmış olacaktır.

5. Türkiye’de Kurumsal Yaşlı Bakımında Göçmenlerin Durumu

Türkiye’de kurumsal yaşlı bakımında göçmenlerin bakım ihtiyaçları resmî ve özel huzurevlerinde mevzuatın yükümlülüğüne maruz kalmakta ya da karşılanmamaktadır. Resmî huzurevlerinde hizmet almak için ilk başvuruda T.C. vatandaşı olmak şartı bulunmaktadır (ASHB, 2024a). Bu nedenle resmî huzurevlerinin dışında göçmenler, bakım hizmetlerine erişim sağlamaktadır. Bunlardan öne çıkan hizmet arayışını, özel huzurevlerinden geçici alınan hizmet türü

karşılamaaktadır. Özellikle kaza sebebiyle ya da geçirilen bir ameliyat sonucu geçici bakım desteği gereken T.C. vatandaşı olmayan ihtiyaç sahipleri, vize süreleri esas alınarak bakım destek ücretini karşılamak koşuluyla 55 yaş altı onayı ile özel yaşlı bakım merkezlerinden hizmet alabilmektedirler (ASHB, 2024b). Özellikle Afrika ülkelerinden gelen yabancıların Türkiye’de sağlık tedavilerini yaptırıp ardından yaşlı bakım merkezlerinden hizmet aldıkları bilinmektedir. Bu tercih ise yaşlı bakım hizmetlerinin Türkiye’de emsal ülkelere göre daha ucuz ve kaliteli olması ile açıklanabilir.

Kurumsal yaşlı bakımında göçmenlerin bakım ihtiyacının bir diğer boyutunu, göçmen bakım personelleri oluşturmaktadır. Kamu dışında özellikle özel huzurevlerinde, çalışma izni bulunan, sertifikalı ya da diplomalı göçmen personeller sayıları az da olsa bakım personeli olarak çalışabilmektedir. Bakım destek personellerinin yanı sıra, hemşire ve doktor olarak çalışan göçmen personel de bulunmaktadır. Ancak şartları sağlayamayan çoğu göçmen kayıt dışı olarak düşük ücretle zor koşullarda çalışmaktadır. Hanelerde aile üyelerinin; çocuk, yaşlı ve engelli bakımı vermekte zorlandıkları durumlarda yabancılar bakım hizmeti sağlamakta, hastanelerde saatlik refakat hizmeti vermektedirler. Özellikle Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan gibi ülkelere gelen yabancı bakım işçileri farklı bakım görevlerini sürdürmekte bir kısmı bakım dışında ev işlerinde de kullanılmaktadır. Zor koşullarda bakım hizmeti vermeleri, yatılı kalabilme imkânı ve görece düşük ücretleri ve Türkçe konuşabilmeleri nedeniyle bu ülkelere gelen bakım elemanları tercih edilebilmektedir. Bunlarla birlikte Suriye ve Afganistan’dan gelen göçmenler de bu alanda hizmet verebilmektedirler.

Diğer taraftan yakın zamanda yaşlı bakımı sektöründe çalışmak üzere Türkiye’den başta Almanya ve Hollanda olmak üzere Avrupa ülkelerine giden yaşlı bakım ve meslek personelleri bulunmaktadır. Henüz sayıları az olmakla birlikte göçmen olarak görev yapan bu personellerin mesleki yeterliliğinin yanı sıra dil bilmeleri ve gittikleri ülkenin kültürüne uyum sağlamaları beklenirken kültüre duyarlı bakım vurgusu öne çıkmaktadır. Türkiye’de ise göçmenlerin kurumsal bakımdan faydalanmaları ve göçmen personellerin hizmet sağlama koşullarının düzenlenmesine ihtiyacı vardır.

Sonuç ve Politika Önerileri

Türkiye’de izlenen refah modelinin temelinde aile ile birlikte en büyük paya sahip kurum devlettir. Devlet, tüm kurumsal organlarıyla sahip olduğu güçle birlikte finansal kaynaklarını, toplumun ihtiyaçlarına göre refah dağıtımında kullanır (Aysan, 2020: 8). Refah devleti tarafından karşılanan toplumsal ihtiyaçların içinde nüfusun yaşlanmasıyla da birlikte öne çıkan sosyal politika araçlarından biri de yaşlı bakım hizmetleridir. Bununla birlikte kamu kaynaklarının her geçen yıl daha çok kurumsal yaşlı bakımına aktarılması devletlerin mali yükünü artırmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye’de geleceğe yönelik önleyici uygulamaları içerecek mevzuat düzenlemesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu düzenlemeler, öncelikle farklı sosyal ve

ekonomik özelliklere sahip yaşlıların değişen bakım ihtiyaçlarına cevap verebilmelidir. Aynı zamanda huzurevine yerleşme yaşının 60 gibi erken bir yaş olması, kendilerine yetebilen 60 yaş civarı dinç yaşlıların da huzurevlerinden faydalanmasını sağlamaktadır. Yaşlıların ve ailelerin özel sektöre göre kamu huzurevlerine daha çok güven duymaları, devletten düşük ücretlerle bakım hizmeti alabilmeleri kamu huzurevlerine talebi artırmaktadır. Ancak bu artan talep, kamudaki kısıtlı yatak kapasitesi nedeniyle bekleme sıralarının artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle huzurevlerine alım yaşının yükseltilmesi ve sistemin sürdürülebilirliği açısından önemlidir.

Artan bakım ihtiyacının önemli bir kısmı özel huzurevleri üzerinden karşılanabilir. Ancak bakım destek personellerinin yaptıkları işin yıpratıcılığı dikkate alındığında bakım personelinin şartlarının iyileştirilmesi, onlara devlet tarafından bazı kolaylıklar sağlanması gerekmektedir. ABD ve İngiltere gibi piyasanın başat rol oynadığı ülkelerde kurumsal yaşlı bakımında bakım destek personellerinin ekonomik ve sosyal imkânları özel işletmelerin sağlayacağı olanaklara bırakılmaktadır (Li vd., 2021: 1329). Türkiye’de ise bu desteklerin bir kısmı özel huzurevi işletmelerine devlet tarafından sağlanabilir. Bu destekler; çocukların eğitimlerinde kolaylık, ev kredisi, kira yardımı gibi sosyal ve ekonomik haklar, emeklilik şartlarında düzenleme şeklinde sıralanabilir. Bakım destek personellerinde yapılan işin niteliği (alt alma, beden temizliği yapma gibi) yönünden işin cazip hale getirilmesi gerekmektedir. Bu gibi imkânların devlet tarafından sunulmaması durumunda ilerleyen yıllarda huzurevlerinde çalıştıracak bakım personeli bulmakta ciddi zorluklar yaşanabilir.

Diğer taraftan kurumsal yaşlı bakımının hizmet kalitesi, hem yapısal hem kurumsal etkenlerle ilişkilidir. Demografik yük, bakım maliyetlerinin yükselmesi, iş gücünün yetersizliği ve verilen hizmetin kalitesi birçok ülkenin yaşlı bakım hizmetine dair öne çıkan sorunlar arasındadır. Bu bağlamda OECD ülkeleri bakım hizmet kalitesini artırmaya yönelik daha etkin roller üstlenmeye başlamışlardır (Beerens, 2016: 9). Literatürde bakım hizmet kalitesine yönelik birçok araştırma bulunmasına karşın kalite göstergelerinde farklılıklara vurgu ve farklı yaklaşımlar kullanılmaktadır. Örneğin bakım hizmet kalitesiyle personel sayısı arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tartışmalıdır (Castle ve Ferguson, 2010: 431-438). Türkiye’de ise resmî ve özel huzurevlerinde bakım hizmetleri kalite standartlarının belirlenmesine yönelik çalışmalar devam etmektedir.

Hem resmî huzurevlerine hem de özel huzurevlerinde bakım hizmet kalitesi değerlendirmeleri bazı noktalarda örtüşmekte bazı noktalarda ayrılmaktadır. Örtüşen noktalar arasında içinde en önemli etken uzmanların ve bakım personelinin kapasitesinin geliştirilmesidir. Bakım personelinin günün şartlarına uygun bir şekilde eğitilmesi ve bu eğitimlerin meslek yaşamları boyunca devam ettirilerek hizmet alanlarına dair yeni gelişmelerden haberdar olmaları bakım hizmetlerinin kalitesini artırır. Ayrıca özellikle resmî huzurevlerinde kabul yaşının yükseltilmesi, ailelerin yaşlı üzerindeki sorumluluklarına dair yasal düzenlenmelerin yapılması,

bakım ücretlerinin yükseltilmesi, yaşlıların kuruluşlara kabul şartlarının yeniden düzenlenmesi öne çıkan öneriler arasında gelmektedir.

Bakım hizmet kalitesi aynı zamanda kurumsal bakımın organize edildiği idari yapısı ile de ilişkilidir. Bu bağlamda yüksek kapasiteli büyük huzurevlerinin merkezden yönetilmeleri ve kontrollerinin zor olması sorun oluşturabilmektedir. Sorun dönemlerinde çözüm için hızlı tepki verememe ve bürokratik yavaşlık bakım hizmetlerinde aksamalara neden olabilmektedir. Aynı zamanda yüksek kapasiteli huzurevlerinde yeterli personel bulunmaması sorunlara neden olabilmektedir. Bu nedenle uzaktan yönetilen büyük huzurevi yapılarından ziyade kendi kararlarını hızlıca alabilen küçük huzurevi örgütlenmelerinin daha verimli olabileceği söylenebilir.

Özellikle 2010'lu yıllardan sonra göç hareketlerinin hızlanması bakım ve sağlık sektörünü de etkilemektedir. Bakım ve sağlık çalışanları daha iyi iş imkânları için Türkiye'den yurt dışına giderken önemli sayıda yabancı da Türkiye'ye gelmektedir. Çocuk, engelli ve yaşlı bakımı için özellikle Türki Cumhuriyetlerden her yıl çok sayıda kadın, bakım hizmeti vermek için Türkiye'ye gelmektedir. Ancak bu kadınların önemli bir kısmının düzensiz göçmen olması nedeniyle, göçmen kadınlar kayıt dışı olarak zor şartlarda çalışmakta, hukuki düzenleme olmadan çalışmaları ise bakım sektörü için ciddi sorun oluşturmaktadır. Bu kişilerin belirli hukuki düzenlemeler ile istihdama kazandırılmaları, yaşanan bireyler için bakım kurumlarında ya da hanelerde kaliteli bakım hizmeti sunmaları, bakım politikalarının sürdürülebilirliği için oldukça önemlidir.

Önümüzdeki yıllarda demografik yaşlanmanın kurumsal yaşlı bakımı üzerinde olumsuz etkisinin ortadan kaldırılmasına yönelik önleyici tedbirlerin alınması ve mevzuata yönelik düzenlemelere gidilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Kurumsal yaşlı bakımına yönelik sürdürülebilir politikaların zaman kaybetmeden devreye girmesi hızla yaşanan ve demografik fırsat penceresi kapanan Türkiye için oldukça kritiktir.

Kaynakça

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024a). *Huzurevleri ile huzurevi yaşlı bakım ve rehabilitasyon merkezleri yönetmeliği*. Erişim tarihi: 20.08.2024. Erişim adresi: <https://mevzuattakip.com.tr/mevzuat/huzurevleri-ile-huzurevi-yasli-bakim-ve-rehabilitasyon-merkezleri-yonetmeligi>

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024b). *Özel Huzurevleri ile Huzurevi Yaşlı Bakım Merkezleri Yönetmeliği*. Erişim tarihi: 20.08.2024. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=12317&MevzuatTertip=5>

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024c). *Kamu Kurum ve Kuruluşları Bünyesinde Açılacak Huzurevlerinin Kuruluş ve İşleyiş Esasları Hakkında Yönetmelik*. Erişim tarihi: 20.08.2024. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=12317&MevzuatTertip=5>

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024ç). *Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Erişilebilirlik Kılavuzu*. Erişim tarihi: 20.08.2024. Erişim adresi: https://www.aile.gov.tr/media/65613/erisilebilirlik_kilavuzu_2021.pdf

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024d). *Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli Bireylere Yönelik Özel Bakım Merkezleri Yönetmeliği*. Erişim tarihi: 20.08.2024. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/yonetmelik/7.5.23014.pdf>

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024e). *Özel huzurevlerine yaşlı bakım işi yetki izni*. İstanbul Yaşlı Hizmetleri Birimi.

Aysan, M. F. (2014). Türkiye'nin demografik dönüşümü ve yeni meydan okumalar. İçinde L. Sunar (Ed.), *Türkiye'de toplumsal değişim* (s. 67-87). İstanbul: Nobel Yayınevi.

Aysan, M. F. (2018). Between risks and opportunities: Social policies in contemporary Turkey. In S. Tok and F. Taşçı (Eds.), *Turkish economy: Between middle-income trap and high-income status* (s. 101–120). Cham, Switzerland: Springer International Publishing.

Aysan, M. F. (2020). *Geleceğin Türkiye'sinde sosyal politikalar*. İstanbul: İlim Kültür Eğitim Vakfı.

Aysan, M. F. (2022). *Türkiye'de nüfus ve toplum*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

- Aysan, M. F., ve Aysan, U. (2016). Who cares?: Elderly care in Turkey. *Economia & Lavoro, The Long-Term Care*, 50(3), 33-46. <https://doi.org/10.7384/85918>
- Aysan, M. F., ve Aysan, U. (2021). Institutions and individuals: Social policies in contemporary Turkey. In A. A. Tajmazinani (Ed.), *Social policy in the Islamic world* (s. 137-157). Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Aysan, M. F., ve Güneş, Ö. (2022). Covid-19 pandemisi sürecinde kurumsal yaşlı bakımı: İstanbul örneği. İçinde A. Erkilet (Ed.), *Pandemi ve kadın* (s. 283-313). İstanbul: Otto Yayınları.
- Beerens, H. C. (2016). *Adding life to years: Quality of life of people with dementia receiving long-term care*. (Doctoral Thesis, Maastricht University).
- Bowers, B. J. (2001). Care as service, care as relating, care as comfort: Understanding nursing home residents' definitions of quality. *The Gerontologist*, 41(4), 539-545. <https://doi.org/10.1093/geront/41.4.539>
- Castle, N. G., ve Ferguson, J. C. (2010). What is nursing home quality and how is it measured? *The Gerontologist*, 50(4), 426-442. Erişim adresi: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2915498/>
- Castle, N. G., ve Anderson, R. A. (2011). Caregiver staffing in nursing homes and their influence on quality of care. *Medical Care*, 49(6), 545-552. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/23053761>
- Doty, P., Nadash, P., ve Racco, N. (2015). Long-term care financing: Lessons from France. *The Milbank Quarterly*, 93(2), 359-391. <https://doi.org/10.1111/1468-0009.12125>
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2023a). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bültenleri: Resmi Huzurevleri İstatistikleri, 2002-2023*.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2023b). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bültenleri: Özel ve Diğer Kamu Kuruluşlarına Bağlı Huzurevleri İstatistikleri, 2002-2023*.
- Eurostat. (2020). *Ageing Europe: Looking at the lives of older people in the EU (2020 edition)*. Publications Office of the European Union. Erişim adresi: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-books/-/ks-02-20-655>
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford University Press.

Frank, R. G. (2012). Long-term care financing in the United States: Sources and institutions. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 34(2), 333-345. <https://doi.org/10.1093/aep/pps016>

Goffman, E. (2015). *Timarhaneler: Akıl hastalarının ve kapatılmış diğer kişilerin toplumsal durumu üzerine denemeler*. Ankara: Heretik Yayınları.

Horn, V., Schweppe, C., Bender, D., ve Hollstein, T. (2015). Moving (for) elder care abroad: The fragile promises of old-age care facilities for elderly Germans in Thailand. Routledge. Erişim adresi:

<https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315756394-12/moving-elder-care-abroad-vincent-horn-cornelia-schweppe-désirée-bender-tina-hollstein>

Li, X., Zhang, W., ve Liu, Y. (2021). Nursing assistant and resident satisfaction in long-term care: A systematic review. *Geriatric Nursing*, 42, 1323-1331. <https://doi.org/10.1016/j.gerinurse.2021.08.006>

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2020). *Spending on long-term care*. OECD Publishing. Erişim adresi:

https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/11/spending-on-long-term-care_2b8a1a2a/e1f00970-en.pdf

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2024). Elderly population (indicator). Erişim tarihi: 10.09.2024. Erişim adresi:

<https://data.oecd.org/pop/elderly-population.htm>

Parker, C., Barnes, S., McKee, K., Morgan, K., Torrington, J., ve Tregenza, P. (2004). Quality of life and building design in residential and nursing homes for older people. *Ageing and Society*, 24(6), 941-962. <https://doi.org/10.1017/S0144686X04002387>

Ramsden, E. (2019). Designing for mental health: Psychiatry, psychology, and the architectural study project. In D. Kritsotaki, V. Long, and M. Smith (Eds.), *Preventing mental illness: Past, present and future* (s. 209-235). Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-98699-9_10

Strateji Geliştirme Başkanlığı. (2024). *İstatistik Bülteni*. Erişim tarihi: 10.09.2024, <https://www.aile.gov.tr/sgbd/istatistik-sayfalari/aylik-istatistik-bulteni/>

T.C. Resmî Gazete. (1983). *2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu*. Erişim tarihi: 12.08.2024,

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2828&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması 2021*. Erişim tarihi: 24.08.2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024a). *İstatistiklerle yaşlılar 2023*. Erişim tarihi: 15.09.2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2023-53710>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024b). *Nüfus Projeksiyonları, 2023-2100*. Erişim tarihi: 15.08.2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-Projeksiyonlari-2023-2100-53699>

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024c). *Hayat Tabloları, 2020-2022*. Erişim tarihi: 15.09.2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hayat-Tablolar-i-2020-2022-49726>

United Nations (UN). (2019). United Nations Department of Economic and Social Affairs, *World population ageing: Highlights*. <https://doi.org/10.18356/9df3caed-en>

World Health Organisation (WHO). (2012). *Active ageing: A policy framework*. Erişim adresi: <https://iris.who.int/handle/10665/67215>

Yanıcı-Erdal, İ. Ö. (2019). Türkiye’de kayıt dışı istihdam ve kayıt dışı istihdamla mücadele politikaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 225-246. Erişim adresi: <https://www.ufuk.edu.tr/uploads/page/enstituler/sosyal-bilimler/ensdergi/say-16/p003-004-005-006.pdf>

Dizin

- Avrupa Birliği, xviii, 1, 2, 6, 7, 12, 17, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 76, 91, 92, 130
- Balkanlar, v, xviii, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 77, 80
- CEAS, 2, 3, 4, 7
- Demografik Yaşlanma, xix, 145, 146, 147, 148, 162
- Dışa Göç, xix, 53, 54, 55, 56, 70
- Dublin Sözleşmesi, 2, 3
- Entegrasyon, 14, 15, 17, 48, 79, 91, 92, 106, 109, 110, 111, 112, 129, 130
- EURODAC Tüzüğü, 13
- FRONTEX, 79, 81,
- Göç, v, vi, vii, xviii, xix, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 64, 66, 67, 69, 70, 71, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 92, 93, 95, 101, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 130, 132, 133, 145, 146, 147, 162,
- Göç Hareketleri, v, xvii, 44, 45, 77, 92, 117, 145,
- Göç ve İltica, xviii, 1, 2, 3, 6, 9, 12, 13, 16, 17, 79
- Göçmen Kadınlar, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 34, 35, 36, 37, 38, 162
- Göçmenler, v, xvii, xviii, xix, 13, 14, 24, 25, 26, 29, 30, 37, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 55, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 92, 105, 109, 121, 122, 123, 125, 145, 159, 160
- İçe Göç, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 64, 66, 69, 70, 71
- İşçi Göçü, 24, 29, 30, 33, 45, 46, 47, 49
- İşgücü Anlaşması, 24
- Literatür Analizi, 28, 34, 36
- MENA, 44, 47
- M-Project, 63, 67, 70
- Müdahale Programı, 125, 126, 127
- Mülteci Çocuklar, 127, 128, 129, 130, 131
- Ortadoğu, xix, 53, 54, 55, 56, 59, 64, 65, 66, 69, 70, 71
- Ortak Eylem Planı, 79, 80
- Ötekileştirme, 107, 120
- Psikososyal Destek, 124, 125, 129, 130, 133
- Sığınmacı, vi, xviii, xix, 18, 56, 75, 77, 78, 81, 86, 91, 92, 93, 101, 106, 109, 118, 123
- Suriyeli Üniversite Öğrencileri, xix, 91, 92, 93, 94, 96, 100, 104, 106, 107, 108, 110, 111, 112
- Suriyeliler, 77, 78, 80, 81, 83, 85, 86, 91, 92, 93, 95, 103, 107, 108, 109, 110, 112, 123
- Yaşlı Bakım, xix, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162
- Yeni Dünya Düzeni, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 69, 70
- Yüz Yüze Görüşmeler, 104, 105, 106, 107, 108, 109

“Su karadan daha güvenli olmadığı sürece kimse çocuğunu tekneye bindirmez.”

Warsan Shire

Kenya asıllı İngiliz Yazar, Şair, Editör, Öğretmen

“Bildiğim kadarıyla ben her çocuğun kaliteli eğitim almasını isteyen, kadınların eşit haklara sahip olmasını isteyen, dünyanın her köşesinde barış isteyen fedakar ve hatta inatçı bir insanım.”

Malala Yousafzai

Pakistanlı, 2014 Nobel Barış Ödül Töreni konuşmasından

‘Küresel Göç ve Türkiye’ adlı bu kitapta, uluslararası toplumu giderek daha yakından ilgilendiren göçmen hareketliliği ekseninde Türkiye incelenmektedir. Göç olgusunun sürekli olarak dünya gündeminde olmasının temel nedenleri arasında iç savaşlar, etnik ve dinsel farklılıklar, iklim değişiklikleri, doğal afetler ve ekonomik faktörler yer almaktadır. Bunun sonucunda güvenli ve düzenli göç yerine düzensiz (zorunlu) göçler dünya genelinde daha güvenli coğrafyalara doğru yaygınlaşmaktadır. Yerlerinden edilen insanlar, göç yollarında yaşamsal riskleri göze alarak başka ülkelere sığınmakta ve hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Göçmenler, sığındıkları ülkelerin kamuoylarında, güvenlik, ekonomik, sosyal ve siyasal bakımdan yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Sığınmacıların göç alan ülkede kalış sürelerinin uzaması, bu tartışmaların daha da büyümesine neden olmaktadır. Türkiye, 2011 yılından itibaren Suriye’deki iç savaş nedeniyle yerlerinden edinilen milyonlarca insana ev sahipliği yapmak durumunda kaldığı için son yıllarda dünyanın en büyük sığınmacı nüfusunu barındıran ülkelerin başında gelmektedir. Geçici koruma statüsüne rağmen, Suriyeliler 13 yıldan bu yana Türkiye’de yaşamakta ve bu da Türkiye’nin en önemli gündem maddelerinin başında gelmektedir. Bu çalışma, küresel göçmen hareketliliği kapsamında Türkiye’deki sığınmacı sorununu farklı açılardan inceleyerek literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

